This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

A 494139

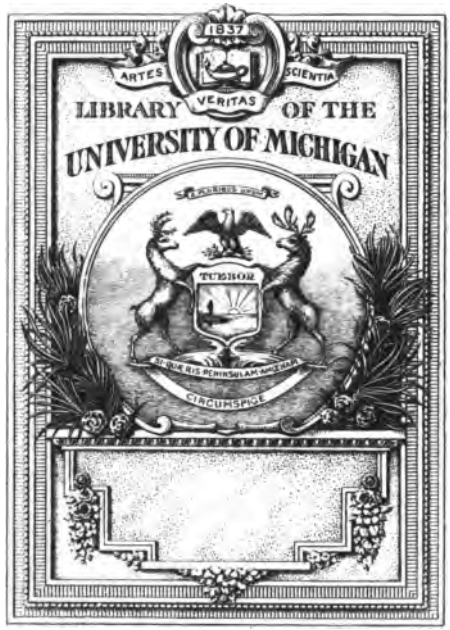
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

AS
284
.S741

SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR

IFRÅN ÅR 1796.

FYRTIONDETREDJE DELEN.

STOCKHOLM, 1868.
P. A. Norstedt & Söner,
Kongl. Boktryckare.

Lib. Comm.
Nijhoff
7-28-25
12/88

INNEHÅLL.

Handlingar rörande Akademiens högtidsdag den 20 december 1867:

Tal af Akademiens direktör herr G. Ljunggren..... sid. 3.
Inträdestal af herr Gunnar Wennerberg ..... » 11.
Svar af herr Ljunggren ..... » 83.
Redogörelse för sammankomsten ..... » 89.
Minne af professorn vid Upsala universitet doktor Samuel Ödmann, författadt af herr C. W. Böttiger » 91.
Friherre Georg Henrik von Görtz, statsman och statsoffer. Tecknad af Bernh. v. Beskow..... » 185.
Akademiens täflingsämnen för år 1868 ..... » 389.

HANDLINGAR

RÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG

den 20 december 1867.

Fredagen den 20 december 1867, Svenska Akademiens högtidsdag, hade Akademien på stora börssalen offentlig sammankomst, hvilken DD. MM. Konungen, Drottningen och Enkedrottningen, DD. KK. HH. Hertigen och Hertiginnan af Östergötland samt Hertigen och Hertiginnan af Dalarne täcktes å den vanliga lektaren öfvervara.

Akademiens n. v. direktör, professoren vid Lunds universitet, riddaren af kongl. nordstjerneorden, m. m., filosofie doktorn GUSTAF LJUNGGREN, *öppnade sammankomsten med följande*

TAL:

Liksom hvarje föregående tid, erbjuder äfven denna skådespelet af tilldragelser, hvilka för en närstående betraktare synas nästan omöjliga att återföra på en gemensam grund, och hvilka derföre tyckas kunna hos mången uppkalla tvifvel, om verkligen en ledande tanke genomgår verlds-

händelserna. Till fredlig täflan mötas folken på näringsflitens och konstens vädjoban; men samtidigt väpna de sig till fejder med en ifver och i ett omfång, hvartill verlden knappast förr sett något motsvarande. Nationalitetens rätt är tidehvarfvets lösen; men nationerna erkännas icke, derest de icke förmå att tilltvinga sig erkännande. Icke underligt då, om ett folk, hvilket, som det svenska, icke räknar millionerna i tiotal, med oro, om än icke med fruktan, rigtar spanande blickar mot framtiden. Men underligt, om det skulle förgäta att söka hopp och förtröstan der, hvarest de ensamt stå att finna, hos Gud och — hos sig sjelf. Sjelfva medvetandet att vara ett folk är styrka; derur uppväller en kraftig åder af tillförsigt. Den fega misströstan, det snöda öfverskattandet af det sinliga välbefinnandet äro de enda farliga fienderna. Båda låta befara, att folkmedvetandet slumrar. Att hålla detta vaket, lefvande och kraftigt, är derföre en fosterländsk pligt; det utgör också den uppgift, som på denna Akademi ställdes af den store konung, hvilken benämnde henne den *svenska* och satte henne att vårda svenska folkets dyrbaraste egendom: dess *minnen* och dess *språk*.

Icke allt hvad ett folk har att minnas, endast det *bästa* deraf, bildar folkmedvetandets

breda underlag. I dessa minnen ser folket den förklarade bilden af sig sjelf; det lärer sig genom dem att känna hvad det bör och kan vara, när det i sannaste mening är sig sjelf. Att hålla dessa minnen fram, att uppfriska de af tiden förbleknade dragen, och utplåna de mörka skuggor, dem mången gång småsinnet eller partiilskan lagt öfver dem, är då ett värdigt arbete, icke blott i den historiska sanningens, utan äfven i fosterlandskärlekens tjenst.

Om minnet säger oss hvad ett folk har varit, så säger oss *språket* derjemte hvad det ännu är. Språket är den klaraste yttring af folkmedvetandet. Liksom ur naturens hemlighetsfulla sköte de former utgå, hvilka fullbildade möta vårt öga, så leda språkets former sitt ursprung ur det djup, der folkanden ännu som dunkel bildningsdrift rörer sig i rastlös verksamhet. Man kan tänka sig ett folk utan eget land, men icke utan eget språk: fördrifvet från hem och härd, kan det ännu i språket hafva räddat den sköna drömmen om ett fosterland, denna dröm, i hvilken minne och hopp vemodigt smälta samman. Men med språket uppgifver det andan. Derföre finnes det endast *ett* säkert sätt att utrota ett folk: bringa dess tungomål till tystnad. Dock är med döda språk ett annat förhållande

än med döda folk. Det talade språket dör med folket; men det skrifna kan lefva, som själen öfverlefver kroppen, och ännu efter århundraden kan det från grafven förtälja hvad detta folk en gång varit och hvad det utfört, hvad det tänkt och hur det känt.

Inom det skrifna ordets område är vitterheten och inom henne åter poesien den skönaste uppenbarelse af språket och dermed af det egendomligaste i nationens lif. Man har derföre kallat språkets skapelse »menskligheten första poesi». Vetenskapsmannen kan tala flere språk, skalden endast ett. Skalder, stora skalder, hafva funnits, hvilka velat jäfva detta och hvilka som diktspråk begagnat främmande tungomål: vi veta med hvad framgång. Modersmålet är skaldens enda tungomål och genom detta framställer han sitt folks ande i trogen afbild för kommande tider. Men liksom intet af de bildade folken kan befinna sig i ett afsöndradt läge, utan sammanhang med den stora folkfamiljen, genom hvilken den menskliga kulturen föres framåt; så kan det icke heller undvikas, att äfven ett folks poesi röner inverkan af den rigtning, hvilken genom folkandarnes gemensamma arbete är den för hvarje tid rådande; ja, stundom kunna ett eller annat folks diktverk uppställas som mönsterbilder för andra. Om det

främmande utan alla förmedlingar upptages, om det icke förvandlas i folkets saft och kärna, kan det utan tvifvel verka menligt; och man har i detta hänseende rigtat hårda förebråelser mot den svenska diktkonsten. Mycken öfverdrift ligger dock i dem. Inom detta samfund har en af dess mest oförgätliga medlemmar ådagalagt, att svenska poesien just under den tid, då hon företrädesvis ansågs sucka under främmande ok, var mera fosterländsk, än det vid första påseendet ville synas. Då äfven mot senare tiders och särskildt våra dagars skaldekonst en dylik förebråelse upprepas, så härleder sig detta deraf, att man uppskattar henne efter måttstocken af en s. k. nordisk nationell konst, hvilken Svenskarne i mindre mån än grannfolken förmenas hafva tillegnat sig. Låt vara, att vi af våra grannar hafva mycket att lära; men bemärkas bör dock, att det nationella icke ligger i en viss bestämd form, — denna må vara skapad af en än så stor skald och efter än så gamla förebilder; uppställandet af en sådan förer oundvikligen till manér. All sann konst måste i viss mening vara naiv, och en med öfverläggning och möda eftersträfvad nordiskhet kan lätt blifva oskön. Lika litet beror det nationella uteslutande på valet af fosterländska ämnen. Här som i allt

annat är hufvudsaken *anden*. Lefver hos den äkta skalden en sant fosterländsk ande, blir hans verk af sig sjelf fosterländskt. Är dikten sprungen fram ur ett svenskt sinne, skall hon ock i hvarje svenskt sinne finna genklang. Äfven på detta område kan, om det rätta skaldegryet finnes, kärleken göra underverk. Vi tänka icke här ensamt på de dikter, hvilka allmänneligen kallas patriotiska; hvarje dikt är patriotisk, af hvilken det synes, att skalden på det sätt sett, uppfattat och känt, som folket, derest det tänkes som ett helt, skulle se, uppfatta och känna. En så beskaffad poesi måste ovilkorligen gifva lyftning och styrka åt folkmedvetandet. I poesien hör folket sin egen ande tala, tala ord, som lågo gömda på hjertats botten, nya, men ändå igenkänliga; poesien lyfter oss genom sin ideella makt upp öfver den alldagliga tillvaron, och visar oss, att öfver denna finnes en verld, i hvilken — tvärtemot den sjelfviska åsigten, att den enskilde har att blott sörja för sig sjelf, — det gäller som högsta pligt och som högsta lycka, att genom hängifvenhet och uppoffring verka för ett allmänt.

I sådan mening har Svenska Akademien att vårda det nationella lifvet. Hon är ej

»Blott en smakens domstol. Hon förvare
Åt medborgligheten sjelf ett värn.

Sanning, rätt och frihet sig försvare
Med vårt språk som med vårt jern».*)

Direktören gaf härefter till känna, att Akademien, med sin höge skyddsherres nådiga bifall, till ledamot i det efter biskopen m. m. doktor CHRISTIAN ERIK FAHLCRANTZ lediga rum valt t. f. expeditions-sekreteraren och byrå-chefen i kongl. ecklesiastik-departementet, m. m., filosofie doktorn GUNNAR WENNERBERG, samt anmodade kanslern att införa herr WENNERBERG, som tog sitt inträde med följande tal.

*) FRANZÉN.

INTRÄDES-TAL

HÅLLET I

SVENSKA AKADEMIEN

DEN 20 DECEMBER 1867

AF

GUNNAR WENNERBERG,

FILOSOFIE DOKTOR, TILLF. EXPEDITIONS-SEKRETERARE OCH BYRÅ-CHEF I KONGL. ECKLESIASTIK-DEPARTEMENTETS EXPEDITION, LEKTOR VID HÖGRE ELEMENTARLÄROVERKET I SKARA, RIDDARE AF KONGL. NORDSTJERNE-ORDEN.

Mine Herrar!

»Menniskor kan jag icke högt prisa; deras magt är en gåfva, och är denna stor, så blir ock stort det uppdrag, hvarefter de skola dömas».

Må hända minnes ännu någon bland Eder dessa ord, uttalade i en stund, lik den närvarande, och af en man, hvilken då för första gången offentligen inträdde i detta fräjdade lag, som *han* senast brutit. De billiga anspråk på uppmärksamhet de vid *det* tillfället egde, när de utgingo från läppar, öfvade i frimodiga bekännelser, sakna de i dag, då de vågsamt upprepas af den, hvilkens tvefalt tunga lott det blifvit att påminna Eder om den förlust Svenska Akademien genom hans bortgång lidit och den ersättning hon derför erhållit, hvilkens tröst det likväl derunder skall vara att i detta yttrande hafva funnit ett kraftigt stöd för egen öfvertygelse och ett giltigt mått vid uppskattningen af hans förtjenster.

Prisvärd må hvarje förtjenst anses; värdigt är endast det pris, som är rättmätigt. Lika mycket man förgår sig mot sanningen genom

öfverdriften i en utmärkt mans lof, lika litet gör man hans minne en tjenst dermed. Misstro väckes äfven mot det rättvisa berömmet; och — hvad värre är — hans bild, ofta redan förut känd och i sin helhet troget uppfattad, blifver genom det ängsliga öfverskylandet af förmenta brister och det beställsamma påpekandet af ovissa förtjenster lätt gjord oigenkännelig. Sträfvandet efter en helgjutenhet, hvartill föremålet sjelft kanske gifvit ringa anledning, lyckas väl understundom; men den helgjutenhet, som på det sättet vinnes, är icke *personens*, som skulle framställas, utan den egna *föreställningens*. Att vilja återgifva en Michael Angelo, en Luther, en Kant med andra än deras egna kraftiga, ehuru föga formsköna drag; att söka förmildra och liksom hyfsa dem efter det egna tyckets hugskott eller en gällande smaks föreskrifter; att önska bibringa dem en ädlare och upphöjdare pregel genom att här borttaga ett fult, der tillägga ett vackert: det vore, för att icke säga något hårdare, att äflas utbyta den friska och fulla personligheten mot skenet af ett väsentomt ideal, hvars glattade allmänbild med sina enformiga skönhetslinier icke förmår tillfredsställa djupare fordringar. Men hvad som gäller om återgifvandet af den yttre bilden, det gäller äfven och i lika hög grad

om *all* framställning, i hvilken det personliga, som är kärnan i det sanna idealet, är hufvudsak. Endast den, som har föga eget att förlora, kan på ett sådant utbyte vinna; och ingen förlorar så mycket som snillet, ty förlusten är egendomligheten. Det är dock just genom denna, som det oftast utöfvat inflytande på samtiden och mest gjort sig förtjent af efterverldens beundran.

Så var ock förhållandet med honom, åt hvilkens minne I hafven egnat denna stund.

För ett fjerdedels sekel tillbaka lyste det Gustavianska lärosätet af namn, hvilkas samfälda ära spred öfver universitetsstaden en glans, som den blott sällan egt. De oförgätlige, som buro dessa namn, inträdde, den ene efter den andre, med sjelfskrifvenhetens förmånsrätt i denna krets, som gläder sig att ännu icke hafva mist dem alla. Lyckliga omständigheter fogade så, att ett närmare umgänge med dem, än det som vanligen erbjudes lärjungen af mästaren, förunnades honom, hvilken I nu skänken en välvillig uppmärksamhet; och så lärde han äfven känna Christian Erik Fahlcrantz.

Med det snabba afgörande, som tillhör ungdomen, var den oerfarne studenten ej sen att göra sig upp en bild af den redan då mognade mannen och snillrike professorn: en bild, som,

må hända mindre origtig än ofullständig, en fördubblad ålders tveksamma besinning icke vågat lägga till grund för en skildring, af hvilken med skäl skall fordras, att den har något fastare och varaktigare att hvila på, än ett ungdomstycke. Derföre hafva så väl de kanske alltför lifliga intryck detta tycke bevarat, som ock de många och olikartade åsigter, dem personer meddelat, hvilka stått i närmare beröring med den bortgångne, blifvit lemnade å sido; och endast hans skrifter hafva i allt, som icke rört hans enskilda lif, blifvit rådfrågade för följande framställning, som torde ega rätt att företrädesvis uppehålla sig vid den verksamhet, hvilken den mångsidige mannen med förkärlek utöfvat i den svenska vitterhetens och kyrkans tjenst.

Fahlcrantz' dikter kunna, likasom mången annan skalds, dock ur djupare grunder och med egentligare betydelse, delas i *allvarliga* och *skämtsamma*, båda slagen i allmänhet skarpt skilda från hvarandra ej mindre till form än till innehåll och det mången gång så, att de tyckas neka ett gemensamt ursprung.

Främst bland de allvarliga dikterna står genom ämnets storhet och behandlingens utför-

lighet *Ansgarius*, ett epos i fjorton sånger, framställande bilder ur nord-apostelns lif.

Ehuru det först 1842 fulländadt utkom, gjordes uppränningen till detta skaldeverk redan 1830, vid tusenårsfesten till minne af kristendomens första predikande i Sverige. Under de förarbeten FAHLCRANTZ, såsom då utsedd talare å Upsala universitets vägnar, egnade åt detta ämne, »framstod för honom Ansgarius ej blott i sin historiska betydelse för den hedna Norden, utan framför allt i sin djupt innerliga personlighet, såsom ett af de ljusaste och högsta ämnen för poetisk behandling; och detta i synnerhet derföre, att här så litet anspråk gjordes på hvad man vanligen förstår med diktning, d. ä. en fantasiens sjelfständiga produktion. Här fordrades hvarken att uppfinna något eget eller att idealisera det gifna, utan blott att se och förstå detta och att låta det framstå i dess egen rika och sköna verklighet». Likasom vid framställandet af hjeltens personlighet dikten haft ingen annan del, än att låta denna sjelf framträda, så har hon i afseende på det egentligen historiska i hans förhållande till verlden, äfvensom i skildringarne af tiden, sökt och iakttagit den största lofliga trohet. »Nästan alla de upp-

trädande personerna äro historiska och framstå i möjligaste enhet med deras kända karakterer. Denna noggranhet sträcker sig stundom ända till enskildheter, som kunde synas alltför betydelselösa, om icke äfven ringa ting må anses vinna interesse genom den storhet, kring hvilken de sluta sig. Alla vigtigare tilldragelser äro antingen ofärgadt historiska eller i full enlighet med tiden» *).

Så ungefär yttrar sig FAHLCRANTZ om sin *Ansgarius;* och i detta yttrande har han, må hända medvetet, fällt en sträng dom öfver sitt skaldeverk. Den uppgift, han för sig uppställt, har han, utom i tionde sången, som hel och hållen är dikt och väl just derföre den skönaste, allt igenom förblifvit trogen. Om han derunder lyckats åstadkomma hvad han som biograf åsyftat, så har han ej åsyftat hvad han som skald bort. Den magt, som tilldelats berättaren öfver sångaren, har icke missbrukats derhän, att dennes vingar blifvit våldsamt åtsnörda, men dock tillbundna så mycket, att de sällan förmått lyfta honom långt bort från sidan af den försigtigt framvandrande följeslagaren. Skaldens flygt har blifvit nedsatt till en ojemn och sväfvande gång, de vida banorna inom diktens rymder utbytta mot en trångt

*) FAHLCRANTZ, *Saml. Skrifter* I: 207.

utstakad stig öfver verklighetens rå och rör. Att han härunder ej kunnat känna sig fullt belåten, må lända honom till heder. Gång efter gång har han lösryckt sig och, ehuru snart åter fången, hämnats genom att med en kanske alltför fulltonig lyrisk sång öfverrösta en episk framställning, som mindre stämt öfverens med *hans* sätt att förtälja, än med krönikans.

Men äfven andra fiender än den, som sålunda uppträder i den ihållande striden mellan dikt och verklighet, har denna framställning fått att bekämpa: i de didaktiska utgjutelser och dogmatiska undersökningar, som på ett störande sätt afbryta hennes jemna gång; i de mera bländande än åskådliga naturbeskrifningar, som genom sin utförlighet hejda hennes fart; i den någon gång använda dramatiska form, som framkallats mindre af ett väsentligt kraf, än af dialogens tillfälliga fördel; ja, till och med i den vexlande och yppiga versbyggnad, som tyckes motarbeta äfven den yttre enhet och ädla enkelhet, dem ämnet fordrat.

Allt detta, menligt för dikten i hennes helhet, har visserligen ej förmått undanskymma den skönhet, som än i ren tankeglans, än i rik formfägring utstrålar från många af hennes enskildheter, sådana som den djupa utläggningen af

bönen i sjette sången, anderösternas hviskningar i den andra, o. a. Men dessa enskildheter likna perlorna i musslan: i *henne* äro de sjukliga och besvärande utväxter, i *sig sjelfva* eftersökta och beundransvärda dyrbarheter.

Samme ande af högtidligt allvar, som genomgår *Ansgarius*, återfinnes äfven med skiftande tycken i de *strödda dikter*, dem FAHLCRANTZ samlat under benämningarne Festsånger, Minnesrunor och Tillfällighetsdikter.

Festsångerna, utom en enda, förskrifva sig från det mest blomstrande skiftet af FAHLCRANTZ' skaldeverksamhet, årtiondet 1825—1835. De utmärka sig genom en högstämd, underbart väldig siareton och en kraftfull formbildning. Sjungna ex ore profundo hafva flere af dem på tonernas vågor förts vida omkring och så väl i »höghetens salar» som i »dalarnes skuggor» gjort skaldens namn kändt och äradt. Den hjeltekraftiga, stålblanka choren:

»Främst må du lära
Stridernas ära!» —

den af norrskensflammor susande sången:

»Stå vi å hög bland slumrande ätter,
Själen af bilder ur forntiden full» —

den konungsliga, tusenfaldt upprepade hymnen:

»Låt dina portar upp, du minnenas ljusa tempelgård!» —

och framför alla den djupt gripande, om forntida ära och tro vittnande Dalkarlsvisan, som,

»När vinden de trotsande rykten förströ,
I minnet skall lefva, der minnen ej dö,
I skogar, i berg och i dalar» —

stråla de icke som ädelstenar af det renaste ljus bland de dunkelglödande juvelerna i det diadem, som kröner den Fahlcrantzska sångmöns mångsinnande hjessa?

Samtida med festsångerna, men dem så till det inre som det yttre mycket olika, äro de kristliga graf-elegier, hvilka FAHLCRANTZ benämnt *Minnesrunor*. Han tyckes sjelf hafva befarat, att de skulle förefalla mången entoniga och för mycket predikande, och söker ursäkta det förra dermed, att »*en* ton genomgår *allt* döende», och det senare *så*, att »han, som sökt att inom hvarje ämne utfinna den deri befintliga kärna, derigenom ofta fått anledning att vidröra de stores egentliga storhet, d. v. s. deras pligters, som så sällan säges dem» *). Han har således i dessa dikter *velat* vara didaktisk — och månne icke med rätta? Om ock någon gång likpredikanten tager ordet från skalden, och den elegiska formen, utan skada för innehållet, kunnat utbytas mot griftetalets, så verkar dock detta

*) *Saml. Skrifter* III: 2.

här långt mindre störande, än den af våra stora och små poeter vanligen begagnade och dock så osmakliga begrafningspanegyriken. Fahlcrantz *vill icke* i dessa sånger glömma, att han står vid en graf — en syndig menniskas graf, hur utmärkt hon för öfrigt må hafva varit i tiden. Han är alltför god *kristen* för att i sådana ögonblick låta fantasiens skimrande föreställningar gälla mer än bekännelsens orubbliga satser, alltför ärlig *protestant* för att söka undanskymma döden med blomsterkransar och lifvet med helgonglorior, samt ändtligen alltför mycket *sig sjelf* för att icke begagna tillfället att uttala en sanning, om ock en för den menskliga fåfängan sårande. Och visst är, att en tagg ur törnekronan är vida mer nödvändig för detta slags poesi och kraftigare bortdrifver liklukten, än de svagt doftande blommor för dagen och gråtmilda förgätmig-ej, som vanligen vid sådana tillfällen hopplockas från de granna frasernas blomsterparterrer. — Att Fahlcrantz likväl förmått att med fullt bevarad lifsåsigt äfven bland dessa sånger lemna prof på den skönaste diktkonst och vetat lyckligt förlika bådas fordringar, det visar den vackra runan på Thunbergs graf.

Bland *Tillfällighetsdikterna* förekomma åtskilliga, som icke förtjena detta namn, såsom Upp-

fostran, Den tredje bönen o. a. De öfriga och egentliga tillfällighetsdikterna utgöra blott ett fåtal af de många, dem FAHLCRANTZ under en lång lefnad rikligen strött omkring sig. — Om en sanning ligger deri, att all verklig poesi är tillfällighetsdikt, så är denna sanning, rätt fattad, icke af beskaffenhet att vederlägga det motsatta påståendet, att all verklig tillfällighetsdikt är prosa. Eller hvad mer än det yttre skenet af poesi bevaras väl i en dikt, der det väsentliga, idén, nedsättes till bisak och det tillfälliga, det enskilda, upphöjes till hufvudsak? Och detta utgör dock kärnan i den vanliga, allmänt förekommande, mer och mer kring sig gripande tillfällighetsdikten, den, om hvilken här är fråga. Den största betydelse hon derföre har är den, att en gång hafva haft en sådan, ehuru äfven då utifrån lånad: af den högtidliga stunden, det firade föremålet, de egendomliga omständigheterna. Men — stunden har flytt, föremålet är borta, omständigheterna äro glömda; det återstår blott en vissnad, om ock väl bunden krans från svunna dagar af fröjd eller smärta, egande värde endast för den, som en gång var med och genomlefde dem. Man må derföre hålla FAHLCRANTZ räkning för det med prisvärd stränghet gjorda urvalet och vara tacksam ej blott för

hvad man fått, utan äfven för hvad man genom detsamma mist.

Mellan de allvarliga och skämtsamma dikterna, slutande sig stundom närmare till de förra, stundom till de senare, länka sig *Vandringsbilderna* från 1835—36, i hvilka han dels epigrammatiskt gifver luft åt sina djupt rotade religiösa och estetiska sympatier och antipatier, dels i vackra romanser med ett enkelt behag förtäljer sägner från medeltiden.

Af långt större betydelse för den svenska vitterheten och mera betecknande för FAHLCRANTZ' snillebegåfning, än dessa allvarliga och till största delen episkt-lyriska dikter, äro hans *skämtsamma*, de dramatiskt-lyriska, hvilka efter hans egen bestämning nog oegentligt utgöras af en enda — den mycket omtalade och kanske likväl mera till namnet än till innehållet kända *Noachs Ark*, omfattande ej blott det ursprungliga verket af detta namn, utan äfven en mängd större och mindre, temligen fristående »Vitterlekar» från en senare tid, dem han såsom bihang vidfogat de första arktalen.

Beträffande denna besynnerliga dikts uppkomst, plan och syfte lemnar han sjelf många och värdefulla upplysningar. — »Första anledningen till författandet», säger han, »var en

1826 utkommen skämtskrift, *Babels torn*, af en mycket omtyckt humoristisk skald. I det af honom valda ämne syntes ligga en vida större rikedom af stoff för äfven humoristisk behandling, än som der blifvit begagnad. Då upprann tanken på det ännu rikare förråd, som af arken, denna mundus in nuce, var gifvet för hvad af de gamle förstods med en satira, nemligen en lekande dikt af mångskiftande innehåll, dock med en förbindande enhet. En ännu större universalitet än i Babels torn syntes ligga i arken, såsom inneslutande hela mennisko- och djurverlden, och en lust uppstod att deraf göra en glad och brokig användning, hvarför saken ögonblickligen angreps. Till en början utan all plan fingo infallen framströmma. Den enda omfattande tanke, som tidigt framträngde, var den, att då inom den lilla arken låg ett helt fröhus af en kommande verld och ett fullständigt compendium af en varande, fans der en allfald, ej blott af ämnen, men äfven af anledning till formvexling i diktionen. Från början nästan alldeles planlöst, alstrade sjelfva det rika ämnet, under skrifvandet, ständigt tendensen till nya, vidgade och fördjupade planer. Den största, dock sjelf temligen oorganiska, var att genom de tre bröderna trenne grundrigtningar i menskligheten

skulle representeras: genom Sem den heliga eller högsta, genom Cham dess djupare motsats, — inom hvardera således en gränslös sublimitet af godt och ondt. Mellan dessa, och således begge motsatt i fråga om allt slags sublimitet, skulle Japhet representera den anspråkfullaste prosa och tillika det blifvande Europas bildningsnit och bildningsförstånd. Hans stora tanke, att fostra

> En mensklighet i survivance, i fall
> Att något menskligt drabbade den gamla,

skulle här blifva en i storhet motsvarande källa till humor»*). En annan och utförligare rolfördelning låter han Noach göra vid »familjediner'n», då han förklarar Sem vara poesien, Japhet förståndet, Chams viljan, sig sjelf och sin maka

> »Förnuft och tro i skönaste förening»,

och de tre sonhustrurna

> »Gracerna, som vänligt sira
> Med rosors band vår helga mikrokosmus».

Med dessa såsom hufvudpersoner och med djuren såsom menighet skulle dramat genomspelas i arkens tre våningar; och »efter föregående scener, i synnerhet af de successiva budskapen om den nya, renade jordens framträdande ur syndafloden — en bild af det öfversvämmande

*) *Saml. Skrifter* II: IV.

barbariet, särdeles af den falska civilisationen, såsom vilkor och medel för en ädlare, — skulle genom landningen på Ararat, löftets båge och ändtligen tackoffersfesten denna bild gradvis utvecklas, tills den funne sitt högsta uttryck i en semitisk dityramb» *).

Trots det obegränsade och oklara i denna djerft utkastade plan, skulle den likväl, om den fått göra sig gällande, hafvá erbjudit ett rikt stoff så till sublima, som komiska framställningar och gifvit en väsentlig sammanhållning och en inifrån bestämmande enhet åt den mångfald af skiftande uppträden, som borde förekomma i denna ofantliga orbis pictus, hvilken, så vidt det på planen berodde, kunnat blifva hvad den ej blott genom dessa nyss anförda yttranden, utan ock af de tidigare scenerna synes ursprungligen och innerst hafva varit ämnad att blifva — *en humoristisk dikt.*

Att den blef något *annat*, härflöt väl mindre deraf, att den aldrig hann fullbordas — »den tredje våningen blef aldrig ens påbegynt» — än af det allt närmare och närmare anslutandet till en annan, redan tidigt upptagen plan, som, lättare att fullfölja, äfven långt mera tilltalade FAHLCRANTZ' egendomliga snilleart. Hvilken

*) *Ders.* II: VI.

denna plan var, visar sig redan vid en flygtig blick in i Arken. Facit indignatio versus — denna fras, i sin behöriga utsträckning förstådd, betecknar bäst och allmännast både motivet för och arten af FAHLCRANTZ' författarskap; och sanningen af detta omdöme, hvilket för öfrigt är hans eget, jäfvas lika litet af *Ansgarius*, som af *Noachs Ark*. »I grunden ett foster af en dylik indignation öfver så väl en ytterligt tarflig, som ytterligt phebusisk, men under begge formerna högst anspråksfull poesi»*), utvecklade sig Arken med inre nödvändighet till en strids-skrift, förnämligast rigtad mot dessa en viss tid inom vitterheten kämpande motsatser, men någon gång också, i synnerhet i de senare bihangen, mot åtskilliga dagens religiösa och politiska åsigter, och blef så — *en satirisk dikt*.

Är detta sant, så torde redan deraf förklaras, hvarför Arken ej fortsattes *uppåt* i en följdrigtig och stilsträng tredje våning, utan *utåt* i hvarjehanda godtyckliga tillbyggen och barocka utsprång; hvarför Sem och Cham, de djupt tänkta representanterna för det sublima, småningom aflägsnades från skådeplatsen; hvarför Japhet, syndabocken för den moderna bildningens skefheter, blef dramats sjelfskrifne hjelte; hvarför åt Salit,

*) *Ders.* VII: 5.

Arisisa och Nahlat, dessa tjusande skapelser af den älskvärdaste fantasi, lemnades allt obetydligare roler att utföra; hvarför djuren, äfven de frommaste och tandlösaste, blefvo så bitande; och hvarför ändtligen den »semitiska dityramb», som skulle afsluta det hela, utbyttes mot den »deconfiture, hvarmed Japhets verk i andra våningens slutscen hemsökes»*).

Men — ej utan saknad såg FAHLCRANTZ de förbleknande vålnaderna af sina första idealer försvinna och kände den tilltagande magtlösheten att återkalla dem till lifvet. När de någon gång klarnade fram ur sitt fjerran, smög sig väl äfven öfver hans läppar ett vemodsfullt:

»Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten» —

men dervid blef det. Den väckta hågen att på allvar fortsätta arbetet gaf sig på sin höjd luft i någon ny, för djurbildningsinstitutet afsedd, täflingsskrift, i hvilken skämtet med lösa tyglar fick rida omkring på andras Pegaser.

Var då hans lynne förändradt? Hade omdömesförmågan skärpts på bekostnad af inbillningskraften? Eller stod denna i allmänhet i ett lägre pris hos honom, än reflexionen? — Må han svara sjelf.

*) *Ders.* II: VI.

»Under och genast efter författandet af de tvenne första våningarne var det visserligen författarens afsigt, att en tredje skulle afsluta det hela; men innan denna begyntes, inträffade förhållanden, som väl icke medtogo tiden dertill, men väl hågen. Det var en lynnets ilande produkt, kanske egande något värde just i hvad den saknade i besinning. Men sjelfva detta lynne var af förhållandena förvandladt, och, när det sedan någon gång återväcktes, hade reflexionen tillkommit och bland annat just den, att dikten var från början alltför reflexionslös, att en tillstymmelse till plan först efter hand randats, men att nu ej en sådan lät sig inbringa i det skrifna, och att således ett efterhjelpande ej skulle åt det hela gifva den enhet, som för hvarje komposition, som förtjente detta namn, vore oeftergiflig» *).

Må hvar och en, som anser sig böra biträda detta författarens eget bedömande af sin älsklingsskapelse, anmärkningsvärdt äfven för den betecknande stränghet, som deri uttalar sig, må han också beklaga, att Fahlcrantz, då han skänkte den svenska vitterheten dess yppersta satiriska skaldeverk, ej gjorde mer.

*) *Ders.* II: v.

Och att *Noachs Ark* är vår förnämsta satiriska dikt, nekar väl ingen, som gjort en närmare bekantskap med de brokiga skaror, hvilka svärma omkring i dess våningar. Sins emellan ända till ytterlighet olika och saknande ett gemensamt slägttycke, huru förlikas de dock icke väl i detta besynnerliga hem och sämjas som syskon! Burlesken, pustande under ett sällt öfvermått af lifskrafter, makar gerna åt sig för att lemna rum för någon andtruten ordlek, som stöder sin bräckliga varelse på en bokstaf; den harmlösa glädtigheten leker med sina såpbubblor vid sidan af en sarkasm, som med dolken framkittlar ett motvilligt leende från sitt offer; det fina löjet hos faunen, hvars rätta art knappt röjes af öronsnibben, blandar sig lätt med satyrens breda grin, då han gör sina sjelfsvåldiga kullerbyttor; den lilla visan, som okonstladt sjunger efter eget näbb, går arm i arm med en konstig parodi, som sjunger efter andras, och sjelfva känslosamheten är ej rädd att knäppa på sin luta, äfven sedan ironien tagit ordet. Men de äro ju ock alla sammanbragta barn af samma fantasi, och alla tala de ett och samma språk — qvickhetens.

Äfven den trumpnes allvar har svårt att i längden hålla stånd mot de ihärdiga stormlöpningar, dem hon, i spetsen för dessa väl öfvade

skaror, med aldrig tröttad liflighet anför. — Om vördnaden för bibeln, rättmätig äfven då den sträcker sig till dess blotta benämningar och uttryckssätt, mången gång måste känna sig sårad vid den alltför fria leken med dess tillhörigheter, och du derföre med stränghet afvisar det gryende löjet ej mindre vid de komiska förvecklingar, i hvilka patriarken och hans maka merendels finnas indragna — såsom då han under inskeppningen väsnas på landgången, eller då hon, den lifslefvande prosan, i köket bortkollras af sin phebusiske friare, — än vid framställningar, sådana soïn den, i hvilken Japhet försöker sig som skald i den hebräiska poesiens anda; om aktningen för åsigter, dem du delar, för förtjenster, dem du vant dig att beundra, skall komma dig att finna mången satir mera qvick än roande, mera syftande att träffa sitt föremål med värjspetsen än med florettknappen, och du ej blott i den klassiske herr Fleischmans nyktra reflexioner eller i den romantiske monsieur Saturne's fosforescerande fantasier, utan äfven i Japhets dröm, i hans utkast till slutfesten och i andra dylika stycken spårar försåtliga angrepp på något af dig gilladt och värderadt; om dessutom en uppdrifven fordran på poesi i poesien vill neka sitt bifall åt mängden af de fyndiga

och tokroliga, men visserligen något innehållstomma ord- och rim-lekarne, och du således äfven här, ehuru nu blott med sken af skäl, söker bibehålla ditt allvar orubbadt: hvilket berättigadt motstånd kan detta vidare göra och hvilka dugliga försvarsvapen har det väl qvar mot den epidemiskt kring sig gripande uppsluppenhet, som framkallas än af Japhet, den *naive* Japhet, framtidsmannen och öfverintendenten, än af hans hoppgifvande, men okynniga ämnessvenner, djuren, de dyra föremålen för hans pedagogiska nitälskan, än — och oemotståndligast — af det makalösa majestätet af Armenien, kring hvars smorda läppar de vingade orden svärma, lika bin kring flustret, stingande och honungsbelastade?

Visserligen är den ton, som i allmänhet är rådande inom Arken, *skämtets*, och den vibrerar sällan öfver en djupare resonansbotten än qvickhetens; men äfven en annan låter stundom höra sig, och det är *känslans*. När denna någon gång lyckats tränga sig fram mellan de eljest magtegande själsfränderna, förståndet och fantasien, och fått behålla sista ordet, tilltalar hon oss lika gripande, antingen hon i de storartade scenerna mellan Azael och Cham — scener, som bäst

bevisa att styrkan och interesset i *Noachs Ark* ursprungligen ej velat, ej heller behöft vara dess enskildheters, — låter denne senare ur sitt sönderslitna bröst frampressa hädelser deröfver, att alla lifvets fröjder blifvit som synder dränkta i det svarta djupet; eller hon under lidelsefull smärta suckar i Nahlats rörande monolog, hvilken med afseende på ämnets art, annars så vanlig hos skalderna, står alldeles ensam hos FAHLCRANTZ; eller hon, jublande af vårfröjd, slår sina dubbeldriller i lärkans intagande sång:

»Spelar inte för gull —
Bara vintern är full,
O, då fylles af gyllene droppar
Både åker och äng;
På hvar blommande säng
Se, ett spel af juvelerna hoppar.

När jag blundar så smått,
Ser jag lundar och slott,
Hur de målas af strålande lågor;
Hörer siskorna slå
Och ser fiskarne små,
Der de simma i glimmande vågor.

O, hur länge från land
Uti fängelsets band,
Blott på drömmarnes strömmar jag hvilar,
Tills i vindar och ljus
Ofvan lindarnes sus
Jag på vingarne klingande ilar».

Under den granskande framställningen af dessa olikartade skaldeverk, hvilken äfven utan hänsigt till dess egendomliga svårighet fordrat andra krafter och en större vana än försökarens, har det ej kunnat undgå den uppmärksamme, att äfven vid den omisskänneligaste beundran för FAHLCRANTZ' omfattande snille en viss förbehållsamhet låtit märka sig. En blick in i sjelfva verkstaden, från hvilken alla dessa arbeten utgått, skall helt visst förklara och må hända berättiga densamma.

»Så långt mitt minne går tillbaka», säger FAHLCRANTZ, »var jag alltid i tillfälle att höra och läsa hvad tiden hade berömdast af s. k. poesi. Jag kan ej erinra mig något lifligare barndomsintryck deraf, men deltog väl beskedligt i den allmänna föreställningen, att detta var förträffligt, utan att just behöfva vara roligt. I sistnämnda afseende gjorde dock de berättande dikterna af fru Lenngren, Silverstolpe o. a. ett undantag. Det var först när jag började begripa »Menniskans Anlete» och »Nya Skapelsen», som för *mitt* öga ett ljus uppgick öfver den äkta poesiens betydelse. Men det var så långt ifrån att detta ljus gaf förklaringsglans åt den öfriga s. k. poesien, att denna fast mer derigenom kändes något kylande och fattig för den anspråks-

fullare aningen. Det var i följd af denna känsla af den sanna poesiens höghet och den gångbaras armod, som jag afbröt och bortkastade mitt enda försök till en täflingssång i Svenska Akademien. — Det var under täflingstiden 1811 som denna abortus, af alla okänd, för sig gick. Samtidigt hade den nya dagens Aurora uppgått, men blef för mig utan all lockelse att ingå i den unga kårens leder. Tonens öfversvinneliga anspråk, i förening med de lätt sedda svaghetssynderna, skulle kan hända öfvervägts af den ädla entusiasm, som syntes vara utbrottets källa, om icke dertill kommit, att jag var i tillfälle att se förbundet på nära håll. Jembördige med mig, likasom i ålder och ådagalagd lärdom, så äfven, såsom jag vågade tycka, ungefär i gåfvor och talent, kunde de unga kämparne föga ingifva mig håg att söka en förbindelse, till hvilken naturligtvis ej heller de kunde frestas att inbjuda en person, som dittills för alla dödliga gömt sitt privatissime arbete i Musernas tjenst. Denna skenbara blyghet må nu hafva haft verklig modesti eller omedvetet högmod till grund, visst är, att den närde den sistnämnda synden»*).

Så beskrifver FAHLCRANTZ sin ställning till Akademien och Fosforisterna vid denna tid. I hvilket förhållande han stod till de då äfven

*) *Saml. Skrifter* VII: 2.

uppträdande Göterna, har han ej omtalat; men att det ej var i det bästa, gissar man lätt af den ringaktning, ja afsky för Asaläran och vikingakraften, som han senare uttalade. Sant är, att han aldrig gjorde gemensam sak med någondera af dessa vittra stormagter; men lika sant är det också, att hans skaldskap hade sitt rotfäste i *samma* mark som Fosforisternas, och att hans estetiska åsigter i intet väsentligt afseende skilde sig från den ny-romantiska skolans. Att han, det oaktadt, ej anslöt sig till dem, hade väl äfven andra skäl än de uppgifna, så vida ej dessa få anses framkallade just af den skarpsynthet för allt skeft och bristfälligt, som troget underhöll hans motvilja att erkänna närstående storheter. Dertill kom ock hans tidigt utbildade, nästan despotiska fordran af *fullkomlig* öfverensstämmelse för hvarje samverkan, i hvilken *han* skulle deltaga, en fordran, som naturligtvis hindrade honom att tillhöra *något* annat parti, än det som utgjordes af honom sjelf. Af fruktan likväl att, under de ständiga utfallen mot Akademien, blifva sammanblandad med hennes afsvurna fiender och betraktas som en kämpe ur Fosforisternas leder, måttade han då och då ett skarpt hugg äfven mot dessa. Benägenheten för afsöndring eller, såsom han sjelf uttrycker

det, obenägenheten »att svärja någons fana, utom dens, hvilken han i presteden gaf denna hyllning», gjorde honom snart fristående och öppnade ett vidsträckt fält för den verksamhet, som han ansåg vara snillets högsta: striden utan dagtingan och fördrag mot det onda, från det största till det minsta. Och till en sådan strid var han onekligen väl rustad. Få hafva öfverträffat honom i *allvarets styrka*, då han nedslår det fräcka, färre i *skämtets vighet*, då han risar det lumpna, kanske ingen i den ofta alltför högt uppskattade förmågan att hålla dessa båda i grunden väl förenliga egenskaper strängt skilda från hvarandra. Det är förunderligt att se, huru de, trots ett gemensamt ursprung och här äfven ett gemensamt mål, knappt ytligt beröra, aldrig genomtränga hvarandra. De äro som tvenne källådror, hvilka framqvälla ur samma mynning, men aldrig blanda sina flöden. Hvar för sig en ytterlighet, sakna de en sammanhållande midt; och det är just denna brist, i någon mån beroende på ett naturligt anlag, men af Fahlcrantz sjelf sannolikt vidhållen såsom en *förtjenst*, som, jemte det att den på hans allvarliga dikter i allmänhet tryckt en pregel af oböjlig stränghet, förhindrat hans *Noachs Ark* att blifva hvad han sjelf ursprungligen åsyftade, hvad mången säkert önskat

och hvad de fleste väl ändock anse den vara — ett humoristiskt verk.

Få estetiska begrepp hafva af allmänna språkbruket blifvit så våldförda, som begreppet *humor;* och knappt någon har skarpare än FAHLCRANTZ yttrat sig om »lumpenheten hos den litteratur, som i vår tid gifver sig sjelf humorns namn och detta så varnande, att denna sjelfbenämning i allmänhet är ett pålitligt tecken af dess verkliga frånvaro». Då han talar om »humorns ära och mission», om »det stora begrepp han dervid fäster», så finner man lätt, att han med humor måst afse något annat och förmer än den blotta qvickheten — något sådant till äfventyrs, som han beundrat hos Jean Paul eller Tieck, kan hända också något ännu högre. Men så väl den nyromantiska skolans lättfärdiga och förföriska tal om det snillrika jagets allbetydelse, om dess gudomliga rätt att sätta sig utom och öfver allt, som ock den allvarliga och stridslystna stämman i hans inre, hvilken ständigt påminde om skaldens höga uppgift att draga i härnad mot det förkastliga, hvar helst det uppenbarade sig, — en stämma, som helsosamt motverkade inflytandet af det förra, — gjorde det nära nog omöjligt för FAHLCRANTZ att annat än tillfälligtvis och kortvarigt hysa den *stämning,* som för all sann humor

är betecknande och för hvarje dess yttring oumbärlig.

Denna stämning har sin *yttersta* grund i en djup förnimmelse af så väl den sinnliga tillvarelsens ringhet, som ock af den gudomliga idéns höghet, hvilken i hvarje enskild företeelse utgör den outsläckliga lifsgnistan, om än höljd af sot och halfqväfd af rök; men den framkallas *närmast* af en härur uppkommande dubbelkänsla af förödmjukelse och upprättelse, den förra närd af erfarenheten om alltings bristfällighet, den senare underhållen af öfvertygelsen om dess gudaborenhet, och yttrar sig uti en sorg, som stundom sjunker ned till tragisk dysterhet vid åsynen af idéns undergång i tillvarelsen, och i en glädje, som kan stegra sig till komisk uppsluppenhet vid medvetandet af alla dessa bräckliga företeelsers odödliga lif i och genom idén. Åtskiljbara för reflexionen, äro dessa känslans motsättningar i all verklig humor oåtskilda och hvarandra genomträngande. Under det humoristen liksom njuter af att framställa det enskilda i all dess sinnliga ytterlighet, tappar han dock aldrig medvetandet af att öfver och inom allt rör sig idén, och detta medvetande gör honom allomfattande. Med snabb och säker blick ser han det förvrängda, förderfvade eller förvridna

hos hvarje enskildt; men lika snabbt och säkert anar han ock bakom dem de oförstörbara och eviga urbilderna. Han längtar utan missmod från sinnlighetens och begränsningarnes verld, der de förra ständigt möta honom, till idéernas ljusa och omätliga rymder, likväl ej så, som vore denna längtan egendomlig för *honom*, utan såsom i grunden gemensam för alla. Så uttalar han den ock; ty han älskar att i allt väsentligt se sig jemnställd med andra. Han vet, att *utom* eller *öfver* menskligheten gifves ingen ståndpunkt för menniskor, och så skär han dem alla öfver en kam. Ytterligheterna jemkas samman, afstånden krympa ihop, så som han ser dem. Hvad verlden ställer högt, finner han ofta vara »ett stoft, ett glittergrus»; hvad hon föraktar, är honom lika ofta ett glädjeämne. Palatset och fängelset, kyrkan och krogen äro för honom inga skärande kontraster; de ligga för hans åskådning, liksom ofta nog i verkligheten, helt nära hvarandra, och han är van att så här som der finna föremål för tårar och löjen. Gemensamheten i stort af trassliga omständigheter och ljusa utsigter har lärt honom så väl det bittra som det ljufva deltagandet. *Fattar* han ej *fullt*, så *känner* han dock *djupt* betydelsen af den borgensförbindelse, som står tecknad under menskligheten stora skuld-

sedel: en för alla och alla för en. För honom gifves derföre ingen »profanum vulgus», som han med vredgad eller högdragen uppsyn behöfver hålla ifrån sig; tvärtom äro alla, den högste som den lägste, den bäste som den sämste, »käraste bröder, systrar och vänner». Rynkas hans panna, då han blickar ut öfver det menskliga eländet, så skymmes dock snart skarpsyntheten af en framsmygande tår öfver egen ovärdighet; och det solskensleende, som derpå plötsligt bryter fram, visar att någon underbart försonande tanke genomflugit hans själ — ett »post nubila Phoebus», öfversatt på kristendomens djupa språk. Ty det är *det* språket humoristen talar, om ock med främmande brytning, och hela hans verldsåskådning är i grunden ingen annan än just den kristna. Fall och försoning, nöd och nåd, liksom sorg och glädje, allvar och skämt, äro blott olika namn på de ena och samma hjertblad, som omsluta lifsbrodden hos båda.

Förmå dessa spridda och flygtigt utkastade drag att framkalla en allmän bild af humoristen, så förmå de ock att visa, huru innerst olik Fahlcrantz' denna bild är, om ock här och der ett gemensamt yttre tycke spåras. Det är ej så mycket detta, som fast mer stämningen och sjelfva grundåsigten, som skiljer dem åt. — Långt ifrån all

spekulativ sträfvan att förena det mångfaldiga och motsatta, söker FAHLCRANTZ tvärtom att upplösa enheten och att reflexivt qvarhålla särskildheterna såsom oberoende af denna och i sig bestående. Det som för humoristen är det vigtiga och bestämmande, nemligen det hela, blifver för honom ett underordnadt, och delarne få den egentliga betydelsen eller, rättare, den enda, ty, hvarthän hans skarpa blick vänder sig, urskiljer den genast motsättningar, och i det bakom dessa liggande allmänna ser han blott ett ouppfattadt, overkligt. För honom är derföre den sinnliga tillvarelsens verld ej blott en verld af motsatser, utan af *oförsonliga* motsatser, emedan de, i saknad af hvarje inre gemenskap, måste fattas såsom grundväsendtligen åtskilda. *Utan* förmedling, *utan* en förbindande midt, som med nödvändighet ställer dem i ett ömsesidigt beroende, särhållas de, hvar och en i sin rena ytterlighet, och det enda förhållande dem emellan, som lemnas antagligt, är den eviga stridens, den oupplösliga disharmoniens. Skiljaktiga i afseende på omfattning och värde, hänföras dessa motsatser i allmänhet till grundmotsättningen af godt och ondt. Der det ena af dessa, det må nu vara ett mera betydande eller mindre, råder, der utjagas det andra. Ingen skymt af sanning

skönjes i det förvrängda, ingen qvarstod af godt i det förderfvade, intet spår af skönhet i det förvridna. Allt är *ettdera*, godt eller ondt, och blir, till följd af den renhet, hvari det uppfattas, ett tillbedjansvärdt eller ett fördömligt. — Ligger i denna åsigt någon sanning, så, hur tillämplig och träffande den än må visa sig med afseende på menniskor i deras *tillfälliga* bestämdheter, förmår den dock icke att tränga ned till det menskliga väsendets grund, icke att göra rättvisa åt *menskligheten*. Att denna, och följaktligen *hvarje* menniska som sådan, hur upphöjd eller förkastlig hon för öfrigt må tänkas såsom enskild person, i sig förenar en blåndning af motsatser, af godt och ondt, och således långt mindre är värd tillbedjan eller fördömelse än deltagande, det tyckes väl FAHLCRANTZ någon gång *känna*, och han har äfven uttalat det, då reflexionen icke fått magt öfver inspirationen; men följdriktigt *kan* han icke *erkänna* det och har i allmänhet ej heller gjort det.

Sammanställes nu denna hans åsigt, som är det skarpsinniga förståndets, med de af honom ofta framhållna satserna, att »all gåfva är en mission», att snillets är den högsta, att i och med detta heliga pligter äro ålagda, ett gudomligt uppdrag lemnadt åt innehafvaren, och att

»skalden, om han ej går i Herrans tjenst, står i afgudars, om han ock sjelf ej vet med sig något värre, än att han är sin egen tjenare» — så faller må hända äfven från detta håll en ljusstrimma på insidan af FAHLCRANTZ' skaldeverksamhet.

Medveten af sin snillebegåfning, i hvilken han ser ett gudomligt uppdrag, som fordrar ovilkorlig lydnad, och harmfull öfver det ondas kring sig gripande välde, ställer FAHLCRANTZ utan tvekan sina bästa krafter i den goda sakens tjenst. Så väl dessa krafters egendomliga art som hans polemiska skaplynne göra honom både mera lämplig och mera hugad till anfall än till försvar. Han känner detta, och han fattar sin sändning såsom företrädesvis innebärande åliggandet att öppet utsäga sanningen genom att *angripa lögnen*, hvar han finner den under hennes mångfaldiga gestalter och förklädningar, samt skoningslöst gifva henne till pris åt afskyn eller åtlöjet. Ja, skoningslöst — ty hvarje deltagande härvid vore en trolöshet, en medbrottslighet. Det är ej undersåten, som skall benåda. Nåden är den konungslige öfverherrens ensak; sändebudet skall förkunna rätten. Det blef *hans* tillräckligt stora pligt; och endast i det trogna fullgörandet af denna har han sin berömmelse. *Dertill* var det han fick allvarets och skämtets tve-

eggade svärd. Ve honom, om han fegt undandrager sig eller fräckt djerfves öfverskrida de skyldigheter och rättigheter, dem Herren i snillefullmagten för honom utstakat! Med omutlig stränghet pröfvar den eviga rättfärdigheten

»Herrans ombud, snillet;
Och öfver hvarje trohetslös, som sjelfviskt
Till sin gör Herrans spira, eller låter
Till jorden henne falla och förtrampas,
Hon bryter utan miskund domens staf».

Fahlcrantz var ej den man, som sade ett och tänkte ett annat. Var således denna åsigt, som han så ofta och i så starka ord framhöll, hans innersta, så var också den harm, som ständigt framdref honom till ny verksamhet, i grunden en ädel harm, och den skärpa, som utmärkte så hans allvar som hans skämt, ej blott förklarlig, utan äfven berättigad. Och likväl — — hade detta allvar haft sin rot i sorgen öfver menskligheten *gemensamma* förnedring, hade detta skämt uppspirat ur fröjden öfver dess lika *gemensamma* upprättelse, så skulle denna skärpa löst upp sig i glädjetårar, och *Noachs Ark* ej saknat regnbågen öfver syndafloden, den himmelske förkunnaren af Guds omätliga förbarmande midt under den gräsliga förbannelsen öfver menskligheten djupaste affall.

Snillet är en Lucifer: i känslan af sin magt och herrlighet har det en för andra obekant frestelse till sjelfständighet och glömmer lätt, att det ej gifves mer än tvenne verldar, ljusets och mörkrets, sanningens och lögnens, och att den ena verldens medelpunkt heter *Gud* och den andras, ehvem det vara må, kallar sig — *jag*. Det är med erfarenhetens fasta öfvertygelse FAHLCRANTZ vid många tillfällen uttalar denna sanning. Han glömmer den också mindre än mången, hvars olikartade snillebegåfning gjort det långt lättare att dölja sjelfkärlekens stolta »exegi monumentum». De gåfvor, som fallit på hans snilles lott, voro just af det slag, som starkast fresta till öfvermod och sjelfsvåld; och desto högre aktning värd är derföre den stränga känsla af pligt, med hvilken han bemödar sig att förvalta dem. Beundran för de luftiga och fria språng, hans Pegas gör, får ofta lemna plats åt vördnaden för den återhållande tygel, som nedtvingar honom till saktad skridt. Så som han fattade skaldens kall, fick det sedliga oberoendet af dagens gångbara meningar, tycken och fördomar ett för mången obegripligt värde. Hvarje sträfvan efter allmänhetens gunst, hvarje eftergift för magtegandes utsträckta fordringar, hvarje fruktan för den sårade fåfängans förbittring,

hvarje tillbakasättande af sanningens kraf för vänskapens, hvarje inställsam halfsanning rörande bildningens, statens eller kyrkans angelägenheter betraktade han med ett förakt, som, om ock i grunden befogadt, ej sällan genom sin öfverdrift antog utseendet af utmanande trots eller kärlekslöshet. Detta sammanhängde ej blott med hans stränga uppfattning af skaldens pligt, utan äfven med den höga uppskattningen af snillet och dess mission i allmänhet, en uppskattning, som väl ej heller var fri från öfverdrift. Åtminstone tillerkänner icke den gudomliga lära, hvars trogne tolk han satte sin ära uti att vara, någon plats åt snillet *utanför* den allmänna menskliga skröpligheten, icke ens då, när det fullgjort sin sändning. Dessa öfverdrifter voro likväl hos honom inga lynnets hugskott; de hade sina rötter i öfvertygelsen. Ej *genom* dem, men *med* dem blef han den han blef och skall blifva — en skald för sig, egendomlig och lätt igenkännelig i skaran af större och mindre. Äran, som den aktningsvärda obetydligheten åtnjuter, att få följa de store tätt i spåren och stundom dela deras glans, tillkommer ej honom. Liksom allt sjelfständigt, det må vara ett stort eller ett ringa, har han *sin egen.* Den kan ej bortblandas med andras; och efterverlden skall sent beröfva honom den.

Jemte sitt rykte som skald eger FAHLCRANTZ äfven ett annat, lika berättigadt, om än mindre utbredt, som *prosaisk skriftställare* i ämnen rörande religionen och kyrkan.

Vore detta rykte grundadt uteslutande på värdet af rent teologiska arbeten eller ens företrädesvis beroende af sådana, så skulle ett noggrannare undersökande af dess halt kunnat anses här obefogadt eller åtminstone för den förevarande uppgiften öfverflödigt; men då FAHLCRANTZ som teolog gjort sig känd icke så mycket genom vetenskapsmannens sjelfständiga forskningar eller lärarens fruktbringande mödor, som genom den energiska vältalighet, hvarmed han firat den kristna och i synnerhet svenska kyrkans ärofullt genomkämpade strider, och den polemiska skärpa, hvarmed han deltagit i hennes pågående, så torde så väl förtjensten af den förra, hvilken Svenska Akademien helt visst velat uppskatta ej mindre hos honom än hos hans företrädare, som ock arten af den senare, hvilken noga sammanhänger med hela hans personlighet, fordra ett ej alltför flygtigt vidrörande.

Det som främst utmärker FAHLCRANTZ som teologisk författare är å ena sidan hans fasta och frimodiga *bekännelse af vår kyrkas lära*, å den

andra hans afgjorda och ihärdiga *fiendskap mot hennes vedersakare.*

Man må ingalundra tro, att *bekännelse* för FAHLCRANTZ betydde något så ringa och obestämdt som det blotta erkännandet af en viss öfvertygelse. Sådant gälde för honom endast som ljumhetens slappa medgifvande af det likgiltiga, och han förkastade det derföre alldeles i frågor af högre vigt. Han fordrade tvärtom, att bekännelsen på grund af inre nödvändighet, af tron på dess pligt och kraft, skulle framträda sjelfmant och tydligt uttala sig i ord och handling. Sådan var hans egen, och han afgaf den merendels med ett så dristigt mod, att det nästan såg ut som hade han sträfvat efter förföljelsens martyrkrona.

I det beundransvärda talet vid jubelfesten 1830, förstlingen af hans andliga vältalighets alster, yttrar han ord, som här må tjena att antyda grunddragen af denna bekännelse och tillika påpeka den ståndpunkt, från hvilken han då såg och bedömde hela det kringliggande religiösa området.

»Då den verldsligt vise vill bestämma kristendomens betydelse, då han, om icke som de romerske kejsarne i sitt pantheon, dock i sitt historiska galleri söker en plats åt Kristus, så tror han sig

hafva gjort mycket, då han sätter honom högst bland ledarne på religionens väg och åt evangelium inrymmer den för närvarande högsta värdigheten i den nödvändiga serien af religiös utveckling, ja, till och med såsom sjelft utgörande den sista länken i kedjan af de omyndiges uppfostran, den, som i sin slutliga ofrivilliga upplösning öfverlemnar den frihetsmogna mensklighetен i det segrande förnuftets oändliga rike. Men den kristne, väl vetande, huru helt och hållet trons rike ligger utom och öfver alla slutkonstens gränser, huru det heliga ofta gäckande försvinner under en ohelig beröring, ja, mången gång förskräckligt hämnande sig i mån af vidröringens fräckhet, och som lätt underkastar sig det martyrium, att för dem, som anse allt bevisligt, synas hylla en fantasibild, att för dem synas slaf i det rike, der han sjelf först fann den rätta friheten — den kristne vet icke af några sådana grader, någon series, i hvilken evangelium i *sin* ordning kommit. Korset är för honom ej blott en vägvisare, utan är målet, för den nalkande af ny glans förklaradt i den mån han ser dess ohinnelighet i tiden. Kristus är för honom ej blott vägen, men sanningen och lifvet. Han känner ej några religioner, utan endast religion, ej det religiösas arter, hvad de än må heta,

Mosaism, Parsism, Buddaism, Bramaism, Odinism, Islamism, icke en gång Katolicism och Protestantism — han känner blott tvänne motsatta riken, kyrkan och vérlden, kristendom och hedendom. För honom är kristendomen icke en högre utveckling af religion, utan det för religionen enda organ, icke bekännandet af de eller de oförstådda eller oupplefda lärorna, utan en oupphörlig försoning af verlden med Gud, det själens rike, som för oss endast genom uppenbarelse blir till, blir synligt och verksamt, d. ä. blir kyrka, och som i Kristus allena blifvit, är och varder allt detta. Han känner, att det kristliga utgör en alldeles egen sfer, som med det på sedlighetskänsla och lycksalighetsbegär bygda rike, hvilket så ofta af sig så kallande religiösa framställes såsom fältet för Kristi verksamhet, intet samband eger; att deras föreställningar om Kristi lära äro lika falska och lika oheliga, som om hans person; att tron nu och i evighet är det enda medlet att ingå i Guds rike, och att således utom kristendomens ande blir man evigt främmande för hvad kristendom är; att om andliga ting endast andlige kunna tala och endast af andlige förstås, och att följaktligen ingen mensklig lärdom eller skarpsinnighet ensam förer oss ett steg närmare till religion, ty nycklarne till all mensklig

visdom äro dock ej nycklarne till himmelriket, hvilka ingen annan än Kristus kan gifva och endast till sina lärjungar, och att af ringa betydelse är här de kristnes bildningsgrad, ty likasom tusende år äro för den Evige såsom en dag, så försvinna ock inför den Allvise de små skilnaderna i de dödliges vishet, hvilka för verlden synas så stora».

Hvilken kristen instämmer icke med fullt hjerta i denna herrliga bekännelse! Och likväl — här, liksom i hvarje sådan, ligga tillräckligt många tvistefrön dolda, färdiga att gro, så snart någon viss del deraf, till följd af det egna tyckets veld eller yttre trugande omständigheter, göres vigtigare än de öfriga, eller då öfver hufvud särskildheterna betonas starkare än det hela. En bekännelses rätta art framgår också långt mindre af dess uttryckta *ord*, i synnerhet så länge dessa stadna vid allmänt grundläggande sanningar, om hvilka äfven ganska skiljaktiga meningar kunna blifva ense, än af dess inneboende *ande*, hvilken först vid ordens innehållsutveckling, följdsammanhang och tillämpning låta se sig på närmare håll. Så är det ock först vid de mycket omtvistade frågorna om kyrkans begrepp, om dess förhållande till staten, om den enskildes trosrätt

inom församlingen o. d. som den äfven här visar sig tydligare.

Utgående från tvänne grundåsigter, hvilka endast genom det för FAHLCRANTZ så egendomliga distinktiva fasthållandet af hvardera i dess afskilda ytterlighet göras oförenliga, och förkastande hvarje sann förmedling dem emellan såsom ett otillbörligt försök att genom jemkning låta den ena åsigten inkräkta på den andras område, är denna bekännelses ande alltigenom i öppen eller hemlig strid med sig sjelf.

Å ena sidan håller den strängt på kyrkans rätt ej blott till oberoende och sjelfstyrelse, utan äfven till andligt välde öfver staten och den enskilde. FAHLCRANTZ kallar denna sin åsigt hierarkisk och återkommer ofta och med förkärlek till utläggningen af dess rätta betydelse. »Liksom man kan hafva full rätt att med aristokrati beteckna det bästas eller de bästes välde, om man ock förkastar ett på börd och rikedom grundadt fåvälde, så må man ock», säger han, »med förkastande af prestväldet, d. ä. hierarkien, härledt af *hierevs*, nyttja samma term, som har sitt stöd i *hieron* och således antyder erkännandet af det heligas idé såsom normen för ett folks sjelfkonstitution» *). Utan intrång från någon

*) *Eckles. Tidskrift 1839*, 2 häft. sid. 62.

verldslig magt, det vare den borgerliga öfverhetens eller tidsbildningens, bör denna hierarki styra sig sjelf och — verlden, »ty om statens förhållande till kyrkan har», enligt Fahlcrantz' förmenande, »en regent vanligen lika ljusa åsigter och fördomsfria begrepp som filosofen om vetenskapens» *). Visserligen tänker han sig denna hierarki såsom ett »det heligas allvälde». Men då han sätter målsmän för detta välde på jorden, då det ej får betyda hvad det enligt den Heliges vilja kan och skall, utan hvad det efter de heliges bestämningar bör och måste, så blir det i sanning mer än svårt att hålla gränslinien mellan det härvid rätta och orätta klar; och det är just på dylika oklarheter som den fides implicita hvilar, som utgör katolicismens förnämsta bundsförvandt och den sanna kristendomens argaste fiende. Trots de sinnrika och bevekande tolkningarne af detta heliga, hvars allvälde man uppfordras att erkänna, lyder ändock till slut förklaringen på dess målsman, den sanne hierarken, så: »han är en man med hufvud och hjerta och djupare insigter», som erkänner, att »det heliga, d. ä. det idealiskt bästa, bör vara all mensklig verksamhets och stiftelses princip» **). Men mot

*) *Saml. Skrifter* IV: 40.
**) *Ders.* V: 130.

en sådan hierarki, som egentligen är en intelligensens och den högre bildningens aristokrati och som åtminstone för den romerska kyrkan icke är alldeles främmande, protesterar kristendomen på det allvarligaste och vill ej heller veta af en helighet, som, då den angifver sig som »det idealiskt bästa», synes hafva glömt eller försmått sin bibliska betydelse.

Å andra sidan efterskänker FAHLCRANTZ intet af individens rättmätiga fordran af sjelfbestämning och framhåller kraftigt det subjektivas vigt för det religiösa lifvet. Att utan frihet ingen sann bekännelse är möjlig; att tvånget, under hvilken form det än framträder, alstrar skrymteri eller hårdnackad motsägelse; att »kristendomen ej vet af annat än den fria öfvertygelsen» och endast der denna finnes kan slå rot och växa, — dessa och dylika förträffliga, ehuru med den förra åsigten föga sammanstämmande, sanningar antagas här såsom sjelfklara. Sjelfva den konstitutiva uppfattningen af kyrkan, för hvilken hierarkismen onekligen erbjuder en väl planerad grund, har han det oaktadt ställt på *denna* åsigt och härifrån segerrikt bekämpat ej blott det katolska kyrkobegreppet, utan äfven andra med detta beslägtade. »Kyrkan» bestämmer han såsom »Guds, den uppenbarades, rike på

jorden. Den är *en*, såsom egande *en* princip, *ett* lif, *ett* mål; helig, såsom icke allenast afsöndrad från verlden, utan ock från verlden afsöndrande, det är, försonande menniskorna med Gud; allmännelig, såsom åt alla menniskor i alla tider erbjudande samma hela menniskan omfattande nåd» *). Han beklagar den så mycket ondt åstadkommande skilnad, som blifvit gjord mellan synlig och osynlig kyrka, och erkänner endast den senare, »emedan en congregatio sanctorum endast för Gud kan blifva synlig». — Småningom träder dock äfven denna åsigt ut öfver sina tillbörliga gränser, liksom för att i sin ytterlighet bilda en tillräcklig motvigt mot den hierarkiska; och få torde väl de förfäktare af den religiösa subjektivismens rätt vara, hvilka ej åtnöja sig med den utsträckning Fahlcrantz då gifver densamma. »Hvarför vill man icke» — heter det nu — »tillåta den, som valt en religiös fråga till sitt ämne, att hafva ett bestämdt publikum, lika väl som hvar och en annan, åt hvilken, i den mån han i någon art af vetenskaplig eller estetisk produktion låter det egentliga af denna framträda, utan motsägelse en sådan krets medgifves, inom hvilken allena han eger anspråk att förstås. Då man inom så många andra vetandets

*) *Rom förr och nu.* I häft. sid. 26.

eller åskådningens fält, för möjligheten af hvarje äkta produktion eller förnimmelse så lätt erkänner nödvändigheten af egen subjektivitet för det likaledes objektivt egna i ämnet, utan att söka försvara tillräckligheten af de allmänna mensk-liga själsförmögenheterna, icke en gång med hvilken odling som helst, hvarför försvinner samma modesti, då frågan är just om tankens och förnimmelsens högsta föremål? Det skulle synas som, då t. ex. den omusikaliske erkänner faktum af andras enhet i njutningen och bedömandet af det för honom sjelf likgiltiga eller obegripliga, såsom ett bevis för verkligheten af detta något, som ligger ofvan eller utom hans natur eller bildning, äfven analoga fakta af olikheter i religiös uppfattning få gälla som bevis, att äfven här finnes något, som ej kan vara eller åtminstone ej är allas och som i likhet med det sköna kunde blifva otillgängligt äfven för den mest utbildade skarpsinnighet»*). — Här är gränsen, bortom hvilken all strid är fåfäng. Skälet dertill är lätt insedt. Att dessutom ett yrkande, som tyckes utgå från antagandet af särskilda religiösa naturanlag och följaktligen af ett eget ingenium för det kristliga, varit ett alltför vådligt vapen att föra med sig i strid, det har FAHLCRANTZ

*) *Saml. Skrifter* VI: 32.

tvifvelsutan insett sjelf, då han blott sällan och för mera fredliga uppvisningar hemtat fram det ur den välförsedda teologiska rustkammaren.

Den tvetalan, till hvilken hela denna bekännelse, i fall den får anses såsom *en*, onekligen gör sig skyldig, i det den, följdrigtigt genomförd, måste å ena sidan ringakta den enskilda öfvertygelsen och förlägga *all* frälsningens kraft i kyrkans moderliga sköte, å den andra åter förkasta hennes skyddande vård och i det subjektiva troslifvet se gudaktighetens *hela* hemlighet, är dock långt ifrån att vara af några yttre omständigheter framtvingad, är mindre ett foster af uppgjorda beräkningar; tvärtom går den omisskänneligen från hjertat och uttalar med samma omilda ärlighet förkastelsedomen öfver universalismens ytligt enande liga, som öfver individualismens innerligt söndrande sekter. Dubbelheten, som i synnerhet i tillämpningarne förråder sig, aftager väl i samma mån bekännelsen föres tillbaka till sin ursprungliga grund; och här således, om ej förr, borde den visa sig fullt ense med sig sjelf. Men liksom mången nitfull kyrkans försvarare eggats att framhålla den mindre väsentliga sidan af sin åsigt alltför mycket, just derföre att den varit af motståndarne häftigast och orimligast angripen, så förleddes ock Fahlcrantz

under stridens hetta att ofrivilligt flytta tonvigten från grundstafvelsen af sitt credo till dess bistafvelser. Han såg slutligen i den lutherska kyrkans augustanska bekännelse det enda rätta ordet för sin egen, och i den lutherska anden »den enda öfverlägsna och med Guds hjelp segrande kraften, nu som fordom, hos dem, hvilka pligt och gåfvor ställt i spetsen för den heliga sanningens vakt» *). Men lika litet som katolicismen förmått att på påfvar och dekretaler resa upp den sanna kyrkan, lika litet skall protestantismen, i fall den djerfdes våga försöket, förmå att på reformatorer och konfessioner göra det. Icke på dessas förträfflighet, äfven när den hvilar på den skönaste öfverensstämmelse med den gudomliga sanningen, beror den der »segrande kraften», utan endast och allenast derpå, att deras innersta ord är Ordet och deras innersta ande Anden. Blott på det förras oändligt djupa grund kan den senare uppföra den lika oändligt höga byggnad, som ensam med rätta bär namnet af en, helig och allmännelig. Den byggnaden såg Luther i tron, liksom Esaias en gång i åskådningen. Han hörde den genljuda af den Eviges lof, af hvilkens ära all jorden är full och i hvilkens uppenbarade namn alla knän skola böjas.

*) Anförande till presteståndets protokoll den 25 juni 1857.

lcke från sitt eget väldiga snilles djup, men från det allraheligaste i detta omätliga Herrans hus, hvilket inga menniskohänder uppbygt och intet helvete skall varda öfvermägtigt, blef det honom gifvet att frambära *den* predikan, för hvilken ännu i dag vantrons och menniskofundernas konstigt hopfogade frälsningssystemer ramla och öfvertrons och förvillelsernas lösa evangelier krympa samman.

Men ännu mer egendomlig än denna konfessionelt-teoretiska sida af FAHLCRANTZ' teologiska författarskap är må hända den polemiskt-praktiska. *Papism* och *pietism*, se der de tvänne fiendtliga magter, mot hvilka han oförtröttad vände sina skarpslipade vapen, öfvertygad som han var om bådas lika stora våda för den sanna kyrkan, om ock endast den förra stämplade medvetet.

Tidigt, under det ännu mera rent vetenskapliga undersökningar utgjorde föremål för hans lärda verksamhet, och innan den stridslystnad, som utmärker hans senare skrifter, tagit öfverhanden, vände sig FAHLCRANTZ ofta och med ifver mot *katolicismen*, hvilken han redan då lärt känna som »en öfverkorsad hedendom». Omutlig sanningskärlek, grundliga kyrkhistoriska studier och en genom resor i katolska länder vunnen

lefvande erfarenhet af den romerska kyrkans hemseder öfvertygade honom allt mer och mer om hennes antikristiska väsende och nedlade i djupet af hans själ, vid sidan af hans hat till lögnen, en lågande fiendskap mot denna hennes mägtiga trotjenarinna. Att visa Rom sådant det var och ännu oförändradt är, att blotta dess styggelser, att oaflåtligt varna för dess i mörkret trefvande roflystnad, det blef för honom en lifsuppgift. Han svek den aldrig. I trettio år angrep han denna sin egen kyrkas fruktansvärdaste fiende gång på gång, än med dogmatikerns och historikerns, än åter med talarens och skaldens vapen; och förde han än dessa vapen mot aftonen af sin lefnad med mindre senfull arm, så var dock modet detsamma som fordom och den *grånade* kämpens vaksamhet nästan ökad.

Huru Roms vigtigaste dogmer hvarken i bibel eller tradition ega tillräcklig grund, om ej den kyrka, som tyder den ena och bevarar den andra, är ofelbar; huru denna kyrka, så snart hon nödgas yttra sig häröfver, ingen annan utväg har än att slå omkring sig med sofismer, kabbalistik, historiska och exegetiska vidunderligheter; huru hon, väl vetande, att endast den stora mängden härmed kan bländas, likväl i lugnet af detta stora bifall tåligt

bär de djupare seendes förakt; huru hon, insmygande eller intvingande sina lögners gift i menniskornas tankar och hjertan, vet att omgifva sig med en förnuftsgäckande cirkel, den absoluta, sig sjelf åberopande auktoriteten: detta och dylikt framställer FAHLCRANTZ med den lärdom och det skarpsinne, som det svåra ämnet fordrar. Någon gång begagnar han sig härvid af forskningens lugna, eller den bindande bevisningens tätt länkade språk; men merendels flammar hans sinne upp redan vid blotta tanken på Roms Minotaurus och de millioner själar, som qväfts, de millioner, som ännu våndas i dess qvalmiga labyrinter. Orden börja då svälla och glöda liksom känslorna. De trängas att komma fram öfver läppar, som tyckas darra under deras tyngd. »Facit indignatio versus» äfven här; men harmen är helig, och stämman blir derföre profetiskt hotfull. »Hvem har ej hört» — ropar han vid ett sådant tillfälle — »hvem har ej hört om den falska lära, som, skonande och smickrande det grundonda i menniskosjälen, med magiskt rogifvande medel söker lugna hjertats i grunden oöfvervinneliga helighetsfordran; som, inseende hela vådan af själens omedelbara tillträde till den Helige, ställer i dess väg till himlen tusende medelväsen, inför hvilkas altaren trons vingar

må bindas eller tröttas, ja, som beröfvande Guds bild i menniskans *tanke* rättfärdighetens och nådens rena gloria, söker att derigenom fördunkla hans väckande bild äfven i hennes *hjerta?* Hvem har ej hört om de härar, hvilka öfverallt uppreste sina fästen och inlade besättningar eller göto sig ut öfver alla församlingar, att fängsla och bevaka ordet; om den syndaflod af döda och själsdödande öfningar, som förlamade tanken, insöfde och förhärdade hjertat; om den hädande och samvetsmördande handel, i hvilken Rom förnyade Ischariots dödssynd, åt sin girighet offrande Gud; om de ljungeldar, hvilka än afsleto edens band mellan de konungar och folk, som vågade erinra sig, att öfverheten är af Gudi, än öppnade afgrunden ej blott för en hvar, som vågade sjelf tro på den heliga skrift och utsäga sin tro, men för hela länder, som af hans blotta andedrägt förklarades smittade; om de domstolar, genom hvilka den romerska kyrkan, som afskyr blodsutgjutelse, med ett hånlöje *bränner* sina lögners offer? — Romanismen i sin helhet är en verldssynd mot den helige Ande, hvilken icke förlåten varder hvarken i denna eller den tillkommande verlden. Då *dess* ande uttränger den heliga ur de former, hvilka denne lifvade, blir det högsta djupast och det skönaste rysligast, likt himlens

bilder i svarta kärret. Den falska kyrkan kallar sig äfven en, helig och allmännelig, ofelbar, allena saliggörande; den bekänner sig äfven hafva tro, kärlek, kors, bön, ord, sakramenter, andans embete, Kristi spira; men likasom i hvarje kristligt begrepp hela Guds rike hvilar i sitt frö, så förstörer ock hvarje romerskt begrepp *hela* kristendomen» *).

Fahlcrantz' oåterhållna fiendtlighet mot katolicismen låter lätt förklara sig af den djupa insigt han egde i dess rätta väsende, den oinskränkta vördnad han hyste för reformationens storverk och den kärfva sanningskärlek, som dref honom att afsky alla medlande tolkningar. Svårare att fatta, och det just härigenom, är hans samtidiga förhållande till och uppträdande mot *den* religiösa åsigt, som, uppvuxen jemte hans egen ur rent protestantisk grund och i bottnen lika motsatt papismen som denna, det oaktadt gjordes till föremål för en ovilja, som i häftighet och uthållighet ingalunda stod den antipapistiska efter. Denna åsigt var *pietismen*, sådan den under de senare årtiondena gestaltat sig och gjort sig känd eller misskänd under det tvetydiga namnet »läseri». Det ömkande deltagande det i början

*) *Saml. Skrifter* V: 25.

väckte hos FAHLCRANTZ, så länge han ännu ansåg det såsom ett märglöst foster af en from okunnighet, öfvergick slutligen till bitter harm, då han i dess ofta styfsinta och sjelfsvåldiga uppförande trodde sig igenkänna barnet af ett andligt högmod.

Ej till arten, blott till graden skiljer FAHLCRANTZ läseriet från separatismen; desto mera anmärkningsvärdt är det, att den klarsynthet och oveld, med hvilka han merendels bedömer denna senare, högst sällan komma det förra till godo. Han erkänner, att fåvitska lärare så inhägnat kyrkan, att midt i den kristna församlingen många, för hvilka hon, förstådd, skulle vara salighetens källa, nu förbittras öfver Ordet och blifva, när deras religiositet är mycket starkare än deras insigt, separatister. Han medgifver äfven, i en lika fritt fäld som sträng dom öfver dylika lärare, att, »om de, som påstå sig känna sanningens himmel, likväl, i stället att lyfta de öfriges blickar och tankar med sig upp till dess eviga stjernor, vilja hissa ned skyarne, för att mikroskopiskt betrakta *detta* himmelska; om de lära oss, att religionen är ett visst sätt att dyrka Gud och att kyrkan är menigheten af dem, som iakttaga detta vissa sätt: så må det vara förlåtligt, om mången just af dem, som redligast söka san-

ning, men i detta vissa sätt ingenting visst och tillfredsställande finna, drager sig från denna menighet, uttröttad af tomma spetsfundigheters strid, och söker frid, om än en missförstådd, i skötet af hvad han kallar natur, eller inom den afsöndrade fromhetens mystiska lif, eller i det lugn, som han under en sublim auktoritet tror sig finna» *). Ja, han går till och med så långt, att han tillstår, det kyrkan står i tacksamhetsskuld ej blott hos det bättre, utan äfven det sämre läseriet, »ty den väckelse, som deri ligger, är lika visst behöflig, som straffet är förtjent genom en skuld, hvilken vi må hafva ärft af en äldre generation, men tyvärr med egna synder förökat» **). Men dessa och dylika försonliga medgifvanden, som nogsamt visa, att Fahlcrantz ingalunda höll ögonen tillslutna för eller såg genom fingrarne med den laodiceiska gudsfruktan, som länge varit rådande inom den protestantiska kyrkan, de visa också, huru han i de andliga rörelser, som genomgå vår tid, ingenting annat såg än orostiftande villomeningar af fiendtlig syftning mot religion och samhälle, i sig sjelfva utan verklig betydelse och för forskaren i kyrkans häfder långt ifrån nya eller ovanliga;

*) *Ders.* VI: 26.
**) *Ders.* V: 165.

och derföre förmådde han ej heller tyda dessa underbart mägtiga tecken, dem Herrans hand i våra dagar varnande skrifver på tempelmurarne. Läseriet qvarstår för honom, hvad gagn af väckelse eller straff det än må göra eller hafva gjort kyrkan, dock alltid i sig sjelft såsom en religiositet, hvilken, ursprungen från svaghufvuden, utbildad och förkunnad af obildade, lefver af sitt andliga högmod; som, lika beqväm som rationalismen och papismen, »lyckliggör sina anhängare med den föga påkostande psevdofromheten, som har med sig den ljufva lönen, känslan att vara bättre än andra och att stå på förtroligare fot med vår Herre» *).

Hans ovilja visar sig följdrigtigt äfven i det misstroende han yttrar mot hvarje religiös verksamhet, hos hvilken ett pietistiskt inflytande kan spåras: mot *evangeliska alliancen*, hvilken han sjelf en gång tillhörde, men öfvergaf för den methodistiska ande, som var föreningens karakter, och »sedan han insett otjenligheten af *hvarje* sådan förening» **); mot *evangeliska fosterlandsstiftelsen*, om hvilken han säger, att den, från början onödig, emedan den åtagit sig just hvad genom lag och sakens eget väsende utgör prester-

*) *Ders.* VI: 96.
**) *Ders.* V: 183.

skapets kall, nu nästan blifvit »en landsplåga»; mot *missionen*, som, då den skäligen icke kunde utdömas, förklarades för ett plockverk, så länge den ej rigtades mot katolicismen, »hvars tillintetgörande är det nödvändiga vilkoret för den stora positiva verksamheten, den verldsmission, som måste vara protestantismens finis ultimus» *); mot *söndagsskolor*, *bibelförklaringar* o. d., om hvilket allt det heter, att »i välvillig förbindelse med den gröfre separatismen stå plantskolor för en finare, i hvilken en småsinnigt asketisk undervisning och exercis under stor yttre kyrklighet inympar en fariseisk sinnesart, förgäfves beslöjad af publikanens ordasätt och banande den jemnaste väg för inträdet af den kyrka, i hvilken dessa tvenne elementer konstitutivt ingå» **). — Så förlamas det ena försöket efter det andra att låta kristendomen blifva allvar genom den ständigt till hands varande påminnelsen, att det, som med *detta* försök åsyftas, dock icke är det högsta; eller utdömes det såsom ett omoget och vådligt tilltag att vilja gå kyrkans regelbundna verksamhet i förväg.

Fahlcrantz ogillade väl icke dessa och dylika kristliga företag i sig sjelfva. Han skulle

*) *Eckles. Tidskr. 1840*, 4 häft.
**) *Saml. Skrifter* VI: 129.

troligen varit den främste att nitälska för deras framgång, om de haft att fröjda sig åt ett rent kyrkligt ursprung. Att han likväl i de förhandenvarande blott såg de ledtrådar, vid hvilka läseriet i blindhet gick Roms ärenden och medeller omedvetet arbetade på kyrkans fall, berodde måhända mest derpå, att han, såsom en lutheranismens Cato, i hvarje religiös fråga, af hvad innehåll och syfte den än var, sällan stadnade förr, än vid det kända slutpåståendet »Carthaginem esse delendam». Men *hans* Carthago var Rom, och till detta räknade han gerna allt, som befanns ligga utanför den protestantiska kyrkomuren.

Visserligen var hans fruktan för detta Rom, dit alla vägar bära och synnerligen de separatistiska afvägarne, fullt befogad, om än öfverdrifven, och hans förmenande, att »man ej länge skall nöja sig med det haltlösa och negativa i separatismen, utan snart längta efter enhet och positiv bekännelse, att då ingen står med mera lockande och öppen famn än Rom, och att andra sekter, såsom baptism o. d., häri ej kunna täfla, utan på sin höjd erbjuda en öfvergångsfristad» *), framhåller onekligen en behjertansvärd sanning; men, ehuru denna sanning rigtats på samma

*) *Rom förr och nu.* Häft. 2: 7.

gång mot läseriet, som mot separatismen, träffar den dock icke det förra väsentligen, åtminstone icke *det* läseri, som redan ofta varit och ännu kan vara ett kyrkans salt. Det tryggar sig vid rättmätigheten af FAHLCRANTZ' stora yrkande, »att inom det evangeliskt lutherska samhället öfvertygelsens högsta rätt inträdt» *); det fröjdar sig öfver sanningen i hans gyllene ord, att i andliga ting »den frommes hjerta skiljer klarare än all logik, att han tjenar endast i den verkliga kyrkan, under det han tjenstgör i den menskliga stiftelse, som tror sig med rätta hafva tagit hennes namn» **); och just derföre vågar det påstå, att den protestantiska bekännelse, som ej nöjer sig med att vara det bibliskt enkla uttalandet af en fritt samstämmig tro, utan sträfvar efter att blifva denna tros dogmatiskt bestämmande canon och dess en gång för alla bestående norm, på ett betänkligt sätt närmar sig det kyrkliga tros-petrifikat, som den bör undvika.

Den religiösa sanning, för hvilken FAHLCRANTZ kämpar, göres af honom sjelf, under det idealistiska bemödandet att fria henne från alla tillfälliga och beroende kännetecken, till en abstraktion. Då hon, som sådan, ej förmår erbjuda

*) Presteståndets protokoll den 25 juni 1857.

**) *Saml. Skrifter* V: 78.

honom någon tillräckligt fast stödjepunkt mot så reala motståndare som papismen och pietismen, så nödgas han, för att få striden mot dem så verklig och allvarsam, som han sjelf önskar det, att se sig om efter en lämpligare; och då han ej finner skäl att förkasta en fördelaktig ställning, blott derför att den är förut intagen, så tältar han än i den ena, än i den andra fiendens läger, visserligen icke som vän, men som tillfällig bundsförvandt. Der rustar han sig, stundom mot Rom med separatistens vanliga vapen: bibel, samvetsfrihet och egen öfvertygelse, stundom mot sekterismen med papistens lika vanliga: tradition, auktoritet och kyrkans bekännelse. Tvingas han någon gång att närmare angifva den egna ståndpunkten, så förlägger han den högt öfver verklighetens områden till det subjektiva idealets rike, hvilket dock är ett helt annat rike än det, om hvilket Fader vår lärer den kristne att bedja »tillkomme». Han medgifver derunder, att hans yrkanden skola synas mången excentriska, men utsäktar dem dock dermed, att »kristendomen ej vet af annat än idealer i tanke och handling, och att just det ideala är dess realitet»*).

Fahlcrantz var, såsom teolog, en kyrkans stridsman. De stora och ovanliga egenskaper

*) *Ders.* VI: 113.

han egde, vaksamhet, ihärdighet, mod, lärdom, snille och framför allt kraft, tanke- och viljekraft, tycktes berättiga henne till hopp om lika stora och ovanliga framgångar. Men kyrkans strider äro Herrans, och Han heter icke Underlig förgäfves. Han fann en gång Gideons kraft allt för mycken och ville icke gifva sin utkorade kämpe seger förr, än han fått beröfva honom de naturliga medlen dertill. — Herren är densamme i dag, som i går.

Christian Erik Fahlcrantz föddes, den tionde bland elfva syskon, den 30 augusti 1790 i Stora Tuna af Vesterås stift. Föräldrarne voro dåvarande komministern, sedermera kyrkoherden i Kungsåra, Johannes Fahlcrantz och Gustaviana Brenner, en sondotter af skaldinnan Sofia Elisabeth Brenner. Efter en sjuklig barndom och derpå följande hastig själs- och kropps-utveckling sändes han med sin lärare till Upsala och inskrefs der såsom akademisk medborgare vid 13 års ålder. Detta hindrade likväl icke den unge studenten att någon tid derefter såsom lärjunge ingå vid Vesterås gymnasium. Här tillvann han sig den bekante lektor Stambergs synnerliga välvilja och afgick snart åter till universitetsstaden,

försedd efter fullbordad lärokurs med utmärkt hedrande vitsord.

De närmast följande åren tillbragte han dels som lärare i enskilda hus, dels och mest vid akademien, der ej mindre hans förmåga att med jemnmod bära armodets försakelser, än hans omfattande insigter, synnerligen i estetiken och den vittra litteraturen, utgjorde föremål för högaktning och beundran hos de få bekanta, som då närmare kände till den fattige och anspråkslöse studenten. En ännu lefvande bland dessa yttrar härom i ett bref: »1814 sammanträffade jag med honom i Upsala. Han var då en yngling af hög bildning och särdeles bevandrad i Tysklands litteratur. Om hans bekantskap med den klassiska kan anföras, att han opponerade på grekiska vid Södermarks kända disputation. Jag hade 1813 kommit från Vesterås gymnasium, hvars lärjungar den tiden visst icke hade någon aning om en Schiller eller Göthe; men Fahlcrantz förde oss in likasom i en ny verld genom recitation af de tyska mästarnes verk. — Han var för mig och flere under hela vår Upsalatid en ovärderlig och oförgätlig kamrat».

Allt ifrån de tidigare åren hade han strött omkring sig en mängd af mindre dikter, alla af skämtsamt innehåll och oftast utrustade med den

uddiga qvickhet eller lekfulla ordfyndighet, som senare skulle förskaffa honom en lika allmän, som för honom sjelf besvärande ryktbarhet. Dessa småsaker förbehöllos dock uteslutande hans närmaste omgifning. I samma mån hans genius kände vingarne växa, ökades också lusten till en högre och vidsträcktare flygt. För offentligheten var han dock i det längsta skygg, och det var ej åt ynglingen, utan åt mannen som skalden uppdrog förkunnandet af sitt »majora canamus». Efter att 1815 tagit den filosofiska graden, hade han egnat ett mera odeladt studium åt de orientaliska språken, blifvit docent i arabiskan 1821 och förestått professionen i detta och dithörande ämnen 1825. Det var vid denna tid han gjorde den storartade uppränningen till sitt vigtigaste, om ock minst fulländade skaldeverk; och 1826 öppnades för allmänheten de nedersta våningarne af *Noachs Ark*, der så väl den nyromantiskt fria byggnadsstilen som den stundom österländskt fantastiska prakten visade, hvilket inflytande de samtidiga estetiska och lingvistiska sysselsättningarne utöfvat.

Hittills hade den glada och satiriska sidan af Fahlcrantz' snille nästan ensam fått göra sig gällande. Det fanns likväl en annan, hvilken nu i sin tur fordrade ut sin rätt, och hon bekom

den äfven. Hans strängt allvarliga och i djupet religiösa sinne hade småningom fört honom allt närmare den bana, på hvilken han skulle finna sin lefnads mål sig föresatt. Öfvergången förmedlades lätt af de studier han senast idkat. Han blef teolog; och framgångarne läto ej länge vänta på sig. Teologie kandidat 1828, blef han året derpå professor i kyrkohistorien, teologie doktor 1830 och professor i dogmatiken 1835. Det var under de många och magtpåliggande professorliga göromålen denna tid, som hans skönaste festsånger och minnesrunor, hans yppersta akademiska tal samt slutligen äfven de första sångerna af *Ansgarius* framkommo. Dessa sist nämnda diktades dock icke under samma friska och kraftiga offentliga verksamhet som de öfriga, utan under den ålagda sysslolösheten i sjukrummet, dit en af ansträngningar länge undergräfd helsa fört honom. Då han omsider härifrån utgick, var det ej för att vid skrifbordet eller i katedern återtaga afbrutna arbeten, utan för att lemna fosterlandet och i sydligare länder söka återvinna en kraft, hvilken af hans närmaste ansågs för alltid förlorad.

Minnena från den resa han då företog har han nära tretio år senare återgifvit med en raskhet i teckningen och en värme i färgen, som väl

ytterst sällan äro sjutioåringens. De visa, huru uppfriskande och stärkande detta vandringslif för honom då måtte hafva känts. Måhända bidrog icke litet härtill ett förhållande, som äfven i en ofullständig framställning af hans personlighet icke bör förbigås. Fahlcrantz egde nemligen ett medfödt och redan från barnaåren utbildadt konstsinne af det sällsporda slag, för hvilket njutningen af det sköna är ett nästan lika ständigt återkommande och oafvisligt behof, som det lekamliga uppehället för kroppen. Detta sinne hade dock aldrig erhållit någon rikare näring än den, som läsningen af konsthistoriska arbeten och det sparsamma åskådandet af mindre storartade konstverk skänkt honom. Dessa, ehuru ofta ganska förträffliga, hade blott ringa förmått tillfredsställa *hans* fordringar, hvilka i detta, liksom i alla andra afseenden, voro strängt idealistiska. Han fick nu under Italiens djupblå himmel skåda de bländande skönheter, dem han redan länge i aningen ställt högst, och de herrliga synerna blefvo honom derefter oumbärliga. I sina konstsamlingar, dem han derföre förskaffat sig, så långt hans tillgångar medgåfvo eller kanske längre — så dömmer lätt den, för hvilken skönheten är en öfverflödsvara — sökte han åter upp dem och såg dem der med den minnets

trohet och fantasiens liflighet, som endast kärleken förmår bevara.

Oaktadt de djupa intryck han mottagit af allt det sköna, rika och förträffliga han sett i främmande länder, hade dock för FAHLCRANTZ, liksom för hvarje svensk med öppet öga och varmt hjerta, den högsta vinsten af den utländska resan blifvit den, att han lärt sig att ännu innerligare älska, ännu högre akta *sitt* fosterland. Återkommen hit 1836 med stärkta krafter och lifvad håg att verka i sitt kall, kände han sig uppfordrad att mera ingripande än förut deltaga i lösningen af de frågor, som stodo på dagordningen inom den svenska kyrkan, och snart såg man honom i främsta ledet bland hennes försvarare. I tidningsuppsatser, i lärda afhandlingar, i särskildt utgifna stridskrifter kämpade han för hennes rätt, alltid trofast, ofta segerrikt. Men äfven i frågor af mera verldslig art höjde han sin röst och uttalade ej sällan ord, som senare kommo till heders, såsom »om universiteters och elementarläroverks inbördes förhållande», »om betydelsen och behofvet af ett universitetsmuseum», o. d.

År 1838 valdes han af Vestmanlands och Dala i Upsala studerande ungdom till dess inspector nationis. Det sätt, på hvilket han skötte

detta uppdrag, vittnade högt, trots hans bemödande att fortfarande hålla den dold, om en dygd, som väl hos få nått en skönare utveckling än hos honom. Det var hjelpsamhetens, lika skild från den, hvilken det ömmande lättsinnet manar fram till snart ångrade slöserier, som från den, hvilken den skrytsamma fåfängan trugar till karga nådegåfvor. Hon hade sin rot i barmhertigheten och bar derför ofta välsignelsernas rika frukter.

Under de ihållande teologiska striderna hade blott sällan förnummits några kraftigare toner från hans lyra. Desto gladare var öfverraskningen för vännerna af hans sångmö, då de 1842, midt under nya rustningar, fingo emottaga de tio senare sångerna af *Ansgarius*. Samma år invaldes han, i ledigheten efter doktor Hagberg, till ledamot af Svenska Akademien.

Sedan han 1846 slutat den hårdnackade striden mot Almqvist, närmast föranledd af dennes »Monografi», en strid, som, ehuru i grunden teologisk, dock blef för vitterheten af större vigt än för kyrkan, tycktes ett behof af hvila och lugn hafva påkommit honom; och han fick äfven detta tillfredsställdt i ett länge önskadt hem, då han 1847 trädde i äktenskap med Aurora Wilhelmina Valerius, en dotter af skalden. Men en

hvila utan verksamhet hade han aldrig önskat, och den bjöds honom ej heller. Kyrkan, hvilken han så länge och troget tjent, var ej glömsk af hans förtjenster. Hon kallade honom 1849 att öfvertaga ledningen af det stift, der hans vagga stått; och så förlorade universitetet, vid hvilket han i fyratio år vistats och verkat, en skarpsinnig vetenskapsman, inflytelserik talare och bildad konstvän; dess ungdom, synnerligast den, som genom börden stod honom närmast, en oegennyttig hjelpare och frikostig förman; mången anspråkslös förtjenst en uppmuntrande beskyddare, mången försakande sträfvan en trägen förespråkare.

Den nya verksamhet, hvilken det biskopliga embetet ålade, medförde mycket, som för Fahlcrantz ej blott var främmande, utan äfven motbjudande. Van att behandla kyrkliga förhållanden såsom vetenskapsman, kände han sig föga väl till mods bland författningssamlingarne. Den praktiske embetsmannen med sina många löpande göromål var honom ständigt en Japhet, på hvilken han än med Sems ömkan, än med Chams löje blickade ned. Han sysselsatte sig derföre helst med uppfyllandet af *de* pligter, hvilka voro för honom de största och dem han ansåg sig företrädesvis kallad att sköta. Lätt förklarligt

är det äfven, att en man med FAHLCRANTZ' sinne skulle öfver ordförandeskapet i stiftsstyrelsen sätta vakten på Zions murar. Deruppe kände han sig hemmastadd; der andades han en luft, som var honom kär; derifrån tröttnade han aldrig att spana efter de kringsmygande fienderna *utom* och de pockande orostiftarne *inom* vallarne. Glömde han derunder att i dessa murars vidgade remnor se lika stora faror som i motståndarnes glödande skott, att i försvararnes trygga likgiltighet finna lika stor våda som i anfallarenas häftighet, så var dock det verk han här verkade ett ärligt och nitfullt. — FAHLCRANTZ höll svärd i båda händerna; ej, såsom en gång Nehemias tempelbyggare, svärdet i ena och murslefven i andra handen.

Der den offentlige mannen trädde tillbaka för den enskilde, der katedern utbyttes mot arbetsrummet eller kyrkan mot hemmet, der allmänheten lemnades för familjen och vänkretsen, — der togo snart snillets lysande strålar vägen genom hjertat och blefvo värmande; och den stränge, qvicke, sig sjelf tillräcklige mannen framstod som en mild, känslofull, kärlek gifvande och kärlek behöfvande varelse. Dock — de egenskaper, dem han under sitt lif blygt och ömtåligt dolt för

mängden, böra måhända äfven nu betraktas som ett fideikommiss till hans närmaste. FAHLCRANTZ dog den 6 augusti 1866; och visst är, han bortgick ej endast beundrad som snille, utan — hvad ljufvare är och mer — saknad och begråten som menniska.

SVAR

på herr WENNERBERGS inträdes-tal

af

Akademiens direktör herr LJUNGGREN.

Min Herre!

Hur allvarligt det svenska lynnet än är, kan det dock med lif och lust hängifva sig åt skämtets yra. Men denna yra må stiga aldrig så högt, endast undantagsvis finner man hos henne det lätta, sorgfria uttrycket, så egendomligt för Söderns barn. Hvilken bländande färgprakt utveckla icke molnmassorna, då solen sänker sig i vester! Några ögonblick förgå, och de ligga mörka, tunga, hotande. Så har äfven glädjens färgspel i Norden en mörk botten af nöden. Ett intyg derom aflägger den mans hela verksamhet, hvilkens plats Ni, Min Herre, är kallad att här intaga.

Såsom Ni nyss anmärkt, har han sjelf om sig yttrat, att hans uppträdande som författare, ej mindre än sättet för detta uppträdande, härledde sig ur en ädel harm öfver det dåligas

vunna eller sökta makt. Han var en sanningens riddare utan fruktan och fläck, och harmen, om hvilken han talar, hade sina djuptgående rötter i vördnaden för det gudomliga, i nitet för det sedliga. Det vill synas, som om känslan af fullkomligheten lefde hos honom med sådan styrka, att han ögonblickligen kände sig obehagligt berörd af allt, hos hvilket det röjdes en mer än vanlig grad af ofullkomlighet. Sökte detta derjemte att vinna eller hade det redan vunnit makt, var han utan tvekan redo att göra det makten stridig. Han egde icke endast lyran, utan äfven bågen, och hans skott, liksom »fjerrslungarens», förfelade icke gerna sitt mål. Likväl gick han icke alltid med rynkad panna till striden. Lika ofta drog sig munnen till löje, och i ögat sprakade qvickhetens gnistor. Ja, stundom samlade sig gnistorna till en eld, som tycktes förtära vreden och i hvars ljus anletet sken: solens strålar bröto sig mot molnranden. Fahlcrantz' söndrande och öfvervägande skarpa förstånd gjorde honom, som Ni öfvertygande visat, företrädesvis benägen för satiren. Dock kunde han från satirens bundenhet svinga sig upp till ernående af en större frihet. Det var som om han, trött af att föra bevisningens klubba eller afskjuta satirens pilar, hade lagt vapnen ifrån sig

ock sökt en vederqvickelse i skämtet utan syfte eller i ett stilla lyssnande till känslans ingifvelser. Ömsom harmlöst glädtigt, ömsom melodiskt innerligt lät han då sin lyra tona. Månne icke denna qvickhetens tumultuariska lek med tingen utgick från medvetandet om dessas allmänna likställighet inför löjet? Och förrådde icke känslans utbrott en religiös kärlekseld, som lågade under den sarkastiske sededomarens sträfva yta? Men gemenligen — det kan icke förnekas — kunde man i det klingande skrattet förnimma domen öfver löjets föremål. Hvad som mildrar intrycket af den skärpa, som för FAHLCRANTZ var egendomlig, är det oförfärade i uppträdandet, upprigtigheten i den uttalade åsigten, och den sedliga sundhet och styrka, hvarom handlingen bär vittne. Flärden och småsinnet hade icke mindre än det oädla och vrånga i honom en oblidkelig fiende. Hans hela lif var en fortsatt kamp mot allt, som inom vitterhet, religion och stat syntes honom osant och idévidrigt. Omsider uttröttad lutade han sitt hufvud ned; »fängslets band» löstes, som lärkan ilade han bort på klingande vingar; och kanske är det nu med ett af salig glädje förklaradt löje han skådar tillbaka på sitt lifs gerning, stridens oro och hvilans lust, sina förhoppningar och sina farhågor, det goda, han

lyckades utföra, och de irringar, dem han icke kunde undgå.

Det ädla, det aktningsbjudande hos diktaren af *Noachs Ark* har Ni, Min Herre, med kraftiga drag tecknat, och Ni har icke tvekat att, till likhetens vinnande, äfven anbringa bristernas skuggning, väl vetande, att det verkligt stora ingenting förlorar på att ställas i sanningens ljus. Ni har visat, att det sker en menniska föga ära, då man söker göra henne till något annat, än det hon är eller det hon med sin själsorganisation kunnat blifva; och Ni har derunder, utan att veta derom, medelst den mästerliga skildringen af den humoristiska stämningen, förunnat oss en blick in i den verkstad, från hvilken edra egna sånger utgått.

Vår humoristiska vitterhet har sin medelpunkt i den store skald, som just på grund af sin utpreglade svenskhet står ensam inom hela verldslitteraturen. Det för honom utmärkande var det underbara sätt, hvarpå han, nästan som ett lekande barn, kastade glädjen och sorgen om hvarandra och slutligen lät motsatsen emellan båda i musikaliskt välljud förklinga, dermed erinrande om denna folkens barndomstid, då musik och poesi voro ett. Det lyriskt-musikaliska i Bellmans humoristiska skapelser är icke främ-

mande för Er, Ni, den ende, som visat Er ega del i mästarens hemlighetsfulla konst att till ett oskiljaktigt helt förena ord och melodisk ton, genom båda gifvande en åskådlig bild af lifvets brokiga spel. Om än den tafla, Ni upprullat, icke eger den Bellmanska verldsbildens djupa perspektiv, är hon dock målad med färger, som blandats på ett liknande sätt, och öfver de sinsemellan så olika scenerna hvälfver sig samma nordiskt sköna himmel.

Ynglingen, som i känslan af de unga årens obrutna styrka och sorglösa oberoende tycker sig, som Runeberg sjunger, »mer än Kung», erfar snart, att »all vår glädje är villande sken»:

»Ej fins en sällhet, som varar beständigt».

Den förtrollande drycken ur njutningens bägare förmår icke nedtysta de röster, som hviska om nejder, der »ljusa drömmar bo», ej skingra de tankar, som väckas af »vännen, som går», af glömskan, som väntar i »grafvens kalla famn». I sådan stämning har Ni uti lefvande bilder genom ord och ton skildrat ynglingaårens glädje, utan att dock eder dikt är en härmning af det oefterhärmliga. Om hon det oaktadt förunderligt stämmer samman med de mest nationella af svenska sånger, så kommer sig väl detta deraf, att hon har samma fosterländska tycke. Deraf

förklaras ock det bifallsjubel, som helsade eder sångmö redan vid hennes första framträdande. Svenska Akademien, som kan räkna sig till ära att alltid hafva vetat uppskatta Bellmans skaldestorhet, skyndade att med öppet öra för grundtonen i eder sång gifva henne sitt erkännande.

Sedan dess har Ni genom edert exempel bevisat sanningen af en iakttagelse, som man äfven å edra föregångare kan göra: att den svenska humorn står i ett dunkelt, ursprungskraftigt sammanhang med sinnet för religion och kärleken till fosterlandet. För båda dessa höga ämnen har eder lyra rena toner; och dessa toner lefva icke blott på den svenske ynglingens läppar, utan äfven i hans hjerta. Med dem har han aftvungit främmande länders konstdomare bifall och beundran.

Intag då den plats, som genom snillets börds-rätt blifvit eder. Väl är den för Er så godt som okänd, den svaga stämma, som nu helsar Er; men svagheten härrör icke af brist på beundran, och det är med glädje jag fullgör uppdraget att, å Svenska Akademiens vägnar, i Er välkomna återupplifvaren af den humoristisktmusikaliska sångdikten, denna skaldeart, som spirat fram ur svensk grund och om hvilken ensamt den svenska vitterhetshistorien har att förtälja.

Direktören gaf derefter tillkänna, att till innevarande års täflan hafva tjugutre skrifter inkommit, hvaribland en i vältaligheten och 22 i skaldekonsten. Bland dessa har Akademien med andra priset utmärkt N:o 17, »*Euripides' Skådespel*, svensk öfversättning i originalets versslag, första delen», hvarvid Akademien fäst särskild uppmärksamhet vid tolkningen af sorgspelen Alkestis och Andromache.

Då författaren, rektorn vid elementarläroverket i Örnsköldsvik hr ALFRED SELAHN, var frånvarande, kommer belöningen att honom tillsändas.

Bland de öfriga skrifterna hade Akademien funnit N:o 5, *Vilda blommor*, röja poetisk känsla och täckhet i uttrycket. Akademien har jemväl med tillfredsställelse hos flera skrifter bemärkt dels ett varmt sinne för Nordens stora minnen, eller ställen vittnande om bildningsgåfva, dels makt öfver formen och vana vid versbehandling, hvarvid varit önskligt en förening af dessa egenskaper: diktionens förtjenst jemte klarhet i ämnenas uppfattning och anordning.

Det af Akademiens framlidne skyddsherre konung Karl XIV Johan stiftade pris för litterära förtjenster har Akademien innevarande år tillagt prosten och kyrkoherden, ledamoten af kongl. nordstjerne-orden, riddaren af kongl. danska dannebrogsorden, hr GUSTAF HENRIK MELLIN, hvilken, redan trenne gånger af Akademien prisbelönt såsom skald, riktat vår vitterhet med en följd af intagande taflor, hvartill ämnena hemtats ur fäderneslandets häfder, och, nu närmande sig lefnadens afton, med samma värma och friskhet tecknat Nordens folklif och natur. Det har varit för Akademien en tillfredsställelse, att härmed äfven egna en gärd åt minnet af den för henne liksom för svenska vitterheten oförgätlige Franzén, enär denna utmärkelse skänkts den fosterson, hvilken Selmas skald, för snart fyrti år sedan, med faderlig huldhet införde på de vittra idrotternas bana.

Akademien, som inhemtat, att den samling af äldre vittra författares skrifter, hvilka boktryckaren PER HANSELLI uti Upsala under de senare åren utgifvit och hvaraf åtta band redan

utkommit, icke kunde utan betydande uppoffringar å utgifvarens sida fullföljas, har tillagt hr HANSELLI ett understöd af femhundra riksdaler till främjande af ifrågavarande förtjenstfulla företags fortsättande.

Den minnespenning, Akademien innevarande år låtit pregla, eger till föremål framlidne professorn vid Upsala universitet doktor SAMUEL ÖDMANN. Åtsidan föreställer hans bröstbild med omskrifna namn och titlar. På frånsidan ses en örn, stående i sitt bo på spetsen af en klippa. Å ömse sidor om klippans fot ses en skogbeväxt strand, samt öar på hafvet. Omskriften, (till en del efter Sallustius): *Cui cælum et terra undique patent,* innebär, att himmel och jord lågo öppna för hans blick. I afskärningen läses: *Verbi divini et naturæ interpres sagacissimus obiit MDCCCXXIX* (det heliga ordets och naturens skarpsinnige tolk bortgick 1829).

ÖDMANNS minne, författadt af Akademiens frånvarande ledamot hr Böttiger, upplästes af hr Strandberg, hvarmed sammankomsten slutade.

MINNE

AF

PROFESSORN VID UPSALA UNIVERSITET

DOKTOR

SAMUEL ÖDMANN

Om det innebär en sanning, att de, hvilka på utmärkt sätt gagnat och upplyst sin samtid, i och med detsamma hafva lefvat äfven för kommande åldrar, så måste efterverlden räkna för en hedersskuld att i helgd hålla deras minne, och redan deras närmaste eftertid, som omedelbart tager i arf frukterna af deras verksamhet, låta sig angeläget vara att undan glömskan rädda, hvad eljest lätt kunde vanställas eller förskingras, dragen af deras personlighet, sagan om deras öden, utvecklingen och inflytelsen af deras rika krafter. Till ett i svenska lärdomshistorien så aktadt och fröjdadt namn som Samuel Ödmanns står ovedersägligen redan *vår* tid i en sådan hedersskuld. Hvad detta namn en gång betydde för vårt fäderneslands högsta odling, för vettenskaperna, för undervisningen, för kyrkan, skall bäst framgå ur en enkel skildring af hans lif och på samma gång visa med hvad berättigande Svenska Akademien i dag manar fram den gamles minne och åt efterverlden går

att bevara de egendomliga dragen af den vördades bild.

På en tafla af SANDBERG ser man en åldrig man, utsträckt på sin hvilobädd. Hans hjessa är kal; nacken med det silfverglänsande håret är stödd mot en låg hufvudgärd; hans högra arm är fri och vittnar, att han ligger klädd, ehuru täcket är uppdraget ända mot hakan. Utseendet är friskt och fylligt, eld och lif blicka ur de talande ögonen; hans anlete bär en omisskännelig prägel af skärpa och tankekraft. På ett bord vid sidan står hans enkla skriftyg; handen, hållande de nyss aftagna glasögonen, hvilar mot en aflång brädskifva, som ligger på hans bröst och gör tjenst som skrifpulpet. Detta är bilden af den nära åttioårige SAMUEL ÖDMANN. Och, som han der ligger, så har han legat i nära fyratio år, afstängd från verlden, sluten inom fyra väggar. Han är ej lam, ej ledbruten; han är fullt kry och färdig. Endast om han afviker från denna lefnadsordning, hotas han af ögonblicklig sjukdom, men, iakttager han den troget, åtnjuter han den förträffligaste helsa och har den bästa matlust, den sundaste sömn, oaktadt han under en så lång följd af år ej känt en enda fläkt af den friska luften, ej smakat en enda dryck af källans vatten,

ej tagit ett enda ögonblick någon kroppsrörelse, ens på sitt kammargolf, långt mindre i den fria upplifvande naturen. Men om redan detta i ej ringa mån tillidrager sig fysiologens undrande uppmärksamhet såsom ett högst ovanligt undantag från de allmänna lagarna för den mänskliga organismens animala välbefinnande, hur mycket mera då den utomordentliga själsspänstighet, som han under denna långa tid utvecklat i rastlös verksamhet som vettenskaplig och populär författare, som akademisk lärare och föreståndare för det teologiska seminariet, som kritisk granskare och förbättrare af tusentals predikningar och skriftetal, som ledamot af två konsistorier och en fakultet, som medlem af flera inländska och utländska lärda samfund, som inspektor för det akademiska kapellet och tre studerande nationer, som deltagare i psalmboksverket, ledamot af bibelkommissionen, medlem af den ekklesiastika komitén för utarbetande af ny evangeliibok, ny handbok, ny katekes, samt slutligen såsom ledare af pastoralvården i en landsförsamling, medarbetare i flera tidskrifter och tonsättare till andliga oratorier? Det var i denna qvafva luftkrets som hans snille sköt sina blixtar; det var från denna dunkla grotta som den flitige anakoreten utsände sina skrifter åt alla håll af

den lärda verlden; det var här som professorn höll sina föredrag och seminarii-direktorn meddelade sin undervisning; det var mot denna hårda brädlapp som exegeten nedskref sina bibeltolkningar och tondiktaren upptecknade sina noter; det var lutad mot denna hufvudgärd som hymnologen uttänkte sina psalmer; det var fastläst vid denna bädd som resebeskrifvaren fortsatte sina ströftåg kring alla verldens trakter och naturforskaren mönstrade sina iakttagelser öfver foglarnas fria lif. Ty han hade äfven han en gång, under andra fyratio år, andats sommarens vindar och trotsat vintrens snöstorm; ingen hade för naturens under haft ett öppnare öga, haft ett vaknare sinne än han. Han hade som gosse vuxit opp på landet, hade som yngling följt den store Linné på upptäcktsfärder kring Upsala-slätten, han hörde blommornas bikt, han blef insekternas förtrogne, han förstod fiskarnas stumma språk och kände foglarnas hvardagslif; han hade som man lefvat åratal i Stockholms skärgård, hade fiskat och jagat, ströfvat i skog och mark, ofta vadat i kärr, ofta tillbragt natten under himmelens tak. Och nu — detta tvära afbrott från naturlif till det instängdaste kammarlif, under bibehållande ändock af samma själshelsa: detta afsked för alltid från den yttre

verldens vexlande intryck, med bevarande ändock af oförminskadt deltagande för alla dess högre angelägenheter: detta cellfängelse under en dryg half mansålder, utan hinder ändock för den fria andens stigande flygt mot ljuset och tankens trägna dagsverke i vettenskapens tjenst. I sanning ett märkvärdigt lefnadslopp, väl förtjent att akta uppå, hur enkel än dess yttre historia är att förtälja.

Samuel Ödmann föddes juldagen 1750 i Wexiö, der fadren då var konsistoriinotarie. Hans moder var en af de sju prostdöttrarna i Wieslanda, hvilka, enligt hans egen lifliga berättelse, voro, såsom det egnade däkor i Blendas stambygd, Wärend, uppfödda till amazoner, alltid vid resor inom socknen visade sig till häst och alla sju blefvo gifta med prester. Hans morfar, en gammal karolin med kappa och krage, hade, för sin ovanliga längd, blifvit som student i Lund bemärkt af Carl XII. Kungen, som ofta var närvarande vid de akademiska öfningarna och, bland annat, måste vid en sådan uthärda ett långt tal på hebreiska, begagnade tillfället att bland de åhörande studenterna utvälja dem, som syntes honom bäst kunna passa för krigstjensten. Begärligast hvilade hans öga på en lång smålänning, som var ett hufvud högre

än de öfriga. Hans namn var SAMUEL WIESEL. Kungen, som redan värfvat flera studenter och på stället befordrat dem till löjtnanter, skickade i samma ärende bud på bud efter denne. Men här mötte ett envist motstånd. Den unge WIESEL tillhörde en småländsk prestslägt, inom hvilken redan då i mer än hundra år Wieslanda pastorat hade gått i arf. Han skulle i sinom tid der efterträda sin far och läste derföre nu till prest. Kungen ville dock icke gifva efter. Det stode WIESEL, liksom de öfriga studenterna, fritt att efter krigets slut återvända till boken, men nu skulle han promt blifva rekryt med officers-grad. En af professorerna underrättade då genom ilbud den långe smålänningens far härom. Denne var ej sen att genom sin egen klockare i hemlighet afhemta sonen från universitetet, hvarefter han, för ytterligare säkerhets skull, vidtalade sin förman, biskop LUND i Wexiö, att hals öfver hufvud prestviga ynglingen, som ännu ej fyllt aderton år. Detta verkställdes också, ehuru, som det på den tiden hette, under fadrens kaution. Och så led den segervane kung CARL denna gång nederlag mot en trippel-allians af kyrkans tjenare i olika grader, klockaren, kyrkoherden och biskopen.

Samuel Wiesel, sålunda räddad åt altaret, blef sin faders medhjelpare och fick, vid dennes död 1732, utan vidare prof, utan ansökning, utan val, utan fullmakt, tillträda Wieslanda pastorat, hvilket han sedan innehade i mer än ett halft århundrade. Då hans äktenskap icke var välsignadt med någon son, måste en af de sju döttrarna lofva honom sin förstfödde till vård och uppfostran. Det var af detta skäl som Samuel Ödmann redan i späda barndomen kom i sin morfaders hus och der i nio år oafbrutet qvarblef.

Hur lefvande bilden af denne vördnadsvärde man och hans patriarkaliska tjäll stod för dottersonens minne ännu på äldre dagar, vittnar bäst den mästerliga skildring, han af båda lemnat oss. Hans tafla af "ett presthus i Småland från förra århundradet" är en idyllisk målning, i sitt slag oöfverträffad. Detta välbehållna presthus hade med allt sitt husgeråd gått i arf från far till son: dess flesta bohagsting och prydnader voro i oförändradt skick från Wasa-ättens sista tid och bildade, enligt skildrarens yttrande, ett slags öfverjordiskt Herkulanum. Äfven plägsederna i detta presthus buro alla ålderdomens prägel, och oskattbar för sedemålningen är den

beskrifning, vi här få icke blott på hvardagslifvets gång och julhögtidens firande, men på de årligen återkommande folkfesterna, ostmötet med sin slutbal i sockenstugan och humleplockningen med sin stora sago-cykel kring stockelden. Ypperligt tecknad är framför allt bilden af den gamle prosten, som, en föresyn i ordning, ett mönster af alla kristliga dygder, är för sina sockenbor på en gång den ömmaste far och den trognaste själasörjare, men föga eller intet vet af den verld, som ligger utanför hans församling. Sin bibel kan han utantill, men ser aldrig några avisor, är för inre och yttre politik lika främmande som för kätteri och sekterism, känner frihetstidens partier endast till namnen och kan aldrig öfvertygas om, att papper är mynt. Att ett riksmöte hålles, skönjer han blott af det utgående riksdagsmanna-arfvodet; att det sjuåriga kriget rasar, märker han endast af krigsbönen och soldaternes frånvaro på kyrkläktaren. För rättegångar har han en outsläcklig afsky och, då han i sitt sjuttionde år kallas af landshöfdingen att som taxeringsman infinna sig vid Alfvestads tingsställe, utbeder han sig som en ynnest "att, då han i all sin tid icke vistats på ett ställe, der ting hölls, hans grå hår måtte skonas för den nesan att der visa sig". När

detta ej hjelper, låter han smörja sina ridstöflar, skura sina sporrar, och tillryggalägger nu på sin yraste häst en väg af två mil i sporrstreck, åtföljd af sin jättelånga klockare såsom ordonnans och sjelf ännu hög och rak som då CARL XII fordom såg honom i Lund.

Omedelbart under denne sällsamme mans morfaderliga tillsyn och vård uppväxte ÖDMANN till sitt tionde år. Hvad hos honom i främsta rummet inplantades var kärlek till naturen och vördnad för bibeln. I öfrigt fick han utvecklas efter eget behag, fri för allt tvång, obesvärad af alla läxor. Det var så den gamles uppfostrings-metod. Om i den ingick någon undervisning, meddelades denna endast sokratiskt. Gossens lifliga fattning och qvickhet i frågor och svar förtjuste honom, hans sällskap blef honom snart lika roande som oumbärligt, men med böcker plågade han hvarken honom eller sig. När ÖDMANNS far vid början af 1760 kom till Wieslanda att önska nyår, kunde den gamle prosten ej nog rosa gossens ovanliga snillegåfvor; men på frågan: "hvad har han då läst?" måste han sanningsenligt svara: "ingenting."

Den unge blef nu, efter enskilt handledning af en äldre gymnasist, satt i Wexiö skola, gjorde snabba framsteg och hade inom åtta år genom-

gått detta läroverk fullständigt. Af dess då varande inrättning, dess lärarepersonal, dess bruk och plägseder, har Ödmann sjelf gifvit en beskrifning, som i lekande behag och lefvande åskådlighet täflar med hans skildring af det morfaderliga hemmet och till den bildar ett värdigt sidostycke. Under hänvisning till denna rikhaltiga källa för kännedomen om Ödmanns första studii-år, må här blott erinras om det tillfälle, han här fick äfven till öfning af sina medfödda anlag för musiken. Man ser honom, efter att bland gymnasii-husets dammiga inventarier hafva framletat några valdthorn, basuner, flöjter och fagotter, inöfva och anföra en liten orkester, som ger serenader i det fria och, till allmän belåtenhet, utförer musik vid allehanda högtidliga tillfällen. "Jag hade — säger han — den préférencen att flera terminer vara vice kapellmästare och bemödade mig att göra tjensten väl." Man följer honom med icke mindre nöje, då han, för uppbärande af ljus- och socknepengar, vandrar med en kamrat jultiden omkring på landet, sjungande i bondstugorna rimmade latinska qväden, som från katolska tiden då ännu lefde qvar vid skolorna och merendels voro diktade till den heliga jungfruns ära. "Deras melodier, — säger han — hvilka jag sedermera närmare stu-

derat, voro högst förträffliga och till en del af den oefterhärmliga grekiska musiken, utan semitoner, merendels i moll med sköna brytningar. Melodierna fortplantades från djekne till djekne, utan noter. Nu äro de aflagda och glömda. Då vi hedrade någon bondes hus med en vers af dessa kantilener, föll det goda folket i största förundran öfver vår lärdom, begapade oss med stum hänryckning, och, då husbonden satte ölbägaren från sig för att lyssna på det obegripliga, som flödade från våra läppar, jemförde vi oss med Virgilii Damon och Alfesibeus, vid hvilkas sång boskapen upphörde beta. Somliga suckade af medlidande, att våra hufvuden skulle fullproppas med så odrägliga bördor, och jag är viss, att man, sedan vi bortgått, öfver oss anstälde ganska allvarsamma betraktelser."

Med för den tiden goda och särdeles i latinet grundliga elementarkunskaper afgick Ödmann, redan innan han fyllt sitt adertonde år, till Upsala akademi. Till en början rigtades hans studier företrädesvis åt grekiska och österländska språken, men han drogs tillika af en oöfvervinnelig kärlek och håg till det vidsträckta kunskapsfält, öfver hvars alla områden Linné ännu då förde sin blomsterspira. Ödmann, liksom några år före honom en annan smålänning, Thunberg,

kom till sin berömde landsman i personligt nära förhållande, och blef snart en af hans ifrigaste lärjungar, med tillträde äfven till den esoteriska undervisning, som var förbehållen de utvaldaste bland dem. Ingen deltog lifligare än han i de oförgätliga utvandringar, som, vid naturens uppvaknande ur sin vinterdvala, anställdes af den store natursiaren, i spetsen för en skara af ofta ända till tvåhundra vettgiriga ynglingar, bland hvilka ej få från vidt aflägsna länder ditlockats af LINNÉS rykte. En af naturvettenskapens yngre snillrika mästare* har tecknat dessa botaniska tåg: "Tidigt om morgonen utvandrade den muntra troppen, fördelt i särskilta flockar, af hvilka en del samlade växter, en del insekter, en del jagade foglar, och en del förde observationerna. Så spridde de sig som jägare öfver fältet, samlades vid hvarje märkvärdighet, som förekom, genom trumman, och emottogo lärarens upplysningar derom. Klockan 9 om aftonen uppmarcherade de tillbaka i staden i högtidlig procession, lastade med hvad de samlat för dagen, med full musik och hattarna prydda med blommor. Det finnes icke mer än på ett enda ställe något, som kan jemföras med LINNÉS excursioner och detta är JUSSIEUS kring Paris; men,

* AGARDH d. ä.

oaktadt allt hvad läget tillbjuder, voro *de* dock ej annat än en svag efterbildning af de Linnéanska muntra och förtroliga botaniska tågen." Man hörde Ödmann på ålderdomen yttra, att han sällan känt sig så lycklig, som då han i unga dagar fick, i förväg för andra, till Linné öfverräcka ett vackert exemplar af någon sällsynt blomma.

Vid 21 års ålder aflade Ödmann filosofie kandidat-examen, men blef, hindrad af medellöshet, aldrig promoverad till magister. Under de tre och ett halft år, som förberedelserna till denna examen upptogo, hade hans enda utväg att under terminerna uppehålla sig vid universitetet varit en akademisk kondition, som deremot under mellanterminerna förflyttade honom upp till norra Helsingland. Det var på ett häradshöfding-boställe i Delsbo socken som han under dessa mellantider vistades.

Hans första resa dit var full af äfventyr, och äfventyrlig var äfven hans reskamrat, en honom förut obekant helsingestudent. Det var näst före jul. Ödmann hade till den långa vägen jemna skjutspengar för en häst, men det upptäcktes snart, att hans reskamrat icke hade några. Han skulle få — hette det — i Gefle, men de uteblefvo. Menföre mötte straxt utanför

Upsala. De två studenterna med två stora kistor kunde ej nu, som de påräknat, färdas efter *en* häst, och till två räckte omöjligt kassan. Begge måste alltså färdas till fots i det tunga väglaget, under det att deras kistor åkte. Mat och nattqvarter måste de merendels umbära. Dag och natt fortsattes sålunda deras vinterfärd under stigande köld, stigande svält, stigande trötthet, intilldess de, inkomna i Helsingland, funno åtminstone för sin hunger en lisa i den gästfrihet, som der kom dem till möte. Äfven denna episod i sina ungdomsminnen har Öpmann på äldre dagar tecknat med samma mästerliga hand, som målat den gamle prosten Knut Lenæus i Delsbo. Bekantskapen med denne märklige och lärde man, som, ehuru då öfver åttio år, ännu tycktes vara i sin fulla mannastyrka, hade på Ödmanns utveckling och bildning ett särdeles stort inflytande. Den liflige gråhårsmannen omfattade genast från början den lärgirige ynglingen med faderlig godhet och erbjöd honom att ur sin rika boksamling få låna hvilken bok han ville. Ödmann, som redan då svärmade för resebeskrifningar, bad att få taga hem med sig Osbecks resa till China. Prosten studsade och, erinrande honom att, innan han underrättade sig om China, han först borde lära

känna den ort, der han vistades, gaf han honom i stället sin egen ryktbara sockenbeskrifning öfver Delsbo. När denna var utläst, anhöll Ödmann ånyo om resan till China. Men prosten mente, att han dessförinnan borde af sitt eget fädernesland känna något mer än den omgifvande socknen, och gaf honom nu Linnés resor till Öland, till Gottland och till Skåne, äfvensom Kalms resor i Westergötland och Bohus län. Först längre fram fick den unge sin längtan till China uppfylld. Men nu ville prosten ej låna honom några flera resor, utan rigtade hans läslust åt ämnen, hvilka omedelbart berörde hans blifvande presterliga kall. Han gaf honom böcker i biblisk filologi och exeges och lät honom för sig göra noga reda för hvad han ur dem inhemtat. Han lät honom äfven predika och tillhandahöll honom goda homiletiska mönster. Ödmanns lärgirighet, förd åt detta håll, förnekade sig icke heller här, och man hörde honom snart vid tjenliga tillfällen ingå i liflig tvist med ortens prester om rätta förståndet af dunkla bibelställen, på hvilka *de* aldrig tänkt. Hela kontraktet kom i förvåning öfver den unga studentens stora teologiska lärdom; endast den gamle prosten visste hvar han hemtat den. Sjelf gick han dock i lära hos sin lärjunge i ett ämne, der

denne var honom vida öfverlägsen. Detta var naturalhistorien. Den gamle hade för den en brinnande håg och hade äfven förskaffat sig Linnés äldsta skrifter, men, i saknad af systemets rätta teori, hade han ej i dem förmått vägleda sig på egen hand. Det var honom nu en särdeles fägnad att träffa på en personlig lärjunge af författaren, som kunde undervisa honom i elementerna och att med Ödmanns biträde genomgå de kollegier, som denne skrifvit under Linnés föreläsningar. I gengäld skaffade han honom till undersökning alla sällsynta växter, som i socknen funnos och hvilkas gömställen ingen bättre visste än han. Foglarne i Norrlands skogar gåfvo dem ämnen till gemensamma iakttagelser och de sextio sjöarna i Delsbo lemnade prof på en mängd olika fiskarter. Den gamle fick, bland annat, nu lära af Ödmann, att skratt-abborren, hvilken han hittills ansett för en fisk, löpande i träden, ej annat var än en ödla. Så studerade med flit och fröjd Ödmann under Lenæus teologi, exeges, homiletik, och Lenæus under Ödmann elementerna af botanik, iktyologi, ornitologi. För betraktaren nu ett sekel efteråt är det en rörande och vacker tafla denna fortgående lifliga vexelundervisning mellan en gubbe,

som står vid grafvens brädd, och en yngling, som nyss inträdt i lifvet.

Men äfven i ett annat afseende blef Ödmanns ungdomsvistelse i Delsbo af stort intresse för hans blifvande lefnadskall. Inom denna socken förekommo vid denna tid läseriets första rörelser. Han hade tillfälle att på nära håll se och följa deras utveckling. De framträdde vid sin början i en oskyldig och mot den rådande kyrkan als icke fiendtlig form. "De hade — säger han — genom en vis rigtning kunnat blifva helsosamma, men klerus var icke nog upplyst att handtera denna ställning. — Jag har alltid funnit, att med sådant folk intet uträttas genom motsägelser; det måste ske genom undervisning." Thunborgianerne, såsom de då kallades efter en komminister i Herjedalen, hyste inga särskilta meningar i troslären, voro de flitigaste kyrkogångare, vördade sakramenterna och "begingo — säger Ödmann — i början endast *det* svärmeri att afhålla sig från krogar, dansstugor och lättsinniga sällskaper samt använda alla ledigheter, särdeles söndagsaftonen, till Guds ords flitigare läsning. Jag fann i detta allt icke något, som förtjente presterskapets förföljelse." Han tillägger att, besynnerligt nog, denna gudaktighet företrädesvis yttrade sig bland socknens soldater, men att

officerarne, som fruktade att deras manskap skulle härigenom förlora sin esprit, togo stränga försigtighetsmått deremot. Underbefälet befalltes att noga vaka öfver soldaterna och afhålla dem från deltagande i de enskilta sammankomsterna. En soldat pryglades allvarsamt, emedan han en söndagsafton bevistat en sådan. Under afstraffningen yttrade han ej ett ord, men, då pryglen upphörde, sade han helt saktmodigt: "lofvad vare min Gud, att jag endast straffas för kärlek till hans ord." Den unge studenten, som ofta predikat i Delsbo kyrka, omfattades af *läsfolket* med stort förtroende. En söndag, då han predikat öfver Kristi förklaring, omringade man honom vid utgången och bad, att han på eftermiddagen måtte infinna sig i en närbelägen by att förklara ett eller annat ställe i sin predikan. Ödmann efterkom deras önskningar, ehuru ej utan någon betänklighet, då han visste, att ortens prester ej skulle gilla ett sådant steg. Han fann sig dock rikligen belönad genom den uppmärksamhet, hvarmed hans förklaringar emottogos. "Det arma folket — yttrar han — slukade hvad jag sade med en begärlighet och ett bifall, som rörde mig hardt intill tårar." Innan han skildes från dem, blef han dock vittne till en annan sida af läseriet, den svärmiskt öfverspända, som yttrade

sig i spasmodiska ryckningar och ekstatiska dvalor. Efterhand urartade ock dessa rörelser till fanatiska uppträden och betänkliga oordningar. Man kan på goda grunder antaga, att det var under inflytelse af den bekantskap, han i sin ungdom gjort med läsarne i Delsbo, som Ödmann i en sednare tid skref sin förträffliga uppsats "om andligt ljus, svärmeri och samvetsfrihet", der det bland annat heter: "Så länge villa ej utbryter i brott, må hon lefva i frid för missgerningsbalken. — Det onda måste hafva stigit till sin höjd, innan verldsliga maktens åtgärd påkallas. För egen räkning må aldrig läraren uppfordra den. — *Han* har andra vapen och annat skydd. — Men han har en förbindelse att vaka för sin hjords orubbade lugn och icke förgäta, att det lindriga svallet lätt öfvergår till en öfversvämmande flod. Samvetet äger sin frihet. *Det* ansvarar endast inför Gud. Men brottet har ingen frihet. *Det* ansvarar både inför Gud och menniskor."

Under de fyra studentåren var Ödmanns lif deladt mellan Upsala och Delsbo. Hans nästa vistelseort blef Wermdön eller rättare den till Wermdö pastorat hörande Ingarön. På en der belägen egendom Lemshaga bodde då en general Pheiff, som för två gossar behöfde en

ny handledare, hvilken på samma gång skulle få anställning som huspredikant. En smålänning, som förut innehaft platsen, föreslog Ödmann till sin efterträdare. Han tillträdde den på våren 1773, efter att, vid ett besök i sin hembygd, hafva med heder undergått prestexamen inför domkapitlet i Wexiö. Vid sidan af en magister från Lund, som på samma gång aflade pastoralexamen, kunde man — säger Ödmann — "lysa med måttliga kunskaper." Denne hade bland annat svarat, att de sjuttio uttolkares öfversättning var skrifven på hebreiska och att Herodes Antipas var den, som lät mörda barnen i Betlehem.

Den förtjusande ö i Stockholms arkipelag, som nu i vårens fulla fägring mottog den unge vettenskaps-idkaren, fängslade honom så med sina förtrollande behag och sina rika ämnen för lärda naturbetraktelser, att snart hos honom uppstod en önskan att der få dröja för alltid. Det blef också hans lott att i nitton hela år der oafbrutet vistas. Från de första åtta åren af denna vistelse äger man ännu i förvar hans noggranna iakttagelser af temperaturvexlingarna i Wermdö skärgård och hans angifvelser af den ledning, som för de olika årstidernas inträdande är att hemta från djurriket. Linné hade fästat

uppmärksamheten på växtrikets naturliga almanak. Ödmann ådagalägger, att Faunas almanak är säkrare än Floras, och att flyttfoglarnas är allra pålitligast. "Foglarne — säger han — synas vara försedda med en termometer, som pålitligare säger *dem* hvad året lider, på det de hvarken må förhasta eller uppskjuta sina förrättningar. En tidig vårvärme framlockar ofta blomman ur den urkälade jordtorfvan och knoppar af trädens upptinade qvistar, hvilka dock endast blifva offer för en oväntad, men återstående, vintrens qvarlefva. Det nekas väl icke, att ju somliga foglar, som vintra i fäderneslandet, äfven stundom med sin vårsång tillkännagifva, att de erfara intryck af vårens behaglighet, ehuru dess varaktighet är så opålitlig, att de flera dagar nödgas afbryta sina nöjen. Men djurrikets flyttande innevånare låta sällan så dåra sig af några vårsolens bedrägliga ögnekast. *Anemone hepatica* kan ej i april så tryggt försäkra oss om isens afgång som sädesärlan i februari. *Anemone nemorosa* tryggar oss ej så för frostnätter som stensqvättan och göken. För vissa örters utflyttning ur orangeriet gör trädgårdsmästaren säkrast, om han afbidar gökens tillstånd och blifver ej gökdårad, om han på gökens ord utbär sina krukor. Örternas blomningstid medför

äfven den osäkerhet, att deras olika läge, såsom i en backe mot solen, olika jordmån m. m. verkar hela fjorton dagars tidigare eller senare utsprickning. Efter sådana växtrikets märken skulle alltså två grannar, som bebo hvar sin sida af ett berg, röna en skilnad, som annars knapt åstadkommes af två eller tre geografiska grader. Detta befaras ej, då man tager foglar och djur till mål för sina anmärkningar." I denna enkla och öfvertygande stil fortsätter han sina redogörelser. Och ingenting undfaller hans öga. Hafs-isens olika bildningar, råkarna, som beteckna vattnets stigande och fallande, vindvakarna, som bebåda isens annalkande pipighet, allt antecknar han för olika dagar och sammanställer med öfriga fenomener. När ormarna först kräla fram, när lärkan, när trasten begynner att sjunga, orren, tjädern att spela, näsSelfjäriln att flyga ut, när simfoglarna först visa sig vid stranden, när dufvan återkommer, när grodan tittar fram, myran kommer i rörelse, och nu morkullan helsas, och gladan och fiskmåsen och stensqvättan, och slutligen svalan samtidigt med det första gökropet, – för allt detta och oändligt mycket mer har han under de åtta åren fört en jemförande dagbok och ur jemförelserna dragit slutsatser och läror till stor båtnad för både vettenskapen och det

praktiska lifvet. Det hela är icke ett torrt register, det är en synkronistisk naturtafla af lefvande intresse. Och genom denna sin vana att i flera år dagligen föra protokoll öfver naturföreteelserna vet han på förhand, ja nästan på dagen, hvad i naturen skall tilldraga sig samtidigt med att björken lakar, eller att mörten leker, eller att vattnet blommar, eller att spindeln kryper fram ur väggspringorna, vassen uppsticker sina gröna toppar ur vattenbrynet och de inuti trädens bark boende insekterna komma i dagsljuset. Så noga hade han gifvit akt på det år från år gående urverk, som naturen sjelf dragit opp och som nästan alltid visar rätt.

Sin första bostad på Ingarön hade Ödmann emellertid lemnat. Då, efter ett par år, hans begge lärjungar på Lemshaga ingingo i krigsståndet, flyttade han som huspredikant till en på Wermdölandet närbelägen egendom, Beatelund, som då innehades af kaptenen, friherre Anders Cederström, en aktad och bildad man. Denne, intagen af sin huspredikants lifvande umgänge och ovanliga kunskaper, blef snart hans synnerlige gynnare och sökte göra allt för att få behålla honom qvar i sitt grannskap. Då han kom under fund med, att Ödmann ej hade större

anspråk för sin framtid än att under eget tak, med tarflig bergning, äga tid öfrig för vetenskapliga studier, föreslog han honom att blifva skolmästare på Ingarön. För att ej afbryta sin presterliga bana kunde han på samma gång tjenstgöra som kapellpredikant och predika hvarannan söndag i kapellet, hvarannan vid Beatelund. Han skulle få ett nätt boställe med tillhörande jord och, genom införsel i några hemmansräntor, äfven en liten kontant lön. Möjligen kunde åt honom såsom ö-prest också dubbel tjenstårsberäkning framdeles blifva beviljad. När detta förslag framställdes för Ödmann, fans i sjelfva verket ännu på Ingarön hvarken något kapell eller någon skola eller något skolmästareboställe. Men genom hans nitiska beskyddares kraftiga bemedling och beredvilliga uppoffringar kommo alla tre ganska fort till stånd vid Pilhamn på norra sidan af ön, der ännu i våra dagar trädkapellet står qvar och den lilla kyrkokolonien fortlefver. Redan i maj månad 1776 tillträdde skolmästaren och kapellpredikanten sin dubbla befattning.

Ödmann var ännu föga mer än tjugufem år. Lycklig att, i omgifningen af den herrligaste natur, nu äga en egen, om än låg och ringa bostad, såg han den snart rikt förskönad, då han

samma år i den fick införa sin unga maka, en dotter till den aktade domare i Helsingland, i hvars hus han som student vistats. För den gifta skolmästaren visade sig likväl lönevillkoren alltför knappa, och knappare i samma mån som hushållet med åren växte. Han måste söka sin utkomst genom att fiska och att sälja fisk på Stockholm. Detta lyckades. På ett enda år sålde han för tusen daler och kunde nu inköpa böcker för en del af förtjensten. Men omöjligt skulle den hafva räckt till för inköp af de många, som han behöfde. Han lånade, genom några vänners hjelp, hundradetals sådana dels från kongliga biblioteket, dels från enskilta boksamlingar, och den båt, som till hufvudstaden hade infört hans fisk, återvände ofta i solnedgången med en vida dyrbarare laddning.

Att under en följd af år, dag ut och dag in, lära allmogens barn abcbok och katekes, kunde visserligen icke vara något hugnesamt kall för en man med Ödmanns vettenskapliga rigtning; men att han, det oaktadt, förblef denna sin rigtning trogen och detta till en grad, som snart på honom fästade den lärda verldens uppmärksamhet, vittnar mer än något annat om den sega kraften i hans vilja, det stora omfånget af hans gåfvor, den vida flygten af hans snille.

Hvarje fristund från det mödosamma dagsverke, som gaf honom tak och bröd, egnade han åt vettenskapen, och detta ej endast vid skrifbordet eller boken; ty äfven då han med jagtbössan svärmade omkring i skogarna eller med fisknoten gungade på vågen, spejade hans vaksamma öga efter nya upptäckter i naturens riken. Han åsidosatte ej sin botanik; af högre växter lärde han efterhand inom Wermdöns ö-grupp känna omkring femhundra olika arter, bland hvilka flera sällsyntare. För zoologien erbjödo dock dessa öar ett ännu tacksammare fält. Af däggdjur lärde han der känna 31 arter, af amfibier 17, af fiskar 33, af insekter omkring 1000 skilda arter. Foglarna uppdelade han i sex ordningar efter Linnéska systemet, med 44 slägter och 136 arter *, och det var i främsta rummet åt dessas, och särskilt åt simfoglarnas lif och hushållning, som hans skarpsynta öga var rigtadt. Sin bössa hade han att tacka för en artig samling af dem; det trånga bostället hade redan måst upplåta en af sina kamrar till ett ornitologiskt kabinett. I sin obemärkta vrå af verlden hade han under flera år fortsatt dessa studier, utan tanke på att gifva allmänheten del af dem, då han i kongl.

* Jfr. *Nova acta Reg. Soc. Scientiarum Upsal.* Vol. V. pag. 51 cet.

Vettenskaps-akademiens handlingar för 1779 kom att läsa några uppgifter af den namnkunnige zoologen Pallas angående en simfogel (*Mergus Albellus*), om hvilken Ödmann visste långt bättre besked. Sina rättelser i detta ämne nedskref han i en uppsats, som insändes till Vettenskaps-akademien och af denna utan tvekan tillerkändes ett rum i nästa del af dess handlingar. Den lärde Vargentin, som då redan i trettio år varit akademiens nitiske sekreterare, ville för författaren uttrycka akademiens bifall och tillika hennes önskan att af honom erhålla flera lika förtjenstfulla bidrag, men råkade härvid i förlägenhet, då författarens namn visserligen var på skriften utsatt, men ingen kunde gifva någon upplysning om *hvem* denne Samuel Ödmann var eller *hvar* han stod att finna. Händelsevis erfor någon tid efteråt en af akademiens ledamöter af sin husvärd, en hökare, att i hans bod en person med detta namn, som sades vara komminister på Wermdön, plägade köpa blår och dref till foglars uppstoppning. Från denna tid uppstod en liflig förbindelse mellan akademien och Ödmann, som redan 1784 af densamma invaldes till ledamot och nu nästan årligen riktade hennes handlingar med något nytt bidrag. De flesta äro ornitologiska monografier, hvilka genom skärpa,

bestämdhet och en alltid bifogad historik länge tjenat som mönster för dylika arbeten och ännu efter den högre utveckling, som zoologien i sednare tider vunnit, hållas i stor aktning. Men äfven öfver andra ämnen förvara dessa handlingar arbeten af hans hand, och räknar man till dem hans inträdestal om "naturens slägtskaper, såsom mellanlänkar i djurriket" och hans i akademien hållna minnestal öfver Högström, Olof Celsius d. y., Bjerkander, Osbeck och Menander, så stiga dessa bidrag till ett antal af nära trettio.

Men — det löper en dubbeltråd genom hans lif: naturforskaren är ännu blott den halfva Ödmann. Alltifrån ungdomen hade hans studier i naturkunnigheten mer utgjort ett kärt tidsfördrif än varit hans förnämsta tankearbete: de hade oaflåtligen gått i bredd med andra studier, omedelbart sammanhängande med hans presterliga kall. Det har redan blifvit sagdt, att hvad i främsta rummet inplantades hos honom som barn af den gamle morfadern var kärlek till naturen och vördnad för bibeln. Mellan naturen och bibeln blef ock, lifvet igenom, hans vettenskapliga sträfsamhet delad. I begge sökte han högre ljus både för sig och andra. Och att ställa begge i förening var en lycklig tanke, som han utförde i sitt berömda arbete: "Strödda sam-

lingar ur naturkunnigheten till den heliga skrifts upplysning." Det är genom detta verk, der naturforskaren med ens framträder som bibelforskare och grundlig filolog, som han gjort sitt namn ryktbart äfven utom Sverge. Utkommet i tysk öfversättning blef det af Europas dåvarande störste orientalist JOHAN DAVID MICHAELIS i Göttingen recenseradt med många loford, och öfver de punkter, der han var af olika mening med författaren, ingick denne lärdomens Nestor med honom i en för begge lika hedrande polemik dels i tryck, dels i enskilt, länge fortsatt, bref-vexling. Under det nu i utländska lärda tidskrifter ofta en liflig strid fördes om en och annan djerf hypotes i den lärde svenskens arbete, satt denne allt ännu och stafvade med skolbarnen på sin ö eller vittjade sina ryssjor för sitt lifs uppehälle. Må man dock icke derför beklaga honom. Det kom en dag, då han med saknad skulle se tillbaka på denna lyckliga tid af sin lefnad.

Det var på åttonde året från sin bosättning vid Pilhamn, som han en gång under jagt efter vattenfoglar ådrog sig en stark förkylning, hvilken snart utbröt i en häftig och envis frossa. Denna hade någon tid fortfarit, då han en qväll tyckte sig nerifrån sjön höra ett främmande

fogelläte. Ännu febermatt efter den sista paroxysmen skyndar han ut för att upptäcka den obekanta fogeln, glömmer sig för länge i den fuktiga aftonluften och får en ny förkylning, som nu utbröt i dubbelfrossa. Dennas täta anfall närmade sig småningom hvarandra, och den sjuke, nu ytterligt medtagen, väntade ej annat än att hans sista stund skulle komma, när begge frossorna sammanföllo till en. Sjukdomen bröts, men återkom regelbundet vid hvarje försök, som den sjuke gjorde att åter vistas i fria luften. Så fick han genom tvånget en vana att lefva innestängd på sitt rum och för det mésta hvilande på sin säng. Att gå ut blef för honom detsamma som att blifva sjuk: den yttre luften blef hans skräck, hans trånga kammare småningom hans enda verld. Så hade nu lifvet krympt tillsamman för den, som så högt älskade den fria naturen. Och Ödmann hade ej ännu uppnått trettiofyra år: han lefde sedan, så godt som inmurad, i fyrtiofem.

Till en början försöktes visserligen ett och annat afbrott i detta lefnadssätt, men utan framgång. Det hade tagit sin början samma år han blef invald till ledamot af kongl. Vettenskapsakademien. Inträdet utsattes till en af de varmaste sommardagarna: man hoppades, att frossan

skulle sky rötmånaden. Hans landsman THUNBERG, nu hemkommen från sina resor i Japan och Kafferlandet, var den, som i egenskap af akademiens ordförande skulle bringa honom hennes helsning. Dagen inföll, men talaren uteblef. Frossan hade motat honom tillbaka redan vid dörrtröskeln. Talet måste uppläsas af en annan.

Genom sin nu för alltid brutna helsa råkade ÖDMANN äfven i ekonomiskt trångmål. Han kunde ej mer komma hvarken till skola eller kapell. Tjensten måste skötas af en annan och en del af lönen afstås åt denne. Och med binäringen var det förbi; på fiske var ej att tänka. Men ÖDMANN var ej den, som lät modet falla. Med klar besinning såg han sin olycka i ögat. Han valde en annan utväg att försörja sig och de sina och att på samma gång sprida nyttiga kunskaper. Han gjorde hela allmänheten till sina skolbarn; han ville lära den att läsa, men läsa, äfven till tidsfördrif, sådant, hvaraf den kunde hemta upplysning och gagn. Han skref, skref för bröd: han öfversatte, han utgaf bok på bok. Till en början predikosamlingar: JERUSALEMS öfver evangelierna, STURMS öfver epistlarna. Dernäst ett helt resebibliotek. Närmaste anledningen till detta var att han, i och för sina studier af den bibliska etnografien och geografien, hade

samlat omkring sig och genomläst alla kända resebeskrifningar ända från 1500-talet allt intill hans egen tid. En mängd af dessa klädde han nu i svensk drägt; han öfversatte dem ej i vanlig mening, men sammandrog och bearbetade dem sjelfständigt och gjorde derigenom boken i dess svenska form ofta mer lärorik och lättläst än i dess ursprungliga. Med den fortsättning, som han längre fram utgaf af dessa resebeskrifningar, steg volymernas antal till öfver fyrtio. Ödmanns resor voro spridda öfver hela landet; de utgjorde den tidens käraste läsning. Geijer omtalar med hvilket nöje han som ung genomgått dem alla. Frosspatienten, som aldrig kom ur sitt rum, ryckte med sig hela det läsande Sverge på äfventyrliga färder till de aflägsnaste delar af jordklotet, icke blott till Syrien och Palestina, men till negrerna på Guineakusten och Canadas vildar, till Siberien och Kamschatka, till Abyssinien och Marocco, till Afrikas öknar och norra Amerikas ishaf. Vigtigast för det lärda verk, åt hvars sednare delars utgifning han midt under detta populära mångskrifveri fortfor att egna sina bästa krafter, voro resorna i Levanten, och man häpnar öfver den mängd af sådana, han anlitat som källor för sina "Samlingar ur naturkunnigheten till den heliga skrifts

upplysning". Han sökte härigenom få det mörker skingradt, som ännu hvilade öfver orter och folkslag, hvilka i bibeln omtalas, på samma gång han, i Bocharts spår, ville i afseende på bibelns djur bereda enahanda ljus som Celsius den yngre genom sitt kolossala Hierobotanicon redan spridt öfver bibelns växter.

Redan för mer än tjugu år tillbaka hade, på Michaelis' förslag, som kraftigt understöddes af Bernstorff, konung Fredrik V af Danmark låtit på sin bekostnad en lärd expedition afgå till österlandets heliga orter. Att Danmark kom att intressera sig för denna sak hade sin första anledning deruti, att, enligt den ursprungliga planen, vägen till Arabien borde tagas öfver den danska kolonien Trankebar; man afvek dock sedan från denna plan och valde vägen genom Egypten öfver Suez och arabiska viken. Michaelis hade uppställt de frågor, på hvilka svaren genom denna resa borde vinnas. De rörde icke blott den bibliska filologien, men äfven öfriga ämnen af vigt för en rätt bibeltolkning och bland dem särskilt naturkunnigheten. För detta sista ämne hade den unge svensken Forskål blifvit utsedd till målsman. Men så väl han som öfrige deltagarne i expeditionen omkommo under vägen, med undantag af en ende, Karsten Niebuhr,

hvilken utgifvit icke blott beskrifningen öfver resan, men äfven de anteckningar och förarbeten, som hans följeslagare, hvar i sitt fack, hade hunnit göra före sin död. Bland dessa intogo FORSKÅLS i naturalhistorien ett utmärkt rum, äfven med afseende på djurriket. Han hade, utom annat, med stor omsorg samlat arabiska namn på Egyptens djur och foglar, hvilket nu kom den bibliska zoologien väl till godo, då denna dittills så ofta med tvetydig framgång derom rådfrågat arabiska lexikografer. ÖDMANN, som bland andra resebeskrifningar äfven öfversatte NIEBUHRS, hade dock funnit många af MICHAELIS' frågor der ännu obesvarade, och hade derföre tagit sig för att till Levanten följa så många andra, äldre och nyare, resande som möjligt, för att genom sammanställningar och jemförelser komma sanningen närmare. Han upptäckte dervid, att på ett och annat af MICHAELIS' lärda spörjsmål svaret i sjelfva verket långt förut var gifvet i böcker, som nu lågo för ÖDMANNS ögon. "Detta uppmuntrade mig — säger han — att i Europa söka hvad herr MICHAELIS sökt i Arabien". Huru detta sökande honom lyckats, vittnar bäst det bifall, som MICHAELIS sjelf egnade åt hans gjorda forskningar.

Vid sidan af detta lärda verk utgaf Ödmann under de första sex åren af sitt instängda lif icke blott de ofvannämnda predikosamlingarna och många af sina resebeskrifningar, men äfven flera originalarbeten. Hans "jemförelse mellan norra och södra polarkretsen" är från denna tid, äfvensom hans svar på patriotiska sällskapets fråga: "Hvilka äro de bästa medel att befordra matnyttiga vilda djurs tillväxt och förkofran"; och hans, med pris af göteborgska vettenskaps- och Vitterhetssamhället belönta, skrift: "Om sättet att förekomma tiggerier i städer, utan att åsidosätta den kristliga kärlekens pligter". Tager man härtill i betraktande hans tal i Vettenskapsakademien, hans årliga bidrag till hennes handlingar och hans samtidiga bidrag till Uppfostringssällskapets allmänna tidningar med både afhandlingar och lärda granskningar *, så kan man ej annat än förvånas öfver sådan jernflit och frisk själsverksamhet hos en för det mesta redan sängliggande sjukling. Och dessa egenskaper räckte till äfven för fortsättningen af de filologiska och exegetiska studier öfver både gamla och nya

* Äfven till "Hushållnings-journalen" lemnade Ödmann vid denna tid ett bidrag, nemligen "Anmärkningar ur Olai Magni svenska historia rörande hushållningen och Sverges naturalhistoria". (Septemberhäftet 1784.)

testamentet, hvilka nu mer än allt annat blefvo honom af vigt. Ty i samma mån naturen drog sig undan, trädde honom bibeln allt närmare. *Den* var honom ännu öfrig.

Vid denna tid hade mer än én gång inom kretsen af Vettenskaps-akademiens ledamöter fråga blifvit väckt om att söka få Ödmann förflyttad till en mot hans kunskaper bättre svarande verkningskrets, helst, enligt läkares utsago, enda möjligheten för hans helsas vederfående vore ombyte af vistelseort. Man ansåg den nuvarande menligt inverka på hans tillstånd genom dimmorna i skärgården och boställets sanka läge. Gustaf III, underrättad härom och redan förut lifligt uppmärksam på det ovanliga förhållandet, att en svensk skolmästare vunnit utländsk ryktbarhet, yttrade till Ödmanns ifriga förespråkare, grefvarna Creutz och Scheffer: "Schröderheim skall föreslå honom till första lediga pastorat, som han söker". Men Ödmann sökte icke något pastorat. Han ursäktade sig med att, kroppsligt svag som han nu var, han icke dugde att sköta något. Icke heller vore han kompetent att söka; han hade ej aflagt pastoral-examen. Det vill synas som hade han fruktat för en rubbning af sina vanor och på fullt allvar önskat att få stadna på sin ö. Men i hans hvardagslif inföll en bryt-

ning, då han minst väntade den. Elden öfvergick hans hem. Natten mellan den 15 och 16 oktober 1788 förlorade han inom fyra timmars tid nästan allt hvad han ägde. Jemte byggnaderna, hade äfven ladugård, boskap, redskaper och gröda uppgått i rök. Fjerde flocken af sina "samlingar ur naturkunnigheten" tillegnar han 1789 erkebiskopen och erkestiftets samtliga presterskap med "ödmjukaste och varmaste erkänsla för de samhälliga och oförtjenta välgerningar, författaren åtnjutit vid en dess hus öfvergången olycka" *. Efter branden husvill, fann han visserligen till en början för sig och sin familj ett hem på det gästfria Beatelund; men den nämnda olyckan, som äfven hade förstört en del af hans böcker och naturaliesamlingar, synes dock hafva gjort honom mindre obenägen till en flyttning, och han emottog med tacksamhet följande året sin utnämning till kyrkoherde i gamla Upsala. **

Sjelf hade han ingen del i denna utnämning. Erkebiskop VON TROIL hade förordat den, WALLQVIST föredragit den, konungen stadfästat den.

* Jfr. Memorial n:o 171 af domkapitlet i Upsala till erkestiftets klerus d. 31 okt. 1788. Då ännu i detta cirkulär domkapitlet kallar honom "Scholæmästaren å Wermdö", synes titeln *komminister*, som några biografer begagnat, icke hafva tillkommit honom.

** Den 18 jan. 1790.

Utgifna lärda arbeten hade fått uppväga pastoral-examen. Men det var icke endast vid landtförsamlingen utanför staden, det var vid universitetet inom den, som man önskade få Ödmann fästad. Det berättas, att Wallqvist härom yttrat till von Troil: "*jag* har nu skaffat honom till *gamla* Upsala; det vore illa, om erkebiskopen ej sedan kunde skaffa honom in till det *nya*." Begge hjelptes de åt härmed, kraftigt understödda af Nils v. Rosenstein såsom kanslerssekreterare. Konungen lät i en skrifvelse säga sin son, den unge kansleren, med hvilket nöje han skulle se, om den förtjente man, som han nyss utnämnt till kyrkoherde i gamla Upsala, vunne befordran vid universitetet, i hvilket fall nämnda pastorat skulle af honom få behållas som prebende. Det dröjde ej två månader, innan Ödmann erhöll kanslersfullmakt att vara adjunkt i teologiska fakulteten.

Ännu qvarstadnade han dock två fulla år på Wermdön. Der är ännu i januari 1792 företalet dateradt till hans lika värderika fortsättning som öfversättning af "Schröcks utkast till kristna religionens och församlingens historia". Först på våren samma år gingo nådåren till ända efter hans företrädare i gamla Upsala, den berömde Johan Floderus, hvilken, ehuru professor i greki-

skan och således tillhörande den filosofiska fakulteten, innehaft detta pastorat som prebende. KRISTOFER DAHL, hans efterträdare i professuren, hade önskat efterträda honom äfven i prebendet, men afstod genast från denna önskan, när han hörde ÖDMANN vara i fråga.

I början af sommaren 1792 företogs flyttningen. Denna var ingen lätt sak. Beskrifvaren af så många vidlöftiga resor bäfvade för den korta mellan Wermdön och Upsala. Han led nu af tredjedagsfrossa. Under de begge fridygnen mellan dennas anfall verkställdes färden sjöledes på en däckad storbåt. Han var åtföljd af sin maka och en tolfårig döfstum dotter; enda sonen låg begrafven på Ingarön. Anländ till Upsala emottogs han på stranden af sin vän THUNBERG och fördes, väl inbäddad i dennes åkdon, till sin landtliga prestgård i stadens närhet.

Här, vid foten af de tre kungshögarna, återsåg han nu efter tjugu år det uråldriga tempel, der han som student ofta predikat. Som pastor skulle han aldrig komma att göra det: han kunde aldrig hålla sitt inträde, han besteg ej sin predikstol på trettiosju år. I öfrigt verkade han med nit och klokhet för sin församlings bästa, emottog gerna sina sockenbors besök och för-

troenden i så väl andliga som verldsliga angelägenheter och vakade sorgfälligt öfver undervisningen i både kyrka och skola. Hans ömtålighet för den yttre luften gick i tilltagande. Blott under ett par af de första åren tillbragte han någon del af den vackra årstiden på landet, men äfven då för det mesta innestängd och sängliggande. Försökte han en varm sommardag att, fullt vinterklädd, träda ut under Guds fria himmel, var en susning i asparna utanför hans boning nog för att åter jaga honom in. Snart blef han för alltid stadsbo och på samma gång i sitt rum lifstidsfånge.

I bredd med de åligganden, som åtföljde hans akademiska lärarekall, togs nu Ödmanns verksamhet i anspråk på ett fält, der han genom sina kunskaper och forskningar länge varit hemmastadd. Han utnämndes till ledamot af kongl. bibelkommissionen. En förbättring af den bibelöfversättning, som alltifrån reformationens införande, utan föga förändring, ännu i dag är den i svenska kyrkan rådande, hade länge varit samma kyrkas högmålsfråga. Mer än en af Sverges framfarne konungar har med varmt nit omfattat den. För dess lösning hafva särskilta kommissioner blifvit förordnade af Carl IX, af Carl XI, af Gustaf III, och den instruktion,

som ännu gäller för bibelkommissionens arbete och arbetssätt, är af sistnämnde konung gifven på Ulriksdals slott den 18 maj 1773. Den kommission, som då af honom tillsattes, bestod af icke mindre än tjugu ledamöter. Utom erkebiskopen och fem biskopar inkallades i den tio andra skriftlärde och språkkunnige män, vid hvilkas sida man med någon förundran finner, icke blott LINNÉ, som hade att lemna upplysningar i det som hörde till naturalhistorien, men äfven den fräjdade läkaren arkiater VON ROSENSTEIN, med afseende på de krankheter, som i bibeln förekomma, matematikern VARGENTIN, med afseende på bibliska kronologien, och justitiekanslern LILJESTRÅLE, med afseende på hebreernas lag och rätt. Det har med skäl blifvit sagdt, att "knappast i något land utarbetandet af en bibelöfversättning varit anförtrodt åt en förening af så utmärkta män." * Endast mot deras alltför stora antal kunde en anmärkning göras; men ledningen och utförandet af det hela öfvertogs snart af ett fåtal bland dem, och det blef förnämligast de begge utmärkta Upsala-professorerna CARL AURIVILIUS och JOHAN FLODERUS som man hade att tacka för arbetets fullbordan, den

* Jfr. Skrifter af A. E. KNÖS. Första bandet, andra häftet, sid. 203 och följ.

förre i afseende på gamla testamentets öfversättning, den sednare i afseende på det nyas. Begge hade likväl med döden afgått, då den färdiga proföfversättningen vid jubelfesten 1793 framlades för de i Upsala församlade deputerade af rikets presterskap. Den emottogs med loford, men råkade dock snart i förgätenhet. Denna proföfversättning hade, särdeles hvad gamla testamentet angår, stora förtjenster; dess största var tvifvelsutan den, att texttolkningen hvilar på filologisk grund och allestädes röjer både kritisk och historisk lärdom. Men sättet att återgifva textens mening var icke lika lyckligt som omsorgen varit stor att söka och finna den. Man hade alltför mycket afvikit från Luthers vana att öfversätta, kraftigt, slående, ordtroget; man hade afklädt de heliga urkunderna deras korta, kärnfulla uttryckssätt och, genom en ofta matt och utspädd omskrifning af grundtextens mening, beröfvat denna sin egendomliga kraft. Tanken blef derigenom likasom vattenlagd, andan förflygtigad. En annan omständighet, som gjorde, att den stora allmänheten ej i denna öfversättning igenkände sin gamla kyrkobibel, var den, att man, under bemödandet om en städad, vårdad och flytande stil, helt och hållet trängt undan det bibliska fornspråket. För dess bibe-

hållande med sina kasualböjningar, sina gammaldags ordfogningar och all sin ädla rost, hade redan vid kommissionens första sammankomster två af dess mest grundlärda språkkännare, IHRE och SERENIUS, anfört kraftiga skäl, ungefär desamma, som i en sednare tid med så mycken vältalighet framhöllos af JOHAN OLOF WALLIN, men de hade i denna principfråga blifvit öfverröstade af män, hvilka närmast hade arbetets verkställighet sig anförtrodd. Allt detta bidrog till att den nya proföfversättningen knapt hade hunnit göras färdig, innan den begynte att göras om.

Det var vid denna tid som ÖDMANN inkallades i bibelkommissionen. Denna inträdde härmed i ett nytt tidskifte. Af dess äldsta sammansättning hade de flesta ledamöterna dött undan; af de få, som qvarlefde, var ingen mer brukbar. Äfven af dem, som på sednare åren inträdt, fans, utom ordföranden erkebiskopen v. TROIL, blott en enda, hvars verksamhet från den gamla kommissionen öfvergick till den nya. Denna enda var TINGSTADIUS. Han hade, jemte det att han mot slutet tagit del i den utgifna proföfversättningen, vid sidan af denna offentliggjort sina egna återgifningar af flera det gamla testamentets poetiska delar, och genom det bifall,

dessa vunnit hos den mer bildade allmänheten, i ej liten mån bidragit till att uppmärksamheten vändt sig bort från kommissionens arbete. Hvad Aurivillius och Floderus varit i den gamla kommissionen, det blefvo nu i den nya Tingstadius och Ödmann: själen i det hela. Men de förras blida endrägt och fogliga eftergifvenhet hade icke gått i arf. Tingstadius och Ödmann, hvar för sig utmärkta personligheter och begge högt skattande hvarandra, voro dock sinsemellan altför olika, att i ett samarbete som detta rätt kunna förlikas. I sjelfständigheten af sina åsigter och i envisheten att vidhålla dem voro de fullt hvarandra vuxne. Hvar och en hade redan på förhand sin bestämda och orygglige åsigt om grunderna för en rätt bibeltolkning; hvar och en var viss på sin sak, ingendera hugad att gifva efter. Tingstadius frågade ej efter *några* auktoriteter, utan lydde helst sin egen fria genius; Ödmann rådfrågade *alla* auktoriteter och drog derefter med lugn betänksamhet sitt resultat. Den ena litade på sin säkra ingifvelse; den andra på sina lärda undersökningar. Ödmann ville i någon mån tillämpa den omskrifvande metoden; Tingstadius ville, en gång för alla, bibehålla sitt förskönande manér. Det högljudda erkännande, som detta redan vunnit, kunde ej annat

än stegra hans öfvertygelse om dess fulla giltighet. Med honom hade nemligen det estetiska elementet kommit in i bibelversionen, och man torde, utan intrång på hans ära, kunna säga, att i honom var mer af KLOPSTOCK än af LUTHER. I ännu högre grad än Messiadens sångare genomträngd af den österländska poesiens anda, och mäktig af en diktion, som i glans och färgbrytningar söker sin like, öfversatte han hebreernas profetior och heliga sånger mera med en siares djerfva flygt än med en bibeltolks varsamma trohet. Han ville, i deras efterbildning, icke blott bevara dem såsom föremål för uppbyggelsen och tron, han ville tillika häfda deras rätt som evärdliga konstverk inför snillet och smaken. ÖDMANN, mindre högstämd men alltid sann, och lika varm, fastän mindre brinnande, gick på annat sätt tillväga. Icke att försköna, men att förtydliga ansåg han för en bibeltolks hufvudpligt. Med exegetens skärpa öfvertygade han sig först sjelf om textens rätta ordaförstånd, men bibehöll ej ordalydelsen, der han ansåg denna innebära någon dunkelhet, utan lät då meningen tydligt skina fram ur en kort omskrifning. Hvad han fått klart för *sig* ville han på detta sätt göra klart för *andra*. Hans väg var således i det närmaste densamma, som hans äldste föregångare i

kommissionen hade följt, väsentligen endast med den skilnad att, i följd af den ordkarghet, som är ett utmärkande drag i Ödmanns stil, i allmänhet omskrifningarne hos honom äro mer korta och mer sinnrika, på samma gång som de äro mindre talrika. Man har i en sednare tid strängt utdömt den parafraserande bibeltolkningen, i samma mån man, både utom och inom landet, återkommit till en sannare uppskattning af det sätt, hvarpå den Lutherska öfversättningen, trots alla sina brister, vetat att bevara urskriftens anda och kraft; men man bör härvid ej glömma, att, särskilt hvad Ödmann beträffar, felet mindre var hans än tidehvarfvets.. *Hans* metod var ingen annan än den, som alla samtidens största exegeter ansågo för den enda rätta. Ursprungligen ledande sina anor från den lärde Erasmus Rotterodamus, hade den först i England, sedan i Tyskland, vunnit allmänt burskap. Ödmann skulle illa hafva följt med sin tid, han skulle hafva stigit ned från hermenevtikens dåvarande ståndpunkt, om han beträdt en annan väg än den skrifttolkare sådane som en Semler, en Zacharlæ, en Michaelis, trampat nyss före honom. Utan att blindt följa dessa, gick han tryggt i deras spår, och man kan utan öfverdrift säga, att han snart i flera fall lem-

nade sina föregångare bakom sig. Det var till nya testamentet som hans arbete i början inskränkte sig, och den ende, som under några år deruti biträdde honom, var DAHL. TINGSTADIUS hade förbehållit sig gamla testamentets profetiska och poetiska böcker, under det åter de historiska öfverlemnades åt MURBERG, som hufvudsakligen inskränkte sin åtgärd till granskning och förbättring af den äldre profövversättningens tolkning af dessa böcker. Någon enhet i detta bibelverk var således svår att åstadkomma. Dess fullbordan fördröjdes ock, ej endast genom MURBERGS och DAHLS frånfälle, TINGSTADII afflyttning från Upsala och kommissionens ombyte af ordförande, utan ännu mer genom den förlamande verkan, som den städse lika hett fortblossande striden mellan TINGSTADIUS och ÖDMANN utöfvade på begges verksamhet. Den sednare yttrar härom i ett bref: "jag blef ledamot af bibelkommissionen, der hvar dag hade sin plåga. *Mitt* fel är ej, att man på detta arbete användt mera tid än SALOMO att bygga Jerusalems tempel. Mina stycken hafva alltid varit i tid färdiga."

Ändtligen utkom 1816 den nya profövversättningen af trycket, men innehöll ej mer än nya testamentet. Dess antagande var redan förebygdt och på förhand omintetgjordt genom WAL-

LINS bekanta diktamen i presteståndet den 11 Maj 1815. Arbetet var hufvudsakligen ÖDMANNS; dock hade hans, redan förut af trycket utgifna, öfversättning af Matthei evangelium här fått vika för en annan af TINGSTADIUS. Kommissionen hade emellertid under LINDBLOMS ordförandeskap fortsatt, och fortsatte efter hans död allt framgent, den gemensamma slutgranskningen af gamla testamentets öfversättning. Kriget, som förut varit fördt inom ÖDMANNS provins, hade härmed flyttat in på TINGSTADII område. Men innan det slöts, hade begge de grånade kämparne lagt sina hufvuden till ro. Begge hade de ärligt förfäktat sin sak; begge hafva de ock i rikligt mått gagnat en efterföljande tids svenska bibeltolkare både med sina mödor och med sina misstag. Ingendera af dem sökte något lägre än det högsta. Att detta för den ena uppenbarade sig som högsta skönhet, för den andra som högsta sanning, deruti låg deras skiljaktighet; men att dessa båda i sin yttersta punkt sammanfalla till ett, deruti ligger deras slutliga försoning.

Vid jubelfesten 1793 hade ÖDMANN äfven blifvit kallad till ledamot i den då tillsatta ekklesiastika komittén. Dess uppdrag var vidt omfattande: den skulle utarbeta förslag till förbättrad psalmbok, förbättrad evangeliibok, förbättrad handbok,

förbättrad katekes, förbättrade teologiska läroböcker. Komittén arbetade på afdelningar, på alla afdelningarna arbetade Ödmann. Härom yttrar han i ett bref, två år före sin död: "Vid jubileum 1793 blef jag ledamot af ekklesiastik-komittén, i sällskap med vår kyrkas främsta prelater. Jag hade nyss kommit till akademien för att, såsom man lyckönskade kardinal Bignon, då han blef Ludvig XIV:s bibliothekarie, *lära mig läsa.* Jag fick då tillfälle röna hvad biskop Wallqvist till mig skref: "skall något bli ogjordt, så sätt en komitté." Vi började med handboken. Jag ingaf min princip: "låtom oss ej röra det, som hörer till gudstjensten och sakramenterna. Det är gammalt och helgadt af åldren. Men låtom oss skrifva en ny brudvigsel, prestvigsel, kyrkoinvignings-, biskopars och lärares installeringsakter." Nej, man ville lappa. Så bortskämdes vår syndabekännelse, det gamla *confiteor.* Så förstördes messan före altarets sakrament, — så förändrades kommunion-orden. — I döpelsen borttogs korstecknet. Jag satte mig deremot. Det var och är kristendomens heliga symbol. Men jag ville ej katholska korsningen i ansigte och bröst." — "Att arbeta i societet är odrägligt, att höra många, onyttigt. Erkebiskop v. Troil skickade interfolierade handböcker till alla domka-

pitlen och begärde del af det, som borde ändras. Böckerna återkommo fullskrifna. Ett enda konsistorium skref sig endast önska *en* ändring. Man borde ej i dopet fråga barnet: tror du på Gud fader m. m., utan vill du tro. Liksom barnet skulle kunna mer *vilja* än *tro*." Här må erinras, att ur Ödmanns penna flutit många af de kyrkoböner och formulärer till heliga förrättningar, som inom svenska kyrkan nu i mer än ett halft århundrade tjenat att lifva och besegla den kristliga andakten. Särskilt må som stilprof i denna väg nämnas den vackra bönen, som ännu läses vid våra helsobrunnar.

I det omnämnda brefvet heter det vidare: "Man placerade mig ock på katekes-departementet. Man trodde, att jag såsom åtta års skolmästare skulle veta hvad man ungt folk borde enfaldeligen förehålla. Jag blef *der* mera hörd." *Så* hörd blef han dock icke, att han mäktade förhindra det katekesförslag, som, af komittéradés flertal godkändt, slutligen blef antaget och allmänt är bekant under namn af den Lindblomska katekesen. Att han ännu i sista stund sökte motarbeta det, visa hans uttryck i ett bref till Lindblom: "Herr erkebiskopen sätter en fläck på sitt minne genom utgifvandet af denna katekes." Misströstan om en god utgång af detta

arbete under den reformifrige Lindbloms ordförandeskap röjer sig ock i ett bref från en annan af katekes-komitténs dåvarande ledamöter, den förtjenstfulle Åström, som yttrar: "Vi ha arbetat som trälar i Ödmanns badstuga alla dagar, både för- och eftermiddagarna. — Och jag tänker: hvad få vi för det? Den stora äran att hafva varit med — och den stora harmen att få sjunga tröstepsalmen: allt arbet' är nu *fåfängt* här." Under sådant förhållande lär man icke heller kunna lägga Ödmann till last det med skäl klandrade ofoget att i den nya, till allmänt bruk anbefallda katekesen, bibelspråken infördes efter en proföfversättning, som, långt ifrån att vara antagen, då icke ens var i tryck utkommen.

"Jag blef — säger Ödmann — med doktor Dahl förd på psalmboks-departementet. Han var skald. Jag kunde ej en gång bildhuggas dertill. Dock har jag aldrig undandragit mig. Jag menar, att den höga flygten ej hörer till psalmen. Denna är hjertats utgjutelse. Endast lofsången tillåter det poetiska. Äfven der må vingarna klippas. Jag rättade mitt pensum af gamla psalmboken och utgaf sjuttiofem nya psalmer." Han yttrar i företalet till dem: "Sjelfmant afkläda de sig allt anspråk på konst och snille. De hemta sitt

enda värde af ämnet; af ändamålet sin enda förtröstan om mild uttydning." Så anspråkslöst yttrar sig en författare, hvars kyrkosånger, när de 1798 först framträdde, helsades med så allmänt bifall, att de snart kräfde flera nya upplagor och i tusentals exemplar spriddes kring landet. Man bör, för att göra dem rättvisa, jemföra dem icke blott med sina efterföljare, utan med sina närmaste föregångare, och man skall då finna att, ända från den tid, då Kolmodins *dufvoröst* tystnat, inga nya andliga sånger vackrare än dessa hade erbjudits den svenska församlingen. Man hade då en lång tid förut gjort psalmer på dagsverke och afgifvit psalmboksförslag i följd af embetsuppdrag. Af naturen ämnad till skald var visserligen icke heller Ödmann, — hans skarpt utpräglade förståndsrigtning låter oss åtminstone betvifla det —; men ingen visste bättre än han hur en psalm *borde* vara och till att göra den sjelf var steget då lätt för en, som till den grad som han ägde diktion och teknik i sin makt och här hade att låna vingarna mer af sin tro än af sin fantasi. Icke alla af dessa kyrkosånger hafva den rätta flygten; de hafva mer sanning än innerlighet; det är i några af dem kanske mer träd än metall; det är i dem något gjordt, men det är väl gjordt; de sakna aldrig tankens

reda och klarhet, aldrig trons visshet, aldrig språkets fulländade form, men de sakna någon gång känslans värma och inspirationens lyftning. Dessa brister spåras dock mindre hos dem, som blifvit med vår nya psalmbok införlifvade, än hos andra, som från den uteslutits. Och om än de Ödmannska andaktsljuden efter några år öfverträffades af harpotoner vida mer klangfulla, gripande och höga, de undanträngdes dock icke af dem, de hafva länge nu med dem sammansmält i våra tempel och skola ännu länge med dem fortfara att både i den kyrkliga och i den husliga helgedomen lifva och höja kristliga hjertans andakt. Svenska församlingen har äfven i detta afseende att tacka Ödmann för mer än hon vet eller kommer ihåg. Hur många tusende gånger har icke, då tempelportarne öppnats, gudstjensten blifvit invigd med de Ödmannska orden:

— Med fröjd jag i ditt hus vill gå
Att af ditt blod min styrka få
Och ljus utaf din lära. —

Hur ofta har man ej på de allmänna bönedagarna uppstämt hans herrliga litania:

Herre, dig i nåd förbarma,
Hör ditt folk, som hjelp begär!

Och i dessa begynnelseord:

Herre, evigt stor i ära,
Höghet, vishet, nåd och makt! —

eller — För dig, o Gud, mitt hjerta brinner
Och älskar hvad du mig befallt —

eller — Fader! under detta namn
Nalkas jag med hopp och gjuter
Mina súckar i din famn,
Viss, att du mig ej förskjuter. —

eller — Salig den, hvars hjerta lågar
Blott af renade begär, —

eller — Sin suck naturen skickar
Till dig, o Gud, från brända fält —

eller — Tack, o Jesu, för det ord,
Du i dag oss låtit lära —

hvem igenkänner icke i dem idel välbekanta röster, som från barndomen följt oss lifvet igenom, från kyrkan till hemmet, från hemmet till kyrkan? Vi hafva för dem att tacka en man, som länge förnekad att träda opp i Herrans hus, aldrig der fick instämma i sina egna hymner, en man, som, efter att i åratal hafva sett himlen endast genom rutorna af sina dunkla dubbelfönster, sjöng, utsträckt på sin bädd, sjöng med ett åsyna vittnes fulla liflighet den sköna sommarpsalmen:

— "Naturen åter träder förnyad fram i högtidsskrud.
Allt af din nåd sig gläder, du verldens skapare och Gud!
Af solens milda strålar förlänges glädjens dag,
Och blommans knopp du målar med färger och behag.
Du fröjdar alla väsen med känslan af din nåd.
Din dagg på låga gräsen är ymnighetens förebåd.

Dig, milde fader! ärar allt, hvad du lif och anda gett:
Dig prisa luftens härar, dem din försyn ett bord beredt;
Dig prisa regnets droppar och vindens ljufva flägt
Och fruktens späda knoppar och trädets rika drägt
Och hafvets vilda vågor och bäckens lena fall
Och blixtens klara lågor och åskans dunder, fart och knall.

Till dig naturen sänder, o skapare, sin högtidssång.
Dig prisa flodens stränder, dig prisar källans friska språng.
De stjernbeströdda himlar och djupets mörka stig,
Allt hvad i böljan hvimlar, allt, fader! prisar dig;
Och allt, hvad ljuset gläder, och allt, hvad jorden bär,
Till dig med lofsång träder och vittne om din godhet är.

Från berg och dalar skallar till Herrans lof ett återljud,
Som dig, o menska! kallar att höja hjertat till din Gud.
Dig hugnar fältets gröda och axets böjda topp:
Så glöm i dag din möda och gläd dig i ditt hopp!
Lär dina pligter sköta med nöjdt och helgadt bröst,
Så skall du en gång möta i lugn din ålders sena höst!"

Ödmann tillhör äfven den förtjensten af våra kyrkosånger, att, med den djupa historiska kännedom han ägde af musiken och särskilt af våra äldsta koraler, hafva räddat och bevarat många af dessa, genom att för sina psalmer alltid välja en meter, som, på samma gång den stod i full öfverensstämmelse med ämnets karaktер, passade in på någon af den äldre kristna kyrkans kraftiga eller rörande melodier. Äfven egna sådana har Ödmann efterlemnat.

Under det i dessa mångfaldiga uppdrag han nitiskt arbetade för kyrkans och församlingens

bästa med bibeltolkning och liturgi, med katekes och psalmbok, var han icke mindre verksam att som författare gagna sin vettenskap. Derom vittnar "geografiskt handlexikon öfver nya testamentet", derom hans "försök öfver uppenbarelseboken", derom, framför allt, hans i fyra band utgifna "strödda försök öfver nya testamentets heliga skrifter" — ett verk, som på sin tid väckte stor uppmärksamhet och både i exegetiskt och homiletiskt afseende ansågs göra epok i vår litteratur. Under denna tid utarbetades ock, ehuru den först efter hans död utkom, hans "parafras öfver större delen af nya testamentets heliga skrifter", en bok, som icke får förblandas med hans förut omnämnda öfversättning, der parafraseringen blott gäller uttrycket, hvaremot den här tillika är en utläggning af innehållet. Att äfven under denna tid hans fordna älsklingsstudier inom naturvettenskapen icke alldeles hvilade, ser man, ej mindre af den latinska afhandling i ornitologien, som han efter sin flyttning till Upsala lät införa i Vettenskaps-societetens handlingar*, än af de bidrag, han ännu, tid efter annan, insände till Vettenskaps-akademiens. På en sednare tid kallad till ledamot af Kongl. Vitterhets, Historie

* "*Specimen ornithologiæ Vermdöensis, ex observationibus propriis*". Nova acta R. Soc. Scientiarum Ups. Vol. V. 1792.

och Antiqvitets-akademien, prydde han dess handlingar med talet öfver SCHÖNBERG, efter att vid sitt inträde hafva i den lifligaste stil framstält "några qvarlefvor af naturens fordna kännedom, hemtade ur de nordiska sagorna." Vid insändandet af detta tal till akademiens sekreterare, yttrar han: "detta tal hade kunnat fördubblas till sin längd, och det har kostat mera omsorg att af min ungdoms talrika anteckningar utgallra än utsöka. Jag nödgades afklippa en lång tirad för att ej trötta. Således uteslöt jag metallerna, om hvilka jag hade mycket intressant att säga. I mina samlingar finnes ganska mycket om den tidens krigssätt, vapen m. m., som här ej kunde få rum. — Af ett sådant ämne kan ej göras ett vitterhetsstycke, och det är icke min sak att filosofera öfver hvardagsämnen." Då han insänder talet öfver SCHÖNBERG, ursäktar han sig för det myckna han måst hemta ur riksdagarnas krönikor. "Men — säger han — riksdagarna voro SCHÖNBERGS element, och utan att tala om *dem*, hade man om *honom* föga att säga. Han var en man, som ville väl, gjorde mycket och uträttade litet. Det var tidens och icke hans fel." Dessa utdrag kunna lemna ett begrepp om ÖDMANNS glada brefstil.

Till hans pennas täta bruk kom äfven, att, då han aldrig personligen kunde infinna sig hvarken i domkapitlet eller akademiska konsistoriet och teologiska fakulteten, men såsom ledamot ägde på alla tre hållen både rätt och pligt att i förekommande ämnen afgifva sitt utlåtande, detta hvarje gång måste affattas skriftligen. Den osynlige ledamoten var ej derför den minst betydande; i vigtiga fall var det ofta dennes yttrande, som genom klarheten och skärpan hade en afgörande verkan på besluten. Oaktadt allt detta, räckte hans tid till att nu, som tillförene, för vederqvickelse på lediga stunder och en uppfriskande hvila från de lärda mödorna, öfversätta och bearbeta en stor mängd af äldre och nyare resebeskrifningar. Det var honom ett nöje att på detta sätt, liggande i sitt rum, färdas kring vida verlden. Af läsare, som icke kände hans personliga ställning, hörde man honom stundom åberopas som "den vidtbereste Ödmann".

Men hvarken detta mångsidiga författarskap eller ledamotskapet i den maktpåliggande bibelkommissionen och arbetet på den icke mindre mödosamma ekklesiastik-komitténs olika afdelningar gjorde något afbräck i det nit och den verksamhet, som Ödmann egnade åt sitt egentliga lärarekall vid Upsala akademi. Efter att

1799 hafva vunnit befordran från teologie adjunkt till professor i teologiska fakulteten, höll han i denna egenskap för en åhörarekrets så talrik, som utrymmet i hans bostad medgaf, föreläsningar i exegesen, hvilkas utmärkthet, så till innehåll som föredrag, blifvit vitsordad af mer än en bland hans lärjungar och särskilt af den ypperste bland dem alla, den sedan som lärare och predikant oförgätlige Carl Georg Rogberg, länge hans medhjelpare och närmaste man i vården om den inrättning, som gjort begges namn minnesvärda i den svenska prestbildningens historia. Sina föreläsningar höll Ödmann i samma rum, som nu var och förblef hans lifstids-häkte. Det var ett lågt, men temligen stort hörnrum, med fyra fönster, men blott två rutor i höjden. Åhörarne togo der plats på bänkar ställda längsefter de med böcker från golf till tak fyllda väggarna. Sängen fick tjena till kateder. Detta rum vore värdt sin egen beskrifning. På en gång sängkammare och auditorium, matsal och bibliotek, arbetsrum för åtskilliga komittéer och mottagningsrum för embetsbröder och vänner, för lärda utlänningar och för bönder från hans landtförsamling, för prester från stiftet och för en skara af studenter, fick det hvarken vädras eller skuras, men eldades midt i sommaren

och hade dubbelfönsterna qvar hela året om. Termometern fick der redan om morgnarna aldrig visa under 24 grader, men steg gemenligen under dagens lopp till 26 och 28. Luften var ej den bästa; till den qväfvande värmen kom äfven tyngden af tobaksrök. Man har svårt att fatta, huru den, som i nitton år vant sina lungor vid den rena saltsjöluften, sedan under dubbelt så lång tid kunde härda ut i en sådan atmosfer och öfva sig, icke blott att lefva i bur, men att andas i en blykammare. Det vissa är, att hans helsa derigenom återvans och endast då kom i olag, när, oaktadt alla försigtighetsmått, en luftvexling i rummet oförmodadt inträdt. Att hvarken af detta instängda lif eller denna tropiska hetta själskrafterna slappades, utvisa hans arbeten; att hans lynne ej deraf led, vittnade hans lifvade, ofta skämtande samtal. Det var som hade under detta kroppens snäcklif andens vingar blifvit ännu rörligare. Till ett så afgjordt undantagsförhållande, som hela den sednare delen af Ödmanns lefnad utgjorde, lärer verldshistorien hafva svårt att uppvisa något fullt motstycke. Och i vår tid, då det sociala lifvet fått så hög betydelse och man för vetenskapernas framsteg gerna ställer som villkor de lärdas årsmöten och personliga beröringar, är

det med en egen känsla man blickar tillbaka på en lärd i sin ensamhet, på en lefvande begrafven eremit, som i sin vrå uträttat så mycket för vettenskapen, så mycket för den allmänna upplysningen.

Ödmanns akademiska läroembete erhöll en ansenlig tillökning i möda och ansvar, då åt honom såsom professor i pastoral-teologien uppdrogs ledningen och öfverinseendet af det teologiska seminariet. Det var 1806 som Upsala erhöll ett sådant. Åbo ägde då redan ett; Lund erhöll sitt några år sednare. Dessa seminarier voro ett uttryck af tidens praktiska anda. Man hade länge hört en allmän klagan öfver prestbildningens låga ståndpunkt. Då ett af de förnämsta skälen dertill var att söka i det yngre presterskapets omogna predikosätt, äfvensom i den okunnighet om en själasörjares olika pligter, hvarmed ofta unge, oerfarne män inträdde i det andliga ståndet, trodde man dessa brister bäst kunna afhjelpas genom anläggning vid rikets universiteter af plantskolor för blifvande prester. Ödmann hade ifrat för en sådan i Upsala och hade sjelf gifvit planen till den, hvars direktor han nu blef. För inträde i seminariet erfordrades minst en termins föregående vistelse vid universitetet och antingen afläggandet af den s. k.

stora teologiska examen eller ock undergåendet af en särskilt pröfning. Före utträdet undergicks förhör i pastoral-teologi, kyrkolagfarenhet och kateketik. Sjelfva kursen, beräknad för två terminer, bestod för det mesta af praktiska öfningar: kateketisering, deklamation och kyrklig tjenstgöring. Drygaste delen utgjordes af homiletiska skriföfningar. Dessa, bestående för hvarje seminarist af fyra fullständiga predikningar, tre längre predikoutkast och ett skriftetal, leddes till en början uteslutande af Ödmann sjelf, och, om än längre fram biträdd äfven i denna del af göromålen af seminarii-prefekten och två yngre medlärare, bibehöll han dock ända till sin lefnads slut alltid hälften af detta tunga granskning-arbete. Det mödosamma deri låter sig fatta, när man besinnar icke blott beskaffenheten och vidden af de inlemnade skrifprofven, men tillika de skrifvandes stora antal. Detta understeg, enligt Ödmanns egen uppgift, högst sällan etthundra i termin, men uppgick någon gång till närmare etthundrasjuttio. Tager man deraf ett medeltal, så finner man, då hvarje seminarist inom två terminer hade att inlemna åtta prof; att dessa, ofta ganska långa, andliga krior årligen uppgingo till mer än tusen, och att följaktligen på de tjugutre år, under hvilka Ödmann åt deras granskning

egnade en outtröttlig omsorg och flit, deras antal öfversteg tjugutretusen, — i sanning ett nätt arbete vid sidan af alla hans många öfriga. Han yttrar sjelf: "Alla dessa predikningar och skriftetal skola rättas, granskas och med uppgifna skäl till rättelserna återlemnas. Sådana ingifna profstycken finnas hundradetals, på hvilka jag med egen hand tillskrifvit hela sidor öfver de misstag, som skett i ämne, utstakning och val." Man kan föreställa sig vigten af den inflytelse, som Ödmanns storartade verksamhet i denna rigtning, fortsatt under en sådan följd af år och långt ifrån inskränkt till blotta predikostilen, skulle utöfva på hela svenska församlingen, hvilken nu ur hans plantskola emottog flera tusental af sina blifvande herdar. Här är icke stället att ingå i undersökning om huruvida den inrättning, som var hans verk, i allo motsvarade hvad man af den haft skäl att vänta. Klandrande röster läto höra sig medan Ödmann lefde; de hafva efter hans död blifvit än mera högljudda. Ett hufvudfel vid alla dessa inrättningar var, att de unga här hade att *tillämpa* kunskaper, som de ofta icke ännu *ägde;* den teoretiska grunden var för svag att deruppå bygga någon praxis; man ansade och klippte kronan, medan roten ännu var lös. Orsaken åter till

denna löshet låg i elementarläroverkens förändrade rigtning. Gymnasierna voro ej mer, och blefvo med hvarje dag allt mindre, hvad de varit i Ödmanns ungdom, — prestskolor, der, jemte latinet, teologi och biblisk filologi utgjorde hufvudämnena. I samma mån dessa måste maka åt sig åt andra, förlorade de i grundlighet, och just *de* förstudier, på hvilka seminarierna byggt som villkor, började mer och mer saknas hos de inträdande. Råheten kunde ej då på två terminer förvandlas till mognad, och att förlänga vistelsen vid universitetet förbjöd de flestas fattigdom. Ödmann beklagar sig deröfver. "Dessa fattiga — säger han — förefalla som resande, hvilka måste forthjelpas för att ej omkomma af hunger, innan de uppnått bestämd ort." Han medgaf sjelf de anmärkta bristerna, men lade på samma gång i dagen, att de berodde af förhållanden, hvilka det ej stod i hans makt att afhjelpa. Endast sitt nit och sin flit tog han i skydd mot tadlet och tröstade sig med åtminstone den negativa förtjensten att hafva undanröjt massor af homiletiskt vanvett och att hafva skyddat kyrkan för inträngande af rent odugliga tjenare. Någon af rikets biskopar hade vid ett prestmöte i offentligt tal yttrat: "Värdet af seminarierna vågar man icke bedömma. Tiden

och erfarenheten skall göra det. För den goda afsigten förtjena de dock att med aktning omtalas." Detta yttrande stötte Ödmann. Han tog till pennan. "Seminarium i Upsala — skrifver han — hade redan elfva år varit i gång, då detta omdöme fälldes. När en aktningsvärd inrättning icke på elfva år lemnar något spår af värde, utan måste afbida framtidens dom, drabbar brottsligheten den, som inrättningen förestår. Mitt ändamål är ej att här författa någon försvarsskrift. För mitt eget samvete behöfver jag den icke. Det inskränkta lefnadssätt, jag nödgats vidtaga, fredar mig, jag vågar säga det, från alla, till förströelser ledande tidsfördrif. Min, såsom jag hoppas, icke okända arbetsamhet fredar mig från förebråelse af maklighet. Att fordra mycket är lätt, att tadla är ännu lättare. Jag är dock skyldig några ord åt den sanningen, att det, som icke uträttar *allt*, derför ej billigt må sägas vara *utan värde*." Och nu ingår han i utredande af de förhållanden, som utifrån menligt inverkade på seminarii-inrättningen, hvars i många fall glädjande resultater han på samma gång framhåller.

Ödmanns personliga förhållande till så väl seminarister som studenter i allmänhet var en förening af strängt allvar och faderlig godhet.

Han stod hos ungdomen i högt anseende för sin stora lärdom och sitt berömda namn, men man visste, att han kunde vara ond, och sällsamheten i hans vanor kom honom att på afstånd synas som ett slags underdjur, till hvars kula man ej närmade sig utan en viss skygghet. Första besöket skedde derföre vanligen med klappande hjerta. Man hade att iakttaga allehanda försigtighetsmått. Man borde i det yttre rummet kylslå sig en längre stund och der qvarlemna icke blott ytterplagg, men äfven hufvudbonad. Man hade, efter knackning på kammardörren, att invänta uppmaningen att stiga på. Dörren borde då läsas opp och igen med görligaste skyndsamhet. Lyckligt inkommen borde man hålla sig på afstånd, men på den varma kakelugnen genast lägga ifrån sig hvad man hade att öfverlemna. Den unge studenten, som vid inträdet möttes af en mot dörren tillbakakastad skarp blick, uttryckande vresig otålighet, fann sig dock ej länge illa till mods. Snart såg han den gamles anlete upplifvadt af välvilja och fann till sin förvåning, att Ödmann tycktes känna honom på förhand, efterfrågade hans slägt och hembygd, satte sig in i hans förhållanden, underrättade sig om hans studier och hans ekonomi, gaf honom råd för beggedera, gaf honom anvisning på

stipendier, som han med något hopp kunde söka, med ett ord, tog sig honom faderligt an. Så lemnade man med tacksamhet och vördnad den, till hvilken man närmat sig med farhåga och tvekan. En nykommen seminarist, mer oblyg än de öfriga, hade i sin första predikan på spe valt till ingångsspråk: "Statt upp, tag din säng och gack!" Vid predikans återlemnande fästade Ödmann hans uppmärksamhet på att ingångsspråket icke stod i sammanhang med hvarken text eller innehåll och derför måste antagas hafva blifvit valdt af någon främmande orsak. Den unge predikosvennen erhöll derefter en så kraftig men tillika kärleksfull tillrättavisning om det för enhvar, men synnerligast för en blifvande prest, ovärdiga uti att leka med ord, utgångna ur Frälsarens egen mun, att han full af ånger och blygsel återvände till sina utanför väntande kamrater.

Äfven inom området af dessa sina embetsåligganden var Ödmann som författare verksam. Hans "anvisning till ett kristligt predikosätt" är en homiletisk handbok, i reda och klarhet ej lätt att öfverträffa. Särskilt innehåller kapitlet om predikostilen förträffliga varningar och läror. Icke mindre förtjenstfulla äro hans "predikoutkast" för alla årets helgedagar och hans "anvis-

ning till skriftetal och kateketisering." De råd och erinringar, han här gifver unga prester och seminarister i afseende på bibelns läsning, äro i hög grad värda att behjertas. Han låter läsaren på samma gång blicka in i hans egen metod att från ungdomen studera de heliga skrifterna, hvarvid han, bland annat, hade för sed att alltid anteckna mörka ställen på en särskilt lista, "hvilken — säger han — utgjorde ett register på min okunnighet, tilldess jag fann utväg att, antingen genom rådfrågning eller genom efterspaning i goda böcker, utstryka den ena anteckningen efter den andra."

Det är en egen företeelse, man skulle nästan kunna säga förföljelse, i Ödmanns lif, att, midt under det han åt vettenskapen offrar sina krafter, tagas de samtidigt i anspråk för bibringande af rent elementära kunskaper. Han är i viss mån skolmästare ännu i Upsala: han hade förut måst lära barn läsa, han fick nu lära ynglingar skrifva; ty många af dem, som kommo under hans ledning, måste han först lära att skrifva svenska, innan han kunde lära dem att skrifva predikningar. Till och med stafning och interpunktion tarfvade ofta rättelser. Hvad åter stil i högre mening beträffar, kunde visserligen ingen vara mer lämplig och skicklig att deruti

gifva föreskrifter, än den, hvars egen här kunde tjena till mönster. Få äro de, som skrifvit vårt vackra modersmål bättre än Ödmann. Han hade det i sin fulla makt, kände dess tillgångar och använde dem lika säkert som sinnrikt. Hans stil har icke ymnighetens flöde; den är sammanträngd, men icke derföre dunkel. Klarhet är tvärtom en af dess utmärkande egenskaper, likaså korthet och bestämdhet, liflighet och styrka. Det mörka, det tunga, det öfverlastade, det öfverspända träffar man aldrig hos honom; snarare en och annan gång, något spetsadt och kantigt, men som då merendels är föranledt af ämnets natur. Orden väljer han noga, men han behöfver få för att säga mycket. Af långa periodbyggnader är han ingen vän; satserna äro vanligen lika enkla som korta; man behöfver ej leta efter tanken, den kommer i ögonblicket till möte; dess kärna har intet skal af fraser. Det oaktadt, är hans stil hvarken stympad eller sönderskuren; tankarna strömma så tätt på hvarandra, att man ej märker några luckor. Dess stora ledighet störes endast ibland af verbets något tvungna ställning; men detta var tidens sed; man ville dermed skilja skriftspråkets ljudfall från det hvardagliga talets. Hvad innehållet beträffar, är han alltid underhållande och läro-

rik, ömsom bevisande och öfvertygande, ömsom, när saken så medgifver, fyndig och qvick. Det går en friskhet genom det hela; läsaren försättes i en lifvad stämning och märker, att det är författarens egen, som han får del af. Sällan har någon i vettenskapliga ämnen skrifvit så klart och populärt. "Det tidehvarfvet — säger han — har lyckligen nått sitt slut, då man förvexlade lärdom med obegriplighet." För öfrigt har Ödmann i sin stil icke så mycken färg som icke mera eld och lif, och detta, vare sig att han behandlar naturföremål eller bibliska ämnen, skrifver om pauperism eller om polarkretsarna, tecknar skälskyttens tunga lif mellan isbergen eller utstakar pligterna för en själasörjare i församlingen. I sanning, denne ovanlige man förtjente redan som svensk stilist den gärd af aktning, Svenska Akademien i dag egnar åt hans minne. Hon gäldar på samma gång en gammal skuld; ty att Ödmann ej var hennes ledamot, kan endast urskuldas genom omöjligheten af hans närvaro vid hennes sammankomster.

Ödmann var för det mesta autodidakt. Hans studiikurs i Upsala hade hvarken varit lång eller glänsande. Det mesta hade han lärt på egen hand. Drifven af sin heta kunskapstörst, vägledd af sitt skarpa förstånd, understödd af sitt

utomordentliga minne, väpnad med sin fasta vilja, bröt han för sitt snille nya banor i forskningens rymder. Och snillets gudagåfva hade fallit på hans lott; han skulle utan henne aldrig blifvit den han var. Stor var ock den dragningskraft, han utöfvade på rikt begåfvade personligheter. Så bland andra på GEIJER, som kort efter hans död om honom yttrar: "Denne ovanlige man ägde och äger min beundran. Hela den synliga naturen låg för honom klar som i ett solsken. Blicken för de naturliga tingens egenheter och skilnader var honom medfödd. Hans snille låg i ögat. Det *emottog* ej blott, det *gaf* ljus. Derföre var allt, hvad han läste, för honom lefvande. I den fria naturen hade han endast lefvat i sin ungdom. Han tog bilden med sig inom de fyra väggar, som sedan blefvo hans yttre verld, så frisk som hade den varit från gårdagen. Med honom slocknade ett ljus."

Hvad särskilt fästade GEIJER vid ÖDMANN, var begges kärlek för musiken. ÖDMANN tillhörde en slägt, der rika musikaliska anlag gått i arf från led till led. Vi hafva redan sett honom vid Wexiö gymnasium bilda och anföra en liten orkester. Hans eget instrument var violin, men han var väl öfvad äfven på flöjt och valdthorn.

I Upsala hade det akademiska kapellet, hvars inspektor han förblef till sin död, länge haft sina veckoöfningar hemma hos honom. Der samlades då äfven till qvartettsång de bästa rösterna inom studentcorpsen, hvilkas inöfning i början leddes af Ödmann sjelf. Den berömda Upsalasången räknar från honom sina anor. Hæffner, som sedermera hade så stor förtjenst af dess utbildning, ankom till Upsala sexton år sednare än Ödmann och fann då före sig qvartettsången i full gång. De begge stora oratorierna "Försonaren på Golgatha" och "Försonaren på oljeberget", till hvilka Ödmann författat både orden och en del af musiken, uppfördes med stort bifall under Hæffners anförande. Stycken ur dem hafva länge bibehållit sig i minnet, bland andra den vackra arian:

Ej solen mera sprider det ljus af Gud hon fick.
En jord, der Jesus lider, är icke värd dess blick." *

äfvensom den präktiga kören:

"Himlarne sjunga, O Fader, din ära,
Himlarne sjunga din vishet och makt."

Under de sista tjugu åren *hörde* Ödmann sällan någon musik; han *läste* då i stället. Det var hans kammarkoncert. Han var eljest ingen man af veka känslor, men, när han låg och läste par-

* Den af Ödmann författade psalm, ur hvilken dessa strofer voro tagna, är sedan införd i nya psalmboken under N:o 91.

titurerna till harmoniska mästerverk, såg man ofta tårar i hans ögon.

Midt i neologiens och rationalismens århundrade står denne kyrkans lärofader som en förmedlare mellan en bättre förgången och en bättre kommande tid. Han tillhör ej de teologer, som nedsätta förnuftet. "Att smäda Guds högsta gåfva i naturen — säger han — är att smäda gifvaren." Han kände mer än väl förnuftets *rättigheter* och han tog ut dem alla; men han kände också dess *gräns*, och der vidtog hans kristna tro. Denna hade så tidigt och så djupt blifvit hos honom inympad, att alla tviflets smittor gingo honom förbi. Hur stor hans ifver var att utleta allt, hans begärlighet att förklara allt, med hur mycken spetsfundighet, i förening med lärdom och allvar, han än gick tillväga vid skrifternas ransakande, aldrig svigtade dock denne snillrike man hvarken i sin tro — *här* var han lärjungarnes lärjunge — eller i sina dogmer — *der* blef han lärarenas lärare. Och följer man honom med uppmärksamhet från början till slutet, man skall finna det djupa, inre sammanhanget i detta underbara lif; man skall finna, huru alla hans kunskaper, alla hans förmågor, alla hans sträfvanden löpa ut åt *ett* mål. Hans naturforskning går opp i bibeltolkning, hans dikt-

konst i psalmer, hans stilistiska mästerskap öfvas på homilier, och hans musik upplöser sig i oratorier. Allt hans verk är ett arbete till Guds ära, och hela hans bana en fortsatt resa till det heliga landet.

Till sitt yttre var Ödmann af en stark kroppsbyggnad och en reslig växt. Allmänheten, som aldrig hade sett honom, och äfven hans bekanta, som blott hade sett honom liggande, förvånades vid hans begrafning öfver den ovanligt långa likkistan. Hans utseende var på ålderdomen i hög grad vördnadsbjudande med det silfverhvita håret, den höga pannan, de talande ögonen. Dessas genomträngande blick uttryckte på en gång ett nästan hårdt allvar och en spelande qvickhet. Han låg vanligen med en svart kalott. Aftog han denna och vek den tillsammans, var detta ett tecken till någon jäsning i hans inre: kastade han den mot väggen, hade vreden nått sin höjd.

Minnestalaren, då han vill aftäcka stora mäns förtjenster, hänger gerna slöjan öfver deras lyten. *Ett* var hos Ödmann på äldre dagar för mycket framstående att här undanskylas. Det behöfver det icke heller; det hörer till hans karakteristik; han skulle derförutan ej fullt igenkännas. Man hade kunnat vänta, att den, som så länge lefvat afskild från verlden, äfven skulle för verlden

blifva skygg och likgiltig. Så var likväl icke fallet. Han var tvärtom alldeles för litet likgiltig för det, som tilldrog sig utomkring. Det var som hade han velat draga verlden in till sig, då han ej kunde komma ut till den. Han ville veta allt, äfven det obetydligaste, och han visste det. Han ville höra allt som passerade icke blott ute i Europa, men ute i staden; han intresserade sig icke blott för kriget mellan de stora makterna, men för dagens gräl inom konsistorium; han var, med ett ord, nygirig i smått som han var vettgirig i stort. Det inses lätt, att denna svaghet stod i sammanhang med både hans lynne och hans läge, och hade sin grund, likasom sin förklaring, på en gång i hans stora liflighet och i hans stora ensamhet. Till dess yttringar bidrog sannolikt äfven saknaden af en huslig lycka*, som kunnat på hvilostunderna fylla hvarje tomrum i den trägne arbetarens ensliga lif.

Och arbetare var Ödmann — få hafva varit det som han —, andlig arbetare på vidsträckta fält. Der *han* plöjde hafva många sått; der *han* sått, hafva många skördat. Mödan behöll han för sig. Han törstade efter ljus och han räckte det åt andra. Han uppsökte det i dess källa,

* Hans förträffliga och högt värderade maka hade dött redan 1805.

utan att tappa sig i molnen. Att forska var hans behof, att gagna hans enda ärelystnad. Efter yttre utmärkelser kände han ingen hunger. Två tillföllo honom, begge sent: teologie doktors-värdigheten och nordstjerneorden. * Då han erhöll den sednare, var han öfver sextio år; hans namn hade då redan i ett fjerdedels sekel stått i anseende utomlands. När erkebiskop LINDBLOM en kall februaridag infann sig att fästa ordenstecknet på hans bröst, anhöll ÖDMANN, att det måtte läggas på kakelugnen.

I växten *Ödmannia* blommar ännu hans minne som naturforskare. Sin kärlek till LINNÉ uppgaf han aldrig. Den växte snarare med åren. Ju mer det led mot aftonen, hägrade för hans syn bilderna från lifvets morgon i förstorad glans. "Svårligen — skrifver han ** — kan jag smälta den oförrätt, vår store LINNÉS namn och vetenskap lida i vårt fädernesland. I nya skolordningen lemnas blott en timme i veckan åt naturalhistorien, och denna timme läses af adjunkter, som ej en gång känna hundlokan. — Det förargar mig att denne store mannens minne så nära

* Den förra vid kröningen 1800. Vid den talrika teol. doktors-promotionen 1793 blef han ej ihågkommen. Nordstjerneorden erhöll han på Carlsdagen 1811.

** I ett bref till Vettenskaps-akademiens sekreterare, Professor O. SWARTZ.

slocknat i sjelfva Upsala, hvars förnämsta prydnad han på sin tid var." Att så likväl icke var förhållandet, fick Ödmann slutligen erfara, då den nystrålande glansen af Linné var den sista, som nådde hans slocknande ögon.

Oaktadt sina sällsamma lefnadsvanor, uppnådde Ödmann en hög ålder, och ej blott hög, men en sådan, som af den gamle romaren kallas kry och grönskande. Det var vår midt i senhösten. Ännu in i aftonrodnaden af sitt lif behöll han samma glada arbetslust, samma lugna lefnadsmod. Alla hans själskrafter stodo honom bi; minnet var starkt som i ungdomen. Så förskonades han från att öfverlefva sig sjelf; men sin maka, sina vänner, sitt tidehvarf hade han öfverlefvat. Han var nu den äldste i Vettenskapsakademien, den äldste i Upsala Vettenskapssocietet. Han stod på tröskeln till sitt åttionde år; då kände han med ens krafterna svigta. Deras aftagande var enda förebudet till hans annalkande slut.

I oktober månad 1829 beredde man sig i Upsala till en utomordentlig högtid. Byström hade i Rom fulländat det uppdrag, som af akademiens studerande ungdom blifvit honom anförtrodt, att i marmor utföra bildstoden af nordens store blomsterdrott. Denna bildstod hade redan

landat vid Fyris strand, och blifvit uppställd på sin vackra plats i den nya botaniska lärosalen. Festen för dess aftäckande var utsatt till den 12 Oktober; men redan dagen förut hade, till deltagande i den, talrika gäster samlats i den gamla universitetsstaden: Berzelius var anländ från Stockholm, Tegnér från Wexiö, Byström från Italien. Då hördes, i den korta höstdagens skymning, plötsligt från domkyrkans dubbeltorn den väldiga storklockan sjunga sin entoniga sång. Hon ringde ej in morgondagens högtid; hon ringde till begrafning. Man såg ett långt sorgetåg, till hvars leder hela studentcorpsen och alla de främmande gästerna anslutit sig, långsamt skrida fram från den obemärkta boning, der en af universitetets äldsta lärare länge lefvat gömd för verlden. Först som ett andelöst stoft mottog honom nu åter den kalla luften. Det var Samuel Ödmann, som bars till grafven. Lärjungen hade i förväg skyndat att på de saligas fält uppsöka sin mästare och till honom öfverbringa den blomma, som nu åter slog ut på hans fordna mark, blomman, som aldrig borde vissna: *efterverldens tacksamhet för odödliga förtjenster.*

ANMÄRKNINGAR OCH TILLÄGG.

Källor.

De biografiska uppgifterna i föregående minnesteckning äro hemtade dels ur Ödmanns egna skrifter, företrädesvis hans "Hågkomster från hembygden och skolan", dels ur den rikhaltiga skildring af honom, som finnes införd i tjugutredje bandet af Biografiskt lexikon, undertecknad med den välbekanta signaturen —N., och de af samma författare meddelade, högst värderika bidrag till Ödmanns historia, som äro intagna i Delagardiska arkivet, trettonde delen. Begagnade hafva äfven blifvit så väl C. G. Rogbergs personalier vid Ödmanns jordfästning som Ödmanns egna förhanden varande tryckta och otryckta bref. Den i femtionde delen af kongl. Vettenskaps-akademiens handlingar intagna biografien öfver Ödmann är ej annat än ett sammandrag af nyssnämnda personalier. Der i ett eller annat fall Svenska Akademiens nu lemnade minnesteckning afviker från de föregående, har detta skett på goda grunder och till följd ej mindre af noggranna undersökningar än de upplysningar, författaren varit i tillfälle att sjelf samla redan från den tid, då han som ung student var Ödmanns lärjunge i det teologiska seminariet. För flera meddelanden om Ödmanns personlighet och vanor har minnestecknaren att tacka hans ännu lefvande dotterson*, som till sitt sjuttonde år lefde i morfadrens hus.

Till sid. 92.

Ödmann ville aldrig låta måla sig. Sandberg, som i detta ärende gjorde honom ett besök på sommaren 1828, fick afslag. Dagen efter Ödmanns död på hösten följande året tog skalden A. A. Grafström, som då uppehöll sig i Upsala, en teckning af den döde. Det

* Rådmannen i Upsala, herr Anton Ödmann Löfvén. Hans moder, Ödmanns döfstumma, men i hög grad lifliga och intelligenta, dotter lefde till 1861.

var efter denna särdeles lyckade och karakteristiska teckning som SANDBERG sedan i olja utförde det porträtt, hvilket nu pryder Smålands nationssal i Upsala.

Till sid. 93.

De tre nations-föreningar, för hvilka ÖDMANN i Upsala var inspektor, voro Fjerdhundra, Gestrike och Helsinge, samt Smålands.

Till sid. 95.

ÖDMANNS fader, GABRIEL ÖDMANN, blef sedermera, från konsistoriinotarie i Wexiö, kyrkoherde i Hjelmseryd 1762 och lefde der till 1787. Han var, enligt Biografiskt lexikon, son af LORENZ ÖDMANN, tenngjutare i Jönköping, och KRISTINA ISER. Sitt ena dopnamn, Lorenz, ärfdt efter farfadren, bortlade ÖDMANN vid äldre år och behöll blott det, som han fått efter sin morfader, prosten SAMUEL WIESEL. Om dennes sju döttrar, af hvilka den fjerde i ordningen, Katarina, blef ÖDMANNS moder, får man närmare underrättelse i upplysningarna till ÖDMANNS "Hågkomster från hembygden och skolan", ur hvilken skrift de i minnesteckningen gjorda meddelanden om prosten WIESELS personlighet äfven blifvit hemtade. Denne egendomlige mans afkomlingar, till hvilka äfven höra de småländska prestslägterna WIESELGREN, WIESELQVIST, HEURLIN, WIDEBÄCK, HYLTENIUS, CAVALLIUS m. fl., utgjorde redan vid ÖDMANNS död ett antal af mer än 300 personer. Af Wieselska slägten hafva femton tjenstgjort som prester i Wieslanda under en sammanlagd tid af omkring 450 år. Sex af dem voro der kyrkoherdar i en oafbruten följd af 174 år. SAMUEL WIESEL och hans fader, ELIAS WIESEL, voro det i sammanlagda 105 år *.

* Jfr "Hågkomster från hembygden och skolan." Fjerde upplagan, sid. 29.

Till sid. 99.

Angående sin undervisning i morfadrens hus, efter att der hafva erhållit en enskilt handledare, skref ÖDMANN som student till en ung flicka, hvilken sedermera blef hans svägerska: "Jag är, som hon vet, uppfödd hos min morfar. Ett allvarsamt presthus, der icke just karbasen alltid låg på bordet, men var dock ej längre borta än att han på behörig tid kunde vara tillhands. Jag blef drifven att läsa, skrifva, spela och mera, men ensam var jag, utan någon medtäflare. Så att jag ej så just skyndade på. Mina yngre syskon började nästan öfverträffa mig. *De* kunde läsa rent, då *jag* måste ha en, som sade före hvart ord, då jag skulle läsa. De skrefvo mig till, men min præceptor skulle alltid hålla i min penna, då jag skulle svara. Jag blygdes omsider. Jag tänkte: jag skall skrifva så godt jag kan. Jag målade tillvägs; det blef som det blef. I stället för *syskon*, tror jag nog, jag skref *sy skon*, just som de skulle varit skomakare, och huru jag präntade om *gåsar* och *flikor*, så blef det omsider bättre och bättre."

Till sid. 101.

ÖDMANN inskrefs till student vid Upsala universitet den 3 September 1768, disputerade 1770 pro exercitio: *Meditationes generaliores de humaniori litteratura prisca*, præs. JON. ER. SUNDSTRÖM, samt undergick filosofie kandidat-examen den 22 Maj 1772. Till vederläggning af den sägnen, som allmänt nog varit gängse, att ÖDMANN i denna examen bestått så illa, att han blifvit förklarad för *candidatus perpetuus* d. v. s. ovärdig att någonsin promoveras, äfvensom af HAMMARSKÖLDS uppgift*, att det varit genom IHRES kabaler som ÖDMANN gått miste om den akademiska lagern, må här intagas ett utdrag ur sjelfva examens-protokollet, sådant det ännu förvaras i filosofiska fakultetens arkiv i Upsala:

* "Svenska vitterheten." Stockholm, 1818.

"1772 den 22 Maj. — Anställdes examen med bland andra* studeranden SAMUEL LAURENTIUS ÖDMAN**, Smolandus, som vitsordades som följer:

af professor CHRISTIERNIN (***teor. filos.) *admittitur*,
» » BERGMAN (kemi) *admittitur*,
» » SLEINCOUR (praktisk filosofi) *admittitur*,
» » FLODERUS (grekiska) *approbatur*,
» » MELANDER (astronomi) *admittitur*,
» » LÅSTBOM (botanik) *approbatur*,
» » DUREUS (fysik) *admittitur*,
» » AURIVILLIUS (österl. språk) facile *admittitur*,
» » MELDERCREUTZ (matematik) †
» » GEORGII (historia) *admittitur*,
» » IHRE (politik) *approbatur*,
» dekanus EKERMAN (latin) facile *admittitur*."

Det heter vidare i protokollet: "Enligt föregående utlåtande blefvo LJUNGGREN, ÖDMAN, BRANDT, hvar för sig inkallade och till kandidat-edens afläggande admitterade såsom de der för sig gjort vid förhöret vederbörligt besked. Hvad studiosus TISELIUS angår, blef han väl till kandidat-eden admitterad, dock beslöts derjemte att, om han icke förbättrade sig uti vissa stycken, hvarvid han vid examen befunnits brista, hade han ej att vänta nästa promotion."

Det visar sig häraf, att å fakultetens sida alls intet hinder mötte för ÖDMANNS promotion. Det var hans medellöshet, som hindrade honom från att sedermera

---

* Man ser af det följande, att dessa andras namn varit LJUNGGREN, BRANDT och TISELIUS.

** ÖDMANNS namn förekommer här, som i flera andra officiella handlingar, med blott ett *n*.

*** Inom parentes hafva läroämnena här blifvit angifna, ehuru de i protokollet ej synas.

† Denne professor har ej för någon af de examinerade afgifvit betyg. Han låg vid denna tid döende och tyckes ej ha haft någon vikarie.

trycka en gradual-disputation* och deltaga i promotionskostnaden. Det visar sig äfven, att IHRE, långt ifrån att vara honom hinderlig, var en af de få examinatorer, som tilldelat honom ett högre betyg. Hvad i öfrigt betygen angår, äro de visserligen ej öfver medelmåttan, men man får härvid ej glömma, att fakultetens taxa å dem var på den tiden en helt annan än nu. *Admittitur* innebar då ett godkännande och motsvarade hvad nu uttryckes genom *approbatur*, hvaremot detta betyg då i det närmaste motsvarade hvad nu betecknas med *cum laude*.

Till sid. 103.

Den akademiska kondition, som ÖDMANN erhöll i Delsbo socken, var hos häradshöfdingen, sedermera lagmannen **, SVANTE MYRIN, med hvars dotter Elisabet han sedan blef gift. Två af ÖDMANNS bröder, den ene lagman, den andre justitiarie, hade sina giften ur samma hus***. Biografiskt lexikon (XXIII. 292) ifrågasätter, att ÖDMANN i Delsbo skulle innehaft en prediko-kondition hos prosten KNUT LENÆUS, men att så icke var förhållandet, upplyses bland annat af ÖDMANNS egen berättelse i fjerde upplagan af "Hågkomster från hembygden och skolan", der han, sid. 80, förtäljer, att han som granne blifvit närmare bekant med den gamle prosten på ett julkalas i prestgården och att denne då bedt honom "oftare besöka sig." Der i huset kunde således icke hans kondition vara. Det heter sedermera, sid. 82: "jag begärde och fick tillstånd att predika."

* En sådan behöfde ej då, som nu, vara författad af kandidaten sjelf, utan skrefs gemenligen af någon bland professorerna, som derför ägde att undfå honorarium.

** ROGBERG uppgifver honom hafva varit slottskansli-sekreterare, men, när ÖDMANN kom i MYRINS hus, var denne redan bosatt i Helsingland och der innehafvare af den domsaga, som sedan blifvit delad i tre.

*** En tredje broder var amanuens vid kongl. biblioteket i Stockholm. En af ÖDMANNS systrar var moder till skalden INGELMAN.

Till sid. 105.

Den af prosten LENÆUS på gamla dagar författade sockenbeskrifningen öfver Delsbo *(Delsboa illustrata)* hade, med sin stora omständlighet och sina lärda citater, blifvit föremål för en lika qvick som sträng recension, införd i Svenske Merkurius för år 1764. Författaren, under psevdonymen *Demokritus*, var den sedan så ryktbare J. H. LIDÉN, då blott 23 år och nyss promoverad till filosofie magister.

Man äger ännu i behåll en samling af trettio bref, skrifna af ÖDMANN under hans studenttid. De gå från hösten 1770 till slutet af 1772 och äro dels från Upsala, dels från landsbygden i Helsingland. Samtliga äro de skrifna till HEDVIG MYRIN, en då halfvuxen flicka, yngre syster till hans blifvande brud, och innehålla under skämtets lättaste drägt en hop nyttiga lärdomar för en ung flicka. Ofta äro de undertecknade: *hennes trogne skolemästar* eller *en trogen mäster Lars;* en gång, under "en liten morgon-epistel"; underskrifver han sig *Samvets Öm.* Det i lek och fabel inklädda didaktiska elementet erinrar om TESSINS: "en gammal mans bref till en ung prins"; men qvickheten och gycklet äro dock i de Ödmannska brefven vida öfvervägande moralen. Det vill synas som hade den unga informatorn haft till biafsigt att, på samma gång han roade den yngre systern, bilda och utveckla den äldre, vid hvilken hans hjerta redan då var fästadt: han tänker på *Elisabet,* under det han skrifver till *Hedvig.* Så t. ex. vid sina karakteristiker af bra prestfruar, i ett bref af d. 14 febr. 1772. Synnerligen lustiga äro några "stulna friarebref från en läkare, en advokat, en prest och en student", äfvensom ett synprotokoll i lagstil. Man igenkänner här öfverallt hos den unge ÖDMANN samma lätta stil, spelande qvickhet och skarpa blick, som sedan utmärkte den äldre. Mottagarinnan af dessa bref har redan 1773 låtit inbinda

sin samling i ett brunt skinnband, på hvars yttre nötta perm man ännu läser bokstäfverna *H. M.*, ehuru förgyllningen är borta. På permens inre sida står skrifvet: *Hedvig Myrin, 1773.* Denna ÖDMANNS yngsta svägerska förblef ogift och lefde till hög ålder i sin hembygd, Helsingland. Bland qvarlåtenskapen efter hennes död såldes på auktion äfven den dyrbara brefboken, som nu, efter åtskilliga öden, slutligen stadnat hos en enskilt samlare, som vet att uppskatta dess värde. Det är honom minnestecknaren har att tacka för kännedomen af denna Ödmannska handskrift. Ett prof ur ifrågavarande brefsamling är anfördt här ofvanför, sid. 173.

Till sid. 110.

ÖDMANN prestvigdes i Wexiö den 3 April 1773, på kallelse att vara huspredikant hos general PHEIFF. Till skolmästare på Ingarön utnämndes han den 22 Maj 1776. — "Väderleks-anmärkningar för sju år i Wermdö skärgård" (1774—1780) finnas införda i första delen af k. Vettenskaps-akademiens nya handlingar; "anmärkningar om 1781 års väderlek" i tredje delen af samma verk.

Till sid. 119.

MICHAELIS kallar redan den första flocken af ÖDMANNS "samlingar ur naturkunnigheten" *ein kleines aber vortreffliches Buch, dergleichen wir sehr wenige haben und das jedem gelehrten Kenner der morgenländischen Philologie oder der Bibel unentbehrlich seyn möchte*" *. Han anmäler och införer på samma gång i tysk öfversättning ur sjunde delen af k. Vettenskaps-akademiens handlingar ÖDMANNS "undersökning om de gamle auktorers Catarrhactes", den han kallar *eine sehr merkwürdige Abhandlung.* Han säger sig hafva bekommit den genom hofrådet SCHLÖZER, hvars lärda dotter Doro-

* Neue orientalische und exegetische Bibliothek. Göttingen 1787.

tea (hon blef i Göttingen examinerad och promoverad till filosofie doktor) hade öfversatt den från svenska språket.

Till sid. 121.

ÖDMANNS inträde i k. Vettenskaps-akademien ägde rum den 30 Juli 1784.

Till sid. 128.

Kanslers-fullmakten för ÖDMANN att vara teologie adjunkt är af följande lydelse: "Gustaf Adolph m. m. Gör vetterligt, att som Konungen, min allernådigste herre och fader, täckts förständiga mig, det Hans Majestät till det lediga prebende-pastoratet gamla Upsala utnämnt den för sin skicklighet, kunskaper och utgifna skrifter hos Hans Majestät i åtanke komne skolmästaren SAMUEL ÖDMAN* och Hans Majestät tillika förklarat sig med nådigt välbehag skola anse, om jag genom teologie-adjunkts-fullmakt förbunde kyrkoherden ÖDMAN vid akademien; alltså, och då igenom extraordinarie teologie professoren JOHAN WINBOMS vundne befordran en ordinarie teologie-adjunkts beställning blifvit ledig, så förordnar jag, i kraft af denna min öppna fullmakt, honom, kyrkoherden i gamla Upsala, SAMUEL ÖDMAN att vara theologiæ adjunctus ordinarius vid Upsala akademi; hvarvid han dock tillsvidare kommer att tjena utan annan lön än det pastorat, som honom i nåder blifvit förundt. Till yttermera visso m. m. Stockholm den 20 Mars 1790.

GUSTAF ADOLPH.

Nils v. Rosenstein."

* Namnet stafvas äfven här med blott ett *n*.

Till sid. 136.

Om ÖDMANNS förtjenster som exeget yttrar sig en fullt kompetent domare*: "Vördnad för det bestående lärobegreppet, grundliga filologiska och antiqvariska insigter, ovanlig kännedom af alla lokala förhållanden, sällsynt filologisk takt och förmåga att välja träffande uttryck, utmärka denna frejdade författare framför alla hans tyska medbröder. Till dessa förtjenster kan tilläggas en klar och snabb, om ej alltid djup och skarp, blick i det rätta, och en snillrik kombinations-förmåga, hvilken styrdes af sans och måtta, och ej, såsom hos J. D. MICHAËLIS, lekte med uppställande af nya, ofta vidunderliga, hypoteser. I följd af allt detta är det klart, att ÖDMANNS förtjenster äro störst i det, som grundlägger exegetikens studium, t. ex. i filologiska undersökningar, i bestämmande af allt, som rörer de första församlingarnas särskilta omständigheter, dåvarande tids- och ortsförhållanden, personer, bruk, tänkesätt m. m." Hans genom bibeln och resebeskrifningar vunna lokal-kännedom af de heliga orterna var så stor, att han mer än en gång genom sina spörjsmål satte i förlägenhet personer, som länge varit på stället. En från Palestina hemkommen svensk prestman yttrade helt hufvudyr efter den examen, som han angående sin resa måst bestå inför ÖDMANN: "jag visste till slut icke, om det var han eller jag, som varit i Jerusalem." Han kände der hvarje gata och gränd. I Delagardiska arkivet** förtäljes om tvenne från det heliga landet nyss återkomne engelsmäns, lord WILDBRAHAMS och öfverste HENNIKERS, besök hos ÖDMANN på sommaren 1823: "han ställde frågor på engelsmännen om allt i det heliga landet, från cedren på Libanon till isopen i muren, så att öfversten slutligen frågade: huru längesedan är det ni var der?"

---

* *A. E. Knös.* Sv. Litteratur-föreningens tidning, 1833. Sid. 4.

** XIII. 40.

Till sid. 138.

ÖDMANNS öfversättning af Matthei evangelium föranledde flera recensioner, eller som han sjelf säger, ådrogo honom "tre puniska krig i våra tidningar. Man hade till motto: *delenda est Carthago.* Men jag hade lyckligtvis ej att strida hvarken mot en Fabius eller en Scipio." Mellan honom och J. O. WALLIN rådde vid denna tid en stark spänning. ÖDMANN ansåg WALLIN alltför diktatorisk inom psalmboks-komittén, WALLIN åter ÖDMANN alltför reformatorisk inom bibel-kommissionen. Åt sin missbelåtenhet deröfver gaf han luft i företalet till KOHLRAUSCH' på svenska öfversatta "den heliga skrifts berättelser och läror", ett arbete, som han högt lofprisade. ÖDMANN recenserade det* med mycken skärpa, ådagalade dess stora brister och slutade med dessa ord: "man torde af allt detta kunna sluta till värdet af det utropade arbetet, som icke sällan är en antipod af sitt företal och så ofta dräper sitt loford." WALLIN hade i nämnda företal, bland annat yttrat angående en rätt bibelöfversättning: "här passar ej att göra omskrifningar, inströ förklaringar, afkläda allegorier och insvepa det goda betrodda godset i ett prydligt löfverk af nya talesätt och vändningar. Hvarje bild, hvarje ordalag, hvarje *och* och *men*, bör här, äfven i ett nytt tungomål, troget gifvas och, så nära möjligt är, likna urtexten, Den olärdaste bibelläsare vill känna Guds ord, sådant det gafs åt verlden. Han vill *lefva af sin egen tro* och ej hvila vid menniskors hugskott." Han klandrar det otidiga nitet "att i ny form och med några sprakande tillsatser omstöpa det gamla ljuset, hvars klara och milda låga näres af sitt eget eviga grundämne, då man endast någon gång behöfde med varsam hand rensa *ljusastaken* från tidens erg." Härpå genmäler ÖDMANN: "De fordringar, herr doktorn gör sig hos en bibeltolkare, äro

* I Sv. Litteraturtidning 1814. N:o 44 och 45.

visserligen, öfverhufvud tagna, goda och erkända. Måhända ej heller särdeles obekanta. Man vill dock ogerna anse det vara herr doktorns tanke, att vårt slägtes lugn och salighet beror på ett enda saknadt *men* eller *och*. Det kan icke vara herr doktorn obekant, att ebreernas *och* (ו) ikläder sig natur af alla våra vesterländska konjunktioner samt icke sällan alldeles abunderar; att grekernas *men* (δε) äfven så väl betecknar en fortsatt berättelse som anvisad motsats; att grekernas *ty* (γαρ) stundom svarar mot vårt *visserligen*, och att det vore en orimlighet, om man annorlunda öfversatte, då det följande icke innefattar ett skäl till det, som föregår. De som läsa herr KOHLRAUSCH' berättelser, skola dock icke sakna sitt lystmäte hvarken af *och* eller *men*, hvilka tillräckligt förekomma, ofta på ställen, der de just icke väntas. Det kan icke heller vara herr doktorn obekant, att ej allenast det ebreiska, utan ock det dermed beslägtade hellenistiska språket, har en myckenhet ord af så många och särskilta bemärkelser, att man skulle insvepa läsaren i ett fullkomligt töcken, om man icke, efter språkbruk, sammanhang och exegetiska reglor, bestämde det rätta för hvart och ett ställe. "Här passar ej, heter det, att göra omskrifningar"; sådana äro dock, så väl i anseende till språkets natur som de grekiska ordens sammansättningar, ofta omöjliga att undvika, så framt man icke vill säga en half tanke för en full. "Icke heller, heter det, passar att inströ förklaringar." Sådana måste dock stundom tillsättas, i anseende till både ebreiska och grekiska språkens täta ellipser, som nödvändigt måste fyllas, då vårt modersmål dem icke utan mörker tillåter. — Herr doktorn skall visst icke räkna bland "menniskors hugskott", om någon tolkare skulle våga pennan till en liten ändring af första konungabokens 19 kap. 19 vers, der man läser, att Elisa "körde med tolf par oxar och var sjelf ibland dem." Eller ock apostlagerningarnas 12 kap. 12 vers, der det heter, att

Petrus "kom till Marie hus, som (huset) var Johannes' moder, den (modren) ock kallas Markus." Låt bibeln sjelf tala, utropar herr doktorn. Men skape man då österländska öron! Vill man en hebreo-svekanisk öfversättning, fordre man då icke någon svensk!"

WALLINS i många fall förträffliga diktamen i presteståndet den 11 Maj 1815 emot den nya proföfversättningen af nya testamentet finnes aftryckt som bilaga till hans 1839 utgifna öfversättning af Johannes' evangelium.

Till sid. 139.

De så väl å denna sida som de nästföljande införda utdragen af Ödmannska bref äro alla hemtade från förut angifvet ställe i Delagardiska arkivet.

Ur samma källa må här äfven inflyta några yttranden i ett bref från 1826, betecknande för ÖDMANNS ställning till den nyare filosofien: "KANT var så artig, att han antog Gud såsom ett förnufts-postulat. Dermed var jag ej belåten. Han återkallade det sedan och resultatet blef, att förnuftet lika litet kan säga, att en Gud är eller att han icke är, lika litet om verlden är skapad eller evig. Han gick längre än HUME och BAYLE, som likväl lemnade en *möjlighet* öppen. Med några vinkar öppnade han ögat på Fichte. Denne sjöng ut. Gud är ett *begrepp*. Än mer, intet är reelt. Allt är begrepp? Förnuftet skapar således Gud, men Gud ej förnuftet. Jag visste med full öfvertygelse, att jag ej skapat Gud; att jag ej kunde skapa ett sandkorn. Jag fann, att min tobakspipa var något reelt, och att jag ej drog tobaksröken genom ett begrepp. Han uppkom äfven med den stora indelningen af hela menniskoslägtet uti *jag* och *icke jag*. Deraf lärde jag den vigtiga sanningen att indela Sverges undersåtare i *skomakare* och *icke skomakare*. En verklig stats-hemlighet. Han ville dock för skams skull ej vara Helvetian. Fördomen var för envis att afsäga all sedolära. Således gaf han oss en *moralisk*

ordning, men olyckligtvis var denna ordningen blott ett begrepp. Jag erinrar mig hafva läst i en Fichteansk prests predikan, att han kallar *Gud till vittne* derpå, att han användt sin hela förmåga till att ur sina åhörares sinnen utplåna den villfarelsen, *att en Gud är.*" — "Jag har, säger ÖDMANN, aldrig bekänt mig till nya skolan, men aldrig ofredat den." Sina tankar om den nedlade han för det mesta i förtroliga bref till liktänkande vänner. Ett sådant till LEOPOLD slutar med de orden: "Bränn mina bref! Jag fruktar för mina fönster" *.

Till sid. 149.

ÖDMANN hade, för att ej blottställas för flyttning, inköpt det hus, han bebodde, n:o 17 svartbäcksgatan. Hans eget rum, en trappa upp, var ett hörnrum med två fönster åt nämnda gata och två åt den gränd, som nu kallas jernbrogatan. Rummet har ännu samma dimensioner som i ÖDMANNS tid. Det är 8 fot, 5 tum högt, 17 fot, 6 tum långt, och har en bredd af 17 fot, 7¾ tum.

Till sid. 154.

Det var vid prestmötet i Wexiö 1817 som biskop MÖRNER hade det yttrande angående seminarierna, som här är anfördt. Hans tal finnes tryckt i mötets handlingar.

Till sid. 157.

Ur kapitlet om *predikostilen* må här anföras slutet, der författaren varnar mot en utspädd, matt och släpande, efter att förut hafva varnat mot en mörk, öfverlastad, öfverspänd: "Talaren måste nedlåta sig till enfald, men icke till enfaldighet. Enfald är konstens höghet, men enfaldighet är dålighetens närmaste frände. — Det är genom hennes gifmildhet, som en predikostil

* Jfr Sv. Akad. handl. XXXV. 483.

blifver matt och spädd. Denna stil brister sällan i längd. Den är lång, oaktadt all korthet. Den utmärker sig med ständiga upprepningar, med låghet i tanke, ovård i uttryck, ojemnhet i gång och trögbet i flöde. Den vandrar en obestämd väg till ett obestämdt mål, icke lugn, utan slumrande, icke stilla, utan sömnvande. Många äro de medel, som här tillitas, men förnämsta tillgången öppnas uti språkets partiklar, i synnerhet konjunktionerna. De heta sammanbindnings-ord och svika icke sitt namn. De kunna sammanbinda en hel predikan till en enda period. I hela tankeverldens omätliga rymd gifves icke en enda mening, som icke låter sig fortsätta antingen med ett framskridande *och*, eller med ett bevisande *ty*, eller med ett jemförande *såsom*, ett fördelande *antingen*, ett inskränkande *likväl*, ett förklarande *eller* o. s. v. Talaren behöfver dessa partiklar, men han bör icke missbruka dem. Ofta må han hellre dela sin mening itu än hopfästa två särskilta meningar med ett olämpligt *och;* hellre bevisa med en kort sanning än uppdaga sin afsigt med ett onödigt *ty;* hellre uppgifva sin bild än matta den med ett öfverflödigt *såsom;* hellre framställa sin hela synpunkt än uttänja den med ett släpande *antingen;* hellre gifva sin sats bestämd än försvaga den med ett oväntadt *likväl;* och i synnerhet bör han taga sig tillvara för behofvet af detta uttydande *eller*, som alltid förutsätter ett misstag i uttrycket." — —

Till sid. 167.

ÖDMANN afled den 2 Oktober 1829. Hans stoft hvilar i gamla Upsala kyrkogård.

FRIHERRE

GEORG HENRIK von GÖRTZ,

STATSMAN och STATSOFFER.

TECKNAD

AF

BERNH. v. BESKOW.

En af de skarpsyntaste mennisko- och sakkännare — Fredrik den andre — har yttrat, att Görtz var skapt att vara Karl XII:s minister. Sant är, att emellan en krigare och en finansminister sällan flera sammanstämmande karaktersegenskaper funnits, än hos desse: snille, mod, dödsförakt, djerfhet i företag, ihärdighet i deras utförande, lek med faror och svårigheter, lust till bekämpande af hvarje motstånd, och en frikostighet gränsande till slöseri.

Om Görtz blifvit Karls minister under hjeltens lyckliga tid, så hade konungens segerrika svärd, i förening med statsmannens vidtfamnande förslag och förmåga att leda underhandlingar, måhända grundat ett välde, med hvilket i Europa ensamt den förste Napoleons kunnat jemföras. Af de statsmän, som omgifvit Karl XII, har ingen mer än Görtz förmått i någon mån leda honom. De öfrige motsade honom, hvilket snarare eggade än motverkade hans föresatser. Görtz behandlade honom så till sägande sympatiskt; han ingick i konungens planer, prisade dem,

visade sig bekymrad öfver att ej genast finna utvägar till deras verkliggörande, vann tid, underställde om man ej kunde nå målet på en annan väg, ledde förslaget åt ett nytt håll och gjorde småningom sina tankar till konungens, hvilken så införlifvade sig dermed, att han till slutet fann sig dock hafva rätt. GÖRTZ undvek, så vidt möjligt, att tvista med sin herre, förvissad att denne i sådant fall, som alltid, ville behålla segern. Vid andra tillfällen, när konungen framkastade en idé, hvilken ministern fann alldeles overkställbar, svarade denne, att tanken förekom honom öfverraskande och ny, utbad sig att få noga öfvertänka ämnet samt uppsätta sin mening skriftligen. Sedan konungen i enrum fått läsa och öfverväga utlåtandet, erkände han för sig sjelf de andragna skälen och talade ej mer om saken, utan framkastade något annat.

Det synes, såsom hade inre och yttre natursgåfvor gjort GÖRTZ nära oemotståndlig i sättet att vinna, leda och beherrska menniskor. Redan hans första anblick var fängslande. Han var af en hög, manlig växt, med sköna anletsdrag, eldig och talande blick. I allmänhet förekom han, liksom konungen, fåordig; men hans yttranden utmärktes af snille och en slående bevisningskraft. Hans bildning var vidsträckt, omfattande

politiska, finansiella, national-ekonomiska och militära, samt filosofiska och vittra ämnen; hans styl var klar, liflig och öfvertygande *).

I egenskap af hertigens utaf Holstein förste minister hade GÖRTZ länge med uppmärksamhet följt Sveriges politiska angelägenheter, dertill särskildt föranledd af den beundran han egnade dess hjeltekonung. Man kunde säga om GÖRTZ, såsom statsminister för det politiskt betydelselösa Holstein, hvad NAPOLEON I yttrade om den af stora idéer utmärkte toskanske konselj-presidenten FOSSOMBRONI, att det var »en jette i en entre-sol». Att

*) HANS JÄRTA hade i sin ungdom sett en gammal Karolin, som känt GÖRTZ och beskref honom såsom den mest intagande man, oemotståndlig i sättet att vinna andra. En tysk författare skildrar honom, i öfverensstämmelse med det antydda, sålunda: »Der Baron v. Goerz war von ansehnlicher Leibeslänge und männlich-schöner Gesichtsbildung. Sein Blick war, wie sein Temperament, lebhaft und nachdenklich. Er war nicht von vielen Worten, er sprach aber mit der überwältigenden Kraft eines grossen Genie. Seine Schreibart ist zugleich die eines schönen Geists und grossen Ministers». (MOSER, *Rettung der Ehre und Unschuld des Freih. v. Goerz*, zweite Auflage, s. 344.)

Af GÖRTZ' bröstbild, som pryder boken, kan man sluta till denne statsmans behagliga anblick. Han hade som yngling, i ett fäktarspel, förlorat ett öga, men det i stället anbragta, af emalj, var af en så förvillande likhet med det verkliga, att man, enligt den gamle Karolinens utsago, hade svårighet att märka skilnaden.

han skulle eftersträfva en större verkningsrymd, var förklarligt. Men det skönjes af flera tecken, att en lågande beundran för Europas då namnkunnigaste man, och en personlig tillgifvenhet för honom, egde kanske en lika stor del, som det politiska verksamhetsbegäret, i hans uppträdande bland våra statsmän i ett af de svåraste tidskiften som vårt land genomgått.

Denna omständighet må ej lemnas ur sigte, emedan den ensamt kan förklara, huru en så klok och förutseende man, som Görtz, kunde, under sitt nit att gagna århundradets hjelte, med öppna ögon och fullt medvetande gå sin egen undergång till mötes.

Han var ej den ende, som brann af ärelystnad att förena sitt namn med Karl XII:s och önska sitt minne en dag öfvergå till samma odödlighet, som lejonkungens. Görtz hade för stora egenskaper, för mycket snille, för att, såsom hans motståndare tecknat honom, lik en djerf och samvetslös äfventyrare, blott söka göra lycka och förtjena penningar. Han fordrade ingen lön, och dog som den svenska kronans fordringsegare. Flera drag visa, att det låg sanning i de ord, med hvilka han, dagen före sin afrättning, lemnade sitt testamente till Ranck: »Jag dör, emedan jag skattat äran högre än lifvet och allt». —

För egen del tro vi stora samtida monarkers omdömen öfver GÖRTZ — hvilka på sitt ställe skola anföras — tillförlitligare än hans fienders beskyllningar, som i första rummet gälde det störtade enväldets förhatlige tjenare, och hvilka tillvitelser fortplantats intill våra dagar.

Man räknar vanligen GÖRTZ' befattning med Sveriges angelägenheter från 1716; men redan från 1713 kan man spåra hans deltagande i våra politiska ärenden, till en början konungen ovetande. Det angick då ingenting mindre än ett fredsförslag emellan Sverige och dess samtliga fiender, i hemlighet uppgjordt af den, mot hvilken det anfördes såsom hufvudanklagelse, att han uppeggade konungens krigslystnad. GÖRTZ grundade sitt djerfva förslag på den af KARL XII beskyddade konung STANISLAI afsägelse af polska kronan, hvartill denne äfven befans villig, och på konung AUGUSTS bibehållande såsom konung i Polen. Förslaget framfördes af upphofsmannens vän, holsteinske kammarherren FABRICIUS, till konung KARL i Bender, hvilken, emot de flestas förmodan, biföll fredsunderhandlingarnes öppnande på de af GÖRTZ föreslagna grunder *).

*) Jfr CARLSON, *Om fredsunderhandlingarne åren 1709—1718*, sid. 17 och 74. Det är en irring i omdömet öfver KARL XII, att han *obesedt* förkastade hvarje mot hans egen

Men denna underhandling, i hvilken å ena sidan Sverige, Frankrike, Turkiet och Tartar-Khan, och å den andra Ryssland, Polen, Danmark, Preussen och England deltogo, måste blifva långsam, dels i anseende till underhandlarnes antal, dels med hänsyn till dåvarande kommunikationsanstalter, som fordrade månader för ett brefs fortskaffande. Under tiden ledo Turkar och Tartarer nederlag af Ryssarne och förlikte sig med konung AUGUST, som drog sig tillbaka från hvarje offer för freden.

Till följd af ett nytt förslag, som jemväl ansågs härröra från GÖRTZ, lät konungen öppna fredsunderhandlingar med Ryssland och Danmark samt sökte närma sig kejsaren. Då inträffade kalabaliken i Bender, hvars rätta orsak, enligt K. G. TESSIN, var den, att konungen ville hellre dyrt sälja sitt lif, än utlemnas åt czaren, eller

---

stridande mening. Han uppmanade ej sällan till dess framställande, och när han fann tanken storartad, fosterländsk och gagnelig, steg upphofsmannen snarare i ynnest. Bland andra må nämnas WELLINGK, som, före GÖRTZ, gjort konungen en mörk målning af fäderneslandets belägenhet år 1710 och i stället för onåd för sin vågade handling utnämndes till kongl. råd och general-guvernör öfver Bremen och Verden. LIEWEN och flere förde samma frimodiga språk. »Något behagade, något misshagade, men konungens nåd var alltid den samma», säger LAGERBRING.

föras fången till fäderneslandet *). Allt hopp var emellertid förloradt om vidare biträde af Turkarne, och GÖRTZ beslöt att resa till Turkiet, för att för konungen skildra Sveriges belägenhet. De råkades likväl icke denna gång, men GÖRTZ insände från Herrmanstadt i Siebenbürgen ett memorial, till befordrande af konungens hemresa, och — anmärker en häfdatecknare — »Görtz, hvilkens rådslag gälde så mycket hos konungen efter hans hemkomst, begynte sitt inflytande dermed, att han påskyndade konungens återvändande till fäderneslandet».

Det var i Stralsund, den 19 december 1715, som konungen och GÖRTZ första gången sammanträffade. NORDBERG har lemnat en beskrifning öfver detta möte. Man visste, att konungen var missnöjd med denne holsteinske ministers underhandlingar i Stettin och Petersburg till förmån för hertigen af Holstein, och att andra skildrat honom med mörka färger för KARL, till följd hvaraf man väntade ett föga nådigt emottagande. Motsatsen inträffade. GÖRTZ' omtalade förmåga att ögonblickligen intaga, förfelade så litet sin verkan på KARL XII, att denne ansåg honom

*) *Tessin och Tessiniana*, sid. 401. Jfr afhandlingen »Karl XII i Alt-Ranstadt», bilagan 13, *Sv. Akad. Handl.* XL, sid. 400—454.

snart såsom omistlig. Samme konung, som plägade gifva företräde åt sina egna embetsmän i löpgrafvar, eller afhandla med främmande sändebud under det de galopperade der fiendens kulor hveno kring öronen, sågs nu sitta en stor del af dagen helt lugn i sitt arbetsrum, allena med Görtz, i samspråk om politiska och finansiella ämnen *).

Görtz utnämndes till finansminister. Han fäste dervid tvenne vilkor: att endast inträda för ett år, såsom — hvad han kallade — frivillig *(volontaire)*, konungen allena ansvarig för sina åtgärder, och att ej bero af råd eller kollegier, utan få sjelf välja sina biträden, hvartill konungen jemväl lemnade honom fullmakterna för tjenstemännen *in blanco*, att inskrifva hvilka namn han behagade **).

*) Heeren yttrar om förhållandet emellan kung Karl och Görtz: »Carl fand an Görtz den Freund und Rathgeber, den er brauchte. Selten kamen wohl zwey ungleichere Menschen zusammen, aber selten auch zwey Menschen, die mehr einander bedurften. Dass nicht Alles mit dem Schwerte sich erzwingen lasse, hatte Carl endlich — nur vielleicht zu spät — einsehen müssen. Was Politik und Finanzkunst vermögen, lehrte ihn Görtz, und fand einen gelehrigen Schüler, weil er zugleich den Leidenschaften des Königs nachgab». *(Staatensystem*, s. 281.)

**) Efter ankomsten till Sverige inberättade Görtz, den 14 februari 1716, till sin kusin, presidenten v. Görtz i

Görtz helsades af flere ansedde män såsom en hjelpare i nöden. Den mähända skickligaste af konung Karls dåvarande diplomater, kongl. rådet Mauritz Wellingk, lyckönskade med följande ord konungen, Sverige, Görtz och sig sjelf till dennes anställning: »Je vous félicite du fond de mon cœur sur cet événement, et je participe, en fidèle sujet, à l'avantage que Sa

---

Hannover, sin anställning, i följande ordalag: »J'ai cru de commencer avec le printemps prochain à jouir de cette vie tranquille et paisible, dont je vous ai parlé dans la lettre que je vous écrivis à mon arrivée dans ce pays-ci, et de me mettre au moins à couvert de l'envie et de la jalousie. Mais me voici embourbé plus que jamais, le roi ayant voulu absolument que je me chargeasse de la direction des finances et du commerce de son royaume, de même que du commissariat, où toute la marine est comprise. Nous avons été depuis longtemps en capitulation là dessus, lui à me presser de l'accepter et moi à m'en défendre. J'ai été obligé de céder à la fin, comme le plus faible, à condition pourtant que ce ne sera que sur le pied de *volontaire*, pour cette année seulement, et indépendemment du sénat et de tout ce qui s'appelle collège. Sa Majesté m'a accordé non seulement tout cela, mais Elle a voulu encore absolument que tous ceux qui doivent travailler sous moi demeurent à mon choix, ayant laissé en blanc les noms dans les actes et commissions, qu'Elle m'a fait remettre pour cela».

Görtz hade således valt en fullkomligt sjelfständig och fri ställning, antydande från första stund, att det var konungen som behöfde honom, icke tvertom. Anger sådant en lycksökare eller äfventyrare?

Majesté et le public tireront de votre savoir faire. Je ne vous souhaite que *des outils entendus et intègres. Je reponds du reste*». I ett annat bref yttrar WELLINGK, att våra tillgångar ej skulle vara så medtagna och krediten bannlyst, om GÖRTZ kunnat öfvertaga dem genast efter olyckan vid Pultava, men att det fägnade honom, att konungen omsider lärt sig inse, af hvilken vigt finanserna vore, och WELLINGK önskade ett lika lyckligt val för de öfriga styrelsegrenarne, ehuru en sådan önskan ej vore till fromma för hopen af medelmåttiga embetsmän, eller för deras egenkärlek, halfbildning och korruption. Loford af andra betydande män, i samma syftning, kunna åberopas.

En samtida antecknare skildrar GÖRTZ sålunda: »Denne mannen hade ett högst ovanligt genie, vidtomfattande, klart, aktivt; han var en djerf utförare äfvensom plan-anläggare; ej noggran på medel, ambitieux mer än tänkbart, och duglig i allt» *).

GÖRTZ' inflytande sträckte sig snart från finanserna till arméns och flottans utrustning, till en mängd inre organisationer och till de utrikes ärendena. Ehuru främling och icke bokstafligen

*) *Handlingar rörande Skandinaviens historia,* VII: 231.

anställd i svensk tjenst, var han i sjelfva verket på en gång finans-, krigs-, sjö-, inrikes- och utrikes-minister. Ingen svensk embetsman har någonsin förenat i sin hand en så vidsträckt maktutöfning, som GÖRTZ. Man skulle förvånas öfver hans sätt att ingripa i förvaltningen, om man ej erinrade sig, att enligt det af konung och ständer, under KARL XI, grundade statsskick egde konungen icke allenast ensam lagstiftningsrätt i finansiella och ekonomiska mål, samt kunde göra utskrifningar, pålägga »eventuella krigsbevillningar», och »så länge kriget varade uppnegociera så stor summa, som nödvändigheten fordrade», hvilken ständerna »sig sampteligen påtagit att betala», men att ständerna derjemte förklarat det »aldeles orimligt», att konungen skulle inhemta deras tankar öfver »stadgar och förordningar», hvilkas utfärdande tillkom Kongl. Maj:t, eller den, »som Kongl. Maj:t behagade dertill authorisera och förordna».

Det vore öfverflödigt anmärka, att GÖRTZ dymedelst emot sig väpnade otaliga afundsmän samt hemliga och uppenbara fiender, hvilka ej dröjde att motverka och stämpla hans åtgärder såsom riksförderfliga. De klagomål, som han deröfver förde, i bref till konungen, framdrogos sedermera i den öfver honom fälda dom, såsom bevis,

huru han, »sedan han sig här i riket inställt, på ett fördömeligt och för hela den ärbara verlden vederstyggligt sätt sökt att sätta Sveriges rikes innevånare uti omildt omdöme och misstroende hos deras konung, — dem falskeligen angifvit för illasinnade, tröge och motvillige» m. m.

Kastom en blick på hufvuddragen af hans mångsidiga, af otaliga svårigheter betungade förvaltning.

Konungen fordrade i främsta rummet penningar till härens och flottans utrustning. »Under hela tiden märker man, att för konungen var den finansiella hjelpen hufvudsak, för Görtz deremot fredsplanerna» *). Från det ögonblick, då underhandlingarne i senare hänseendet betroddes Görtz, insåg han, att med den splittring, som inträdt emellan stormakterna Ryssland och England, — till väsendtlig del på grund af personligt hat emellan konung Georg och czaren, — borde till en början fredsförslag göras begge, och den enas vilkor nedtvingas genom de anbud man kunde aflocka den andra, samt fred och förbund slutas med den som erbjöd de största förmåner, om möjligt med begge, hvarefter man lättare kunde affinna sig med de öfriga. Görtz

*) Carlson, s. 78.

sammanträffade med czaren i Holland och fann honom så benägen för fred, att han lofvade, det vilkoren »skulle blifva mycket bättre än Sverige någonsin kunde vänta». — »Detta samtal», säger skildraren af ifrågavarande underhandlingar, »åstadkom likasom genom en elektrisk stöt ett plötsligt omslag i sakernas hela ställning. Sveriges alla fiender visade på en gång en stor och sammanstämmig benägenhet till fred. Konungen i England hörde med mera beredvillighet, än förr, på de förslag Fabricius hade att framställa; Preussen förnyade genom sin minister i Haag anbudet om bemedling emellan Sverige och Ryssland samt medverkan till återvinnande af de tyska provinserna mot erhållande af Stettin; äfven Danmark gjorde framställningar om fred».

Vid de ljusa utsigterna om fred med Ryssland skref Görtz: »Ehuru fördelaktig den ställning är, i hvilken denna händelse försätter oss till våra öfriga fiender, förblifver jag alltid vid den mening, att *man bör på samma gång sluta med England* och söka grundlägga *en pålitlig vänskap med detta hof;* och *jag tror icke att konungen är långt ifrån denna mening*» *).

Sällan har en underhandling varit af svårare beskaffenhet, än då, såsom här, medlaren befann

*) Carlson, s. 115, 116.

sig emellan tvenne så sjelfrådiga, oböjliga och så till sägandes ohandterliga personligheter, som PETER I och KARL XII, af hvilka den ene ej ville efterskänka något af sitt rof och den andre ej samtyckte att afstå det ringaste åt sin fiende, samt derjemte fordrade ersättning för kostnaderna af ett honom orättvist påfördt krig. Dertill kom svårigheten att skapa tillgångar för utrustningen af hären och flottan, för att dermed gifva eftertryck åt underhandlingarne, samt konsten att till dess dölja för fienden landets uttömda krafter i penningeväg och försvarsmedel *). GÖRTZ uppträdde på underhandlingsorten (Åland) med förstlig prakt, lät de ryska sändebuden vänta på sig under åtta dagar och gaf i allt till känna, att han afhandlade *de puissance à puissance*, eller som en stormakt med en annan. Då det låg en gifven öfvervigt deri, att hellre svara än fråga, ville ingen af underhandlarne först säga sina vilkor, emedan det skulle gifvit utseende af att freden önskades af den part, som först gjorde sin framställning. GÖRTZ fordrade, att grefve OSTERMANN skulle göra det, hvartill

*) »Att de ryska sändebuden derom varit i okunnighet, visar sig af deras bref till czaren». BACMEISTER, *Beiträge zur Geschichte Peters des Grossen.* Riga 1784. T. III, s. 225. (Jfr CARLSON, sid. 131.)

han omsider beqvämade sig. Genom sitt högstämda uppträdande, sin bekymmerslöshet och skämtande ton lyckades Görtz att för czaren och hans sändebud undandölja vår brydsamma ställning, under det han på samma gång lät framskymta de förmånliga fredsanbuden af andra makter, som sökte förbund med Sverige. På annat sätt kan man svårligen förklara de eftergifter, som czaren småningom beviljade. Man må ej heller förbise, att Karls namn och personlighet ännu injagade en föga förminskad skräck hos hans fiender, ty han var ännu oöfvervunnen (vid Pultava var det, som bekant är, icke han, utan Rhensköld, som förde befälet), och han befann sig nu i spetsen för den största här han någonsin egt. Att fäderneslandets belägenhet, ehuru svår, ej var så förtviflad som Karls efterträdare i styrelsen skildrat den, är annorstädes visadt *).

Att czaren önskade fred, dels emedan äfven han började tröttna vid ett mångårigt krig, dels för behofvet att vid en annalkande ålder hinna ordna sitt rikes inre omskapelse, är otvifvelaktigt. Görtz hade ännu ett starkt band på czaren, så länge han kunde förespegla honom, att dennes landsflyktige son Alexei skulle vinna en tillflyktsort

*) Jfr »Karl XII i Alt-Ranstadt», bilagan 14 och flerstädes.

i Sverige och thronarfvingens rättigheter upprätthållas af KARL XII. Men sedan en försoning egt rum emellan fader och son, och den senare fått med sitt lif plikta för de hemliga anslag man tillagt honom, försvann denna utväg att hålla czaren i schack *).

Det är anmärkningsvärdt, att året 1718, som skulle medföra KARLS och hans ministers undergång och Sveriges fall såsom stormakt, inträdde under ljusa förhoppningar om fred med Sveriges begge farligaste fiender, Ryssland och England. Czarens anbud voro, att antingen återställa Finland, Lifland och Estland, men behålla Narva och Viborg, eller att, emot det Lifland, Estland, Ingermanland och en del af Karelen afträddes åt honom, skulle han icke blott återlemna Finland, men understödja Sverige i Norges eröfring samt förhjelpa KARL till återvinnande af sina tyska landskap och förvärfvandet af hertigdömet Mecklenburg, utan att för detta ändamål behöfva anlita sin vapenmakt.

*) ALEXEI hade redan ställt sig under KARLS beskydd, och konungen hade lemnat honom säkerhetsbref samt befallt PONIATOWSKI att uppsöka storfursten i Neapel, för att inbjuda honom till Sverige. GÖRTZ föresade, att prinsens försoning med fadern var »en handling af uppenbar dårskap». CARLSON, sid. 114.

Frågan att Sverige skulle uti Norge vinna en ersättning för Finland, — hvilken fråga hundrade år senare framkastades af Romanzow till Stedingk, såsom dennes depescher upplysa, — kom således, 1718 liksom 1810, från Ryssland, icke från Görtz *). Samtidigt hade Görtz knutit förbindelse med kardinal Alberoni i Spanien emot England, som af farhåga för denna makts återuppträdande och att genom förbundet emellan Ryssland och Sverige förlora Bremen och Verden, var villigt till fred. Utsigterna hade således ljusnat betydligt **).

Konungen fann czarens senare förslag »något vidtutseende». Af bref från hofkanslern v. Mül-

*) Danska sändebudet i Petersburg, som redan 1718 tyckes haft någon förkänsla af att freden emellan Ryssland och Sverige icke skulle lända Danmark till fromma, misstänker Görtz för allt ondt och skrifver: »Planen till denna fredsunderhandling är inledningen till de många knep, genom hvilka Görtz skall, också för Ryssarne, ådagalägga sitt illfundiga lynne». *Danska Geheime-arkivet.* Fryxell, XXIX: 93.

**) Heeren yttrar om den af Görtz uppfattade plan: »Indem man, *Petern* seine Eroberungen lassend, sich mit dem Mächtigern vertrug, sollten die Schwächern bezahlen. Und der *Entwurf, ganz den Zeitverhältnissen angemessen, schien kaum fehlen zu können,* da er auch ganz in *Peters Geiste* gedacht war, dem am längern Kriege mit Schweden nichts mehr lag, und ein Mann, wie Görtz, *dessen Verbindungen sich durch ganz Europa erstreckten,* die Verhandlung leitete». (*Staatensystem,* s. 281.)

LERN, som egde KARLS förtroende i politiska frågor, synes, att denne rådgifvare gifvit företräde åt det första förslaget, förutsatt att Sverige äfven skulle behålla Narva och Viborg, således icke afträda mer än Ingermanland och en del af Karelen *). Vi få framdeles se, att v. MÜLLERN, som likväl var en förfaren statsman och ingalunda krigslysten, ännu mera närmade sig KARLS åsigt i afseende på betänkligheter vid fredsslutet med Ryssland, och att hindret för dess afslutande ej låg i hvad man kallat KARLS oefterrättliga envishet. Konungens svar uttryckte hvarken gillande eller förkastande, utan innehöll, att då han ej ville afstå något af sina länder, skulle GÖRTZ med de ryska ombuden uppgöra ett nytt fredsförslag, hvars grunder dock icke antyddes, utan lemnades åt underhandlaren sjelf att utfinna. GÖRTZ yttrar derom, i ett bref till nämnde hofkansler: »Jag tillstår, att saken är en af de mest bekymmersamma, och ehuru jag hittills funnit mig ega temlig tillförsigt vid statssakers behandling, så skall jag uppriktigt säga, att jag darrar, då jag närmar mig utvecklingen af den, som nu är i fråga». Konungens egentliga afsigt med den GÖRTZ gifna obestämda föreskrift var

*) CARLSON, s. 130.

att vinna tid, till dess han hunnit afsluta fred med England, för att sedan, understödd af dess flotta, använda hela sin styrka mot czaren.

Året var redan till hälften framskridet. Den 18 juli återkom Görtz till de sedan halfannan månad med otålighet väntande ryska ombuden. Skildraren af dessa underhandlingar tecknar hans ställning med följande ord: »En nästan oerhörd uppgift väntade honom här. Han skulle med den skickligaste motståndare (Ostermann) föra en underhandling, af hvilken rikets väl berodde, och på hvilken Europas uppmärksamhet var fästad, utan att ega ett ord till instruktion. Ingen kunde dock vara mera lämplig att lösa en sådan uppgift än Görtz, och han uppförde sig äfven med en beundransvärd skicklighet. Han förstod att aflocka Ryssarne allt mer och mer noggrant bestämda löften om de fördelar, hvilka czaren ville bereda Sverige, under det han, då fråga blef om hvad svenska regeringen skulle åtaga sig, än uppkastade svårigheter vid en eller annan småsak, än plötsligen framkom med något alldeles nytt påstående och sålunda lyckades dölja för de ryska sändebuden, att han verkligen saknade förhållningsordres» *).

*) Carlson, s. 132.

För att inverka på konungen, att emottaga fredsanbudet, hotade Görtz att nedlägga en befattning, der han såg sin möda så ofta förspild, under det han ådrog sig allt större ansvar inför Sverige och Europa. Man erinrar sig, att han till en början endast såsom »frivillig» öfvertog förvaltningen af Sveriges finanser på ett år (1716). När öfverenskommelsen för det följande året förnyades emellan konungen och honom, hade han gjort till uttryckligt vilkor, att beskattningsväsendet skulle ställas på en bättre fot och freden ovilkorligt afslutas. Intetdera hade inträffat. Får man tro hans ord, så var det ensamt beundran och tillgifvenhet för konungen, som qvarhöll honom. Han skref derom, före sista underhandlingen på Åland: »Jag är så ledsen vid Sverige, att jag icke skulle vilja stadna der för allt i verlden, om jag vore skild från konungens person. Visserligen kostar det något på kroppen att vara med honom, men till ersättning mår själen deraf så mycket bättre» *).

Emellertid återknöt han underhandlingarne, hvarvid han till och med vågade fordra konung Stanislai återställande. Czaren skulle för sådant ändamål låta 80,000 man inrycka i Polen, förmå

*) Brefvet är af den 26 april 1718 till v. Kochen.

Preussen till fred emot erhållande af Stettin, förstärka svenska hären emot Danmark med 25,000 man och använda hela sin makt till att förmå Hannover att återställa Bremen och Verden. Ett märkvärdigt tillägg af czaren sjelf var en förbindelse af KARL att icke så djerft våga sitt lif i kriget. »Inflyter icke detta löfte i fördraget — skulle czaren yttrat till OSTERMANN — så hoppas jag erhålla det af konungens egen mun, ty på hans lif beror hela planen» *). På utkastet till detta sista förslag, som utarbetats af GÖRTZ och OSTERMANN gemensamt, och förvaras i kongl. riksarkivet, har czaren vid de flesta punkter tecknat på ryska *Bütj* (gillas), samt på sjelfva fördraget: *Dieses ist unsere letzte Willensmeinung bey diesem Tractat: Auf der Flotte bey Asterlot 26 Aug. 1718.* PETR» **).

Konungen anmärkte emot detta förslag, att czaren borde återställa Finland, Lifland och Estland, samt bjuda något, som motsvarade hvad han finge behålla. I öfrigt ville konungen icke i sina krigsrörelser bero af någon främmande makt, hvaraf endast tvång och missförstånd uppstode.

När hofkanslern v. MÜLLERN insände förslaget till konungen, hade han beledsagat det samma

*) CARLSON, sid. 142.

**) *Dens.* sid. 141.

med anmärkningar af enahanda beskaffenhet, hvadan Görtz sannolikt icke misstog sig i den förmodan, att konungens svar stod i öfverensstämmelse med v. Müllerns åsigt. Görtz, som insåg vådan af sin ställning, genom ytterligare uppskof med freden, skref till v. Müllern: »Finanserna äro nära att förfalla i fullkomlig ruin. Detta kan icke gå längre än *högst till detta års slut*, och vi skola endast af denna orsak förfalla i den största förvirring, som man någonsin sett i ett land, så vida vi icke under tiden finna utväg att blifva qvitt någon af våra fiender. Jag har sagt konungen detta». I ett bref till v. Kochen yttrade han: »Jag döljer icke för konungen huru hans saker verkligen stå. Om baron Müllern icke behagat rubba cirklarne för mig, skulle jag förblifvit herre öfver ställningen och utan svårighet kunnat föra allt till ett lyckligt och ärofullt slut». Innan han lemnade Åland, för att begifva sig till konungen, under förhoppning att vinna ändring i hans åsigter, eller, i vidrigt fall, utföra sin afsigt att öfvergifva alltsamman, skref han till v. Müllern: »Väl inseende att man på annan fot icke skall uträtta någonting bättre här, har jag trott det vara att använda den tid mycket onyttigt i konungens tjenst, som jag ytterligare skulle här tillbringa.

Jag säger farväl åt alla statssaker. För alltid vill jag afstå från dem». Czaren hade, sedan fördraget var af honom undertecknadt, afgått med flottan till Petersburg, i den tanke att allt var afslutadt.

För Görtz syntes då en hoppets stråle oförmodadt framskymta genom Rehnsköldʼs hemkomst från fångenskapen i Ryssland. Görtz kände det förtroende, som konungen skänkte den tappre krigaren, och bygde derpå sin förhoppning att denne skulle gifva stöd åt det ingifna förslaget. Sin förmodan derom uttrycker han med följande ord, i ett bref: »Kommer grefve Rehnsköld, så skall vår plan vinna framgång; om han icke kommer, är jag den förste att öfvergifva den».

Rehnsköld återkom i oktober 1718. Han framstälde Ryssland såsom starkt rustadt till lands och sjös, hvarför han på det högsta tillstyrkte gillandet af det utaf czaren redan antagna fredsförslag; men han rönte dervid ej större framgång än Görtz.

Det är icke vanligt, att en statsman, som ser sina med möda tillvägabragta planer nära att lyckas, men oförmodadt tillintetgöras genom andra, likväl af nit för hvad han anser den goda saken uppoffrar sitt verk och, hvad som är ännu

mer, använder, utan minne af motgången, all sin förmåga att genomföra sin motståndares förslag. Så handlade nu GÖRTZ. Ehuru förste minister, erbjöd han sin tjenst åt den underordnade v. MÜLLERN, upptog dennes plan, som förutsatte förbund med kejsaren, England och Polen, i stället för med Ryssland och Preussen, samt utarbetade deröfver en så öfvertygande framställning, att MÜLLERN antog den såsom sin egen. Vid det nya fredsförslagets öfverlemnande till v. MÜLLERN, skref GÖRTZ den 15 oktober 1718: »Se här det arbete ni har gjort mig den äran att begära af mig. Jag vet icke, om jag rätt träffat alla edra tankar. Men väl vet jag, att sedan vi tillslutit dörren efter oss på den ryska sidan, så återstår för oss ingen utväg till räddning annat än genom kejsaren och England, och att vi eljest med de 100,000 man, som vi hafva, skola vara ifrån vår latin och hemfallna under våra fienders godtycke nästa vår. Jag öfverdrifver icke, men jag tror mig böra ingenting dölja för er, eftersom det är ni, som skall bereda vägen till vår räddning. Jag talar icke så öppenhjertigt med andra, som ni väl vet. Men bristen och nöden äro allt för stora, för att icke följderna deraf skola falla de flesta i ögonen». Samtidigt skref GÖRTZ till konungen: »Värdes E. M.

vara öfvertygad, att jag ganska säkert icke säger för mycket, då jag försäkrar, att man med alla upptänkliga anstalter ej kan komma längre än som knappast hjelpa oss vintern öfver, men att till våren en allmän och fast oerhörd hungersnöd är oundviklig, derest vi ej få luft från engelska sidan, efter som det slår oss felt på den ryska. — Men ju mer jag har orsak att vara nedslagen, desto mer tvingar jag mig att hålla god min, samt att gifva folket hopp och mod» *).

Emellertid var det nödigt att fredsunderhandlingarne på Åland fortgingo, för att ej blifva för mycket beroende af England. Efter att hafva tvenne gånger återvändt med afslag till de ryska ombuden, önskade Görtz undvika ett tredje möte. Men Rehnsköld och v. Müllern uppmanade honom att icke vägra sitt fortfarande biträde, äfvensom konungen ej ville lemna underhandlingen åt någon annan, hvarom Görtz skrifver till Karls sekreterare v. Kochen: »Konungen har den nådiga fördomen, att ingenting kan göras väl och ordentligt utan min närvaro: en nåd, som jag gerna skulle vara förutan, och öfver hvilken jag ofta faller i förtviflan». Det var, som hade Görtz

*) Cederschiöld, *Riksdagen 1719*, sid. 137. Uppgiften om hungersnöden grundade sig på landshöfdinge-berättelserna, hvilka under rättegången förklarades öfverdrifna.

egt en förkänsla, att han gick sitt sista uppdrag till mötes, hvilket han uttrycker med följande ord till samme brefvexlare: »Jag tillstår, att jag icke på länge företagit någon resa med större vedervilja än denna. Och om jag vore fallen för att tro på aningar, skulle jag hafva mycket mörka spådomar att göra». Besynnerligt nog hördes vid samma tid, från olika håll, röster om konungens befarade död. Ostermann hade, som ofvan antyddes, sagt till Görtz och hans medunderhandlare Gyllenborg, att i traktaten ovilkorligen måste införas en punkt, hvarigenom konungen utfäste sig *att hädanefter icke så mycket blottställa sin höga person*, emedan czaren ville bevara sin nya förbundsbroder, på hvilken planen om utförande af sakernas nya ordning i Norden berodde, och Görtz yttrade i en skrifvelse till hertigens af Holstein kavaljer v. Roepsdorff: »Man skulle vara mycket enfaldig, om man icke förestälde Hans Durchlaucht, hvilken storm han skulle hafva att utstå, om någon olycka träffade Hans Maj:ts höga person. Den animositet, som man i Sverige hyser emot Hans Durchlaucht och emot allt hvad holsteinskt är, skulle då våldsamt utbryta och i synnerhet Stockholm icke stå att styra». Han tillägger, att mången väntar denna olycka »och i sina tankar *redan gör stat derpå*»,

hvarjemte han påminner om nödvändigheten att förflytta hertigens juveler från slottet antingen till franske ministern eller någon säker handlande i Göteborg, men icke till GÖRTZ' eget hus i hufvudstaden, hvilket han var förvissad *skulle plundras*. Ännu märkligare äro följande ord i ett bref till konungen (hvilka utstrukits i konceptet) om en mot GÖRTZ af kammarkollegium gjord anmärkning: »Och beror det på sådant sätt ej af mina *handlingar* att undgå *stegel och hjul*, utan af vissa *möjligen* inträffande *olyckshändelser*». Till v. KOCHEN skref han: »Kammarkollegium behandlar mig redan som om katastrofen vore för handen». Att han ej misstog sig på detta embetsverks stämning mot honom, visade sig senare, när, såsom det sades, de öfrige i kommissionen varit böjde för en mildare dom, men kammarrådet DANCKWARDTS »föreställningar ingåfvo dem andra åsigter» *). Att i öfrigt GÖRTZ redan nu ansåg en vådlig brytning förestå, skönjes äfven af hans upprepade anhållan till hertigen af Holstein att få lemna dennes tjenst, hvarom han yttrar i ett bref den 2 november — således knappt en månad före konungens död, med hvilken hans ministers blef så nära förbunden:

*) »Om olagligheterna under rättegången mot Görtz». *Nordisk Universitets-tidskrift*, I del. sid. 154.

»Beträffande mitt afsked, som jag tagit mig den friheten att begära, må Eders Höghet godhetsfullt tillåta att jag förnyar min anhållan derom, bönfallande, att Ers Höghet icke må vägra att uppfylla det vilkor, som är uttryckt i min fullmakt». I svensk tjenst var han, som man sett, ej anställd och kunde således anse sig fullkomligt fri, när han lemnat den holsteinska. Icke långt derefter tillskref v. Dernath honom om en anlagd plan att vid afresan från Åland antingen bortföra eller döda honom. Med ett ord, man tycker sig, under de sista veckorna af hans lif, se hans sträfvan — lik arbetandet mot en förfärlig dröm, — att undfly ett öde, som han dunkelt anar, men, oaktadt all kamp, förgäfves söker undandraga sig.

Den korta öfverresan till Åland upptog, under höststormarne, nio dygn. Den 6 november anlände Görtz till underhandlingsorten, som han skämtvis kallade *l'île enchantée*. Han lyckades undanrödja ryska ombudens misstanke att Sverige icke hade allvar med freden, och uppgaf såsom skäl för uppskofvet, att konungen behöfde en operationsbasis för krigsrörelserna i Tyskland, hvadan czaren borde lofva sin medverkan till Stralsunds återeröfring, hvaremot Ostermann föreslog till utgångspunkt Danzig, under betäckning

af en rysk flotta. Häröfver borde monarkernas tankar inhemtas, och GÖRTZ vann således hufvudafsigten, att underhandlingen icke afbröts, till dess man hunnit utröna, huru det lyckades med det engelska fredsslutet, för att, i händelse detta mötte hinder, ega det ryska öppet.

För sådant ändamål väckte GÖRTZ en ny fråga, som tog czaren och hans ministrars hela uppmärksamhet i anspråk, såsom en framtidsangelägenhet af högsta vigt. Det var förslaget om hertigens af Holstein, såsom blifvande svensk thronarfvinge, förmälning med czarens dotter, storförstinnan ANNA, hvilken förening också, under andra omständigheter, efter KARLS och hans ministers död verkliggjordes. Detta var GÖRTZ' sista plan, och då han i slutet af november reste till norska gränsen för att träffa konungen, voro de ryska sändebuden öfvertygade, att freden skulle slutas.

Om det ofvan nämnda försåt, som lades för GÖRTZ på hans sista resa från Åland, skrifver grefve v. DERNATH från Stockholm: »En kapten Löwing har enrolerat sitt kompani *), för att

*) Då vi ej ega urskriften till hands, hafva vi följt en äldre öfversättning, men anse möjligt, att originalet har orden *enrolé sa compagnie*, hvilket bort återges med *samlat sitt sällskap*, ty att för sådant ändamål värfva ett kompani synes mindre sannolikt.

passa på er häremellan och Lofö, bortföra er och, om detta ej läte sig göra, sannolikt döda er. Men han har ej kunnat verkställa det, emedan han aldrig träffat er i nog ringa följe. — En afskedad tysk kapten lärer ock vara med; han skall vara från *Hessen* *). — Man låter mig förstå, att *personer af utmärkelse skola hafva kunskap härom*» **). Det synes en sällsam tillfällighet, att den aktor, som v. Dernath föreslår i rättegången, hvilken han tror böra anställas mot Löwing, var samme lagman Fehman, som kort derefter uppträdde som anklagare mot Görtz. Denne var dock mer bekymrad för konungens, än för sin egen person, hvilket skönjes af följande uttryck i ett bref till sekreteraren v. Kochen, den 23 november (således en vecka före konungens död): »Hvad man mest har att frukta, är för konungens person».

Görtz anlände till norska gränsen dagen efter konungens död och häktades samma dag af prinsens utaf Hessen utskickade, hvilka han så litet misstänkte, att han färdades i sällskap med anföraren, öfverste Baumgarten, och hans

*) Hvilken del arfprinsen af Hessen (sedan Fredrik I) egde i Görtz' slutliga öde, skall framdeles ådagaläggas.

**) Möjligen har originalet haft *personnes de distinction*, som snarare betecknar personer af högre samhällsställning.

följe till sista nattqvarteret, i Tanums prestgård, då huset omgafs af vakt. Görtz förblef lugn och sade sig vara förvissad, att han kunde rättfärdiga sig, om han, såsom konungen lofvat, finge dömmas af *honom*, hvars död ännu var Görtz obekant, och så litet af honom anad, att han samma afton tillskref konungen ett bref, hvari han åberopade de tjenster, han gjort, och löftet att icke erhålla någon annan domare öfver sina handlingar än konungen sjelf.

Det är en sägen, både obevist och otrolig, att Karl XII ämnat låta fängsla Görtz. Feif, som var bland dennes kände vederdelomän, påstås yttrat det inför den kommission, som dömde Görtz till döden *). Man får framdeles se, huru

*) Feif skildras sålunda af en häfdatecknare: »Feif hade i sin ungdom varit hattmakarelärling. Som skrifvare hos Piper gjorde han sedermera lycka genom snabb hand, arbetsamhet och genom kännedom af finska språket, och ställde sig tillika in hos Rehnsköld genom att vara dennes spejare på husbonden Piper. Han var liten och klen till växten, tarflig, egennyttig, trolös, men vann Karls ynnest genom putslustiga upptåg, konungska tänkesätt, samt genom det mod, hvarmed han delade alla faror, och den beredvillighet, hvarmed han biföll konungens förslag. — Så tecknas mannen vanligtvis. Drag af andra tänkesätt finnas dock: vördnadsvärda, om verkliga och ej låtsade». Fryxell, XXIII: 29. — Utan att söka afgöra, hvilket af dessa Janus-anleten är likast förebilden, möjligtvis intetdera, finner man, att Feifs konungska tänkesätt

kommissionens protokoll, hvarur uppgiften säges hemtad, äro ounderskrifna och ojusterade, hvadan deras tillförlitlighet kan ifrågaställas. Mot uppgiften strider, att Görtz bevisligen intill konungens död fortfor att ega dennes synnerliga förtroende, och att konungen låtit tillskrifva honom, det han »högeligen längtade efter hans ankomst». Som man vet, var Karl XII icke falsk, eller lade snaror för sina vänner, för hvilka han tvertom ofta gick för långt i uppoffring. Att berörda sägen likväl allmännare spridt sig, var naturligt, då prinsen af Hessen lät fängsla Görtz i konungens namn, och enär det efter Karls död herrskande parti lät med afsigt den tanke vinna insteg, att Görtz' förräderi var af Karl insedt och hans dom liksom på förhand fäld af konungen. Något skäl, hvarför Görtz fallit i konungens onåd, till den grad, att han skulle fängslas, har man ej uppgifvit; men deremot är kändt, att bland de vigtiga ärenden, hvarom konungen ville med honom samråda, var frågan om åtskilliga inflytelserika rådsherrars entledigande.

Görtz' deltagande i fredsförhandlingarne under Karl XII är så utförligt tecknadt af en an-

icke hindrade honom att stå väl hos frihetsmännen, som efter Karl XII:s död nämnde honom till friherre och president i statskontoret.

nan hand *), hvars uppgifter vi här flerstädes begagnat, att ingen, som deraf tagit närmare kännedom, lärer betvifla underhandlarens oförtröttade nit och ovanliga skicklighet att befordra ett önskadt fredsslut, ehuru konungen fann skäl att fördröja detsamma **). Att KARL bland tvenne stridiga meningar, begge utvecklade af förfarne statsmän, valde den som närmast öfverensstämde med hans egen åsigt, var förklarligt, samt ådagalägger, att han i de stora frågorna icke, såsom

*) CARLSON.

*) »Görtz var öfvertygad, att konungens svar hade blifvit gifvet på Müllerns inrådan. Detta har äfven all sannolikhet för sig. — Man har härom en uppsats, sannolikt af D. N. v. Höpkens hand, hvari säges, att anmärkningar om denna fred hade af baron Müllern blifvit skickade till konungen och honom förelästa af sekreteraren v. Kochen. Konungen hade funnit dem så grundliga och så fullt enliga med hans egna tankar, att de knappt kunnat vara dermed mera öfverensstämmande, om han sjelf dikterat dem». CARLSON, sid. 147. — Huru GÖRTZ aktade v. MÜLLERNS tänkesätt, och huru litet han mot honom hyste ovilja, visar sig deraf, att intet yttrande finnes efter honom, hvaraf man kan dömma till något agg mot v. MÜLLERN för den förfelade utgången af denna underhandling. MOSER var i okunnighet derom och utropar i sitt försvar för GÖRTZ: »Wer diese teufliche Seele gewesen, die ein in der besten Lage gestandenes und vor so viele Unterthanen dieser beyden Reiche höchst interessantes Werk in Verwirrung zu bringen die Kunst und den Willen gehabt hat, findet sich in den Papieren des seeligen Barons nicht bemerkt». *Rettung der Ehre*, s. 281.

det förments, obetingadt var ett verktyg i Görtz' hand, hvilket äfven af andra skäl var föga tänkbart. Karl var krigare, Görtz diplomat. Den förre litade mest på svärdet, den senare på pennan. Karl ansåg, att tvenne makters samverkan i ett krig emot den tredje — såsom frågan var emellan Ryssland och Sverige, emot Polen eller Danmark, — kunde medföra stora svårigheter och förvecklingar, äfvensom han hyste föga förtroende till främmande makters bemedling, alldenstund medlarne vanligen sågo mera på sin egen ställning och fördel, än på deras, hvilkas väl de föregåfvo sig vilja befrämja. Han hade i föregående underhandlingar haft tillräcklig erfarenhet deraf. Och hvad kejsaren angick, hade konungen anledning att misstänka en lutning från dennes sida åt czaren, emedan det var kejsaren som tillintetgjorde konungens förhoppning att få se Alexei i Sverige (hvarigenom czaren blifvit bunden i sina anspråk), och som öfvertalade storfursten att återvända till Ryssland, hvilket kostade dennes lif. Dernäst litade Karl icke på czarens försäkringar, hvartill föregående löftesbrott af det försåtligaste slag gaf tillräcklig anledning. Han befarade, att, sedan denne genom freden fått bekräftelse på sina eröfringar, skulle han lemna biträdet emot Polen och Danmark

derhän. GÖRTZ invände, att, om så hände, befunne sig Sverige icke i svårare ställning än för närvarande, men hade återfått Finland. KARL åter genmälte, att dess återeröfring ansåg han lättare, med Englands biträde, och om detta vore, som han trodde, pålitligare än czarens, så kunde denne slutligen tvingas att återställa det mesta, om ej allt, af sina eröfringar. Så vidt man kan gissa till KARLS innersta tanke, då han vägrade antaga czarens sista anbud, var denna, att uppehålla underhandlingarne till dess han eröfrat Norge, då den förnämsta af de ersättningar, hvartill czaren förbundit sig att medverka, vunnits honom förutan och således gått ur räkningen, hvarigenom dennes anspråk att behålla Lifland m. fl. län skulle antingen betydligt nedsättas, eller uppvägas af annat vederlag. Czarens upprepade fredsanbud, hans ifver att få dem antagna, — ty han kryssade, såsom nämndt är, sjelf utanför Åland under afvaktan derpå, — hans egenhändiga bekräftelse af fördraget, utan inhemtande af konungens tanke derom, — hans undvikande af hvarje fiendtlighet emot Sverige så länge KARL lefde, ehuru han kunnat göra landstigningar på vår kust, för att påskynda fredsslutet, — allt detta visar, att han ansåg KARL i spetsen för sin här ännu utgöra en betydande

makt, och att czaren hade lika mycket behof af fred, som konungen; ty svårligen kan man tro, att den ryske sjelfherrskaren var böjd för romaneska uppoffringar åt sin gamle fiende, ehuru han för denne hyste aktning och beundran. Men alla dessa omständigheter styrkte äfven konungen i sin föresats att icke så lätt gifva efter. Man torde ej heller fela, om man antager att föga var att bygga på de erbjudna vilkorens helgd, så vida fienderna ej trodde dem upprätthållna af styrkan, hvarför en eftergifvande svaghet minst skulle främja en antaglig fred.

Öfverväger man allt detta, så torde kunna medges, att KARL och v. MÜLLERN icke saknade skäl för uppskofvet, liksom GÖRTZ egde motsatta och lika vigtiga för påskyndandet af freden. Att sluta den så som det skedde af KARLS efterträdare, — då czaren erhöll mer än han kunde ana, — var ingen svårighet. Men sådant var ej att förmoda af hvarken KARL eller GÖRTZ eller v. MÜLLERN, och Sverige skulle lika litet förlåtit dem det, som 1723 års ständer tillgåfvo FREDRIK I och hans råd 1720 års nesliga fredsslut. Huruvida icke rådet möjligen gått in derpå 1718, lika väl som 1721, må vara osagdt. Deraf kan äfven slutas, att någon sammanstämmighet emellan KARL och rådet, i fråga om sättet att

sluta fred, ej kunde väntas. De oerhörda ansträngningar, som gjordes för att i fullväpnadt skick kunna afhandla om freden, voro, ehuru betungande, politiskt oundvikliga.

Vi komma nu till de slutsatser, som af det föregående dragas, för anklagelserna emot Görtz. Intet bevisade bättre förlägenheten vid antagliga domskäl, än då han anklagades och fälldes för att hafva — som orden lyda — »på allt upptänkligt sätt styrkt till krigets fortsättande», ehuru han, bevisligen, under flera år ifrigare och äfven lyckligare än någon annan arbetat på fred emellan Sverige och dess fiender. Men man insåg nogsamt, att intet kunde i folkets ögon lättare rättfärdiga offret af hans blod, än om han framställdes såsom den hufvudsakliga motarbetaren af ett fredslugn, som riket så länge önskat och så väl behöfde. Det synes besynnerligt, att då konungen och Görtz i grunden ville detsamma som rådet och embetsmannaväldet, ett så allmänt missnöje hos de senare kunde uppkomma, att de, så vidt möjligt, motarbetade de förstnämnde, och icke så få önskade desses undergång. Orsaken låg i det olika sätt, hvarpå man trodde samma mål bäst uppnås. Nordberg, åskådare af händelserna, säger, att man tadlade hos konungen den af förnuft och

erfarenhet bevittnade regel, att man grundar aldrig säkrare en hederlig och varaktig fred, än då hvar och en af de krigförande visar sig ega makt att försvara sina rättigheter; ty att begära fred, underkastande sig fiendens godtycke, är att tigga henne, och derhän var KARL XII ännu icke bragt; han saknade ej krafter till ett rättmätigt värn, ehuru talrika hans fiender voro.

Tvifvelsutan funnos dock andra grunder för motverkandet af KARL XII:s och GÖRTZ' anstalter, krigsfrågan oberäknad. Dessa voro: hos rådet och adeln enväldets afskaffande och införandet af friare statsformer; hos embetsmännen återförvärfvandet af ett anseende och inflytande, som under KARL XI ännu stod i sin fulla glans, men hvilket under sonen, då krigsäran fördunklat allt annat, så väsendtligen sjunkit. Hos medelståndet och de arbetande klasserna yttrade sig deremot en obemängd längtan efter fred, under hvilken handel, näringar och jordbruk kunde åter uppblomstra; men om den skyndsammare vunnits genom enväldet, än af råd och ständer, så hade folket sannolikt ej haft något deremot.

Intet var således lättare än att väcka ett allmänt hat emot GÖRTZ genom de ända från hans hitkomst fortsatta beskyllningar, att han

ensam var orsak till krigets fortsättning, liksom till den allmänna nöden, och var förstörare af den allmänna krediten genom myntteknens uppfinning, samt sådde hat och misstroende emellan konung och undersåtar, — korteligen, var en man, om hvilken man kunde säga med den emot honom uppträdande aktor, att »efter Sveriges lag hade hvarje af hans missgerningar förtjent stegel och hjul». Dessa anklagelser spriddes i alla kretsar; hvarje författning om härens och flottans förstärkning, om nya utskylder och lån, om genomgripande ombildningar i det inre statsskicket, väckte nya klagomål, och icke minst åtgärderna till förändring i flera grenar af förvaltningen, hvilka väpnade mot honom embetsmannaväldet, ifrån rådet ned till de lägsta tjenstemän, de der kunde inom olika klasser underhålla missnöjet emot upphofsmannen. Huru mycket var i sjelfva verket förtjenadt af alla dessa beskyllningar? Innan man försöker besvara denna fråga, må en allmän anmärkning förutsändas.

Görtz var statsman, men derjemte uti icke ringa mån framtidsman, och man är vanligen icke det förra utan att vara det senare; ty derpå igenkännes den sanne statsmannen, att han uppfattar och söker verkliggöra de idéer, som till-

höra framtiden och mer eller mindre grunda densamma. Är han lugn och besinningsfull, så afvaktar han rätta timman för utsädet. Drifves han af eldig företagsamhet, understödd af ett okufligt mod, så skyndar han gemenligen planernas utförande till brådmognad, och faller icke sällan sjelf ett offer, hvaraf äfven Norden lemnat flera kända efterdömen, ifrån den fräjdstore Torkel Knutsson ända ned till Struensee, hvilkas ombildningsnit förde dem till stupstocken. Uppfattas förslagen af en regent som Karl XII, så blir sjelfva motståndet en ny eggelse, och planerna måste genomföras, kosta hvad det vill.

Det är numera svårt, om icke ogörligt, att bestämma huru stor andel som tillhör konungen sjelf eller Görtz i de reformer, hvarom förslag följde tätt på hvarann under den senare delen af Karls regering. Det är sannolikt, att planerna till införande af statskredit och statspapper tillhöra Görtz; de öfriga konungen eller möjligen någon tredje, ännu ej med säkerhet känd rådgifvare, ehuru icke så få verkställighetsåtgärder utgingo under Görtz' namn. Flera reformförslag vittna, att Karls administrativa ombildningsidéer, liksom kärleken till och sysselsättningen med fredliga ärenden i allmänhet, äro äldre än bekantskapen med Görtz, och att för-

ändringen i konungens lynne och verksamhet inträdde mera synbart under vistandet i Turkiet, samt begynte med år 1710, då han utsände Henrik Benzelius, Sparre, Gyllenskepp och Loos på vetenskapliga resor, ifrån Bender till Egypten, Heliopolis och Memphis, samt genom Orienten *). Dermed omvexlade inre ärenden. Redan 1712 sökte konungen förbereda en rättvisare fördelning af grundräntorna och ett förenkladt uppbördssätt genom natura-prestationernas förvandling i penningar, hvilket först i senare tider fullkomligt genomförts. Det följande året utfärdade han en författning, hvarigenom det kungliga kansliet ordnades i sex afdelningar, efter ärendenas beskaffenhet, med hvar sin föredragande, hvilket blef en förberedelse till de senare statsexpeditionerna under föredragande statssekreterare eller statsråd, hvarigenom ärendenas enhet och skyndsamhet i behandlingen märkligt befordrades **). Den af honom förordnade högste ombudsman, hvilken skulle vaka öfver lagarnes efterlefnad, erhöll senare namn af justitie-kansler, hvars embete ännu är bibehållet. Konungens omskapningar af embetsverken hade en gemen-

*) Jfr *Tessiniana*, s. 426, 427.

**) Karl XII:s kansli-ordning ansågs af Hans Järta som ett mästerstycke.

sam syftning: att öfvergå från den kollegiala förvaltningen till ministerstyrelse. Krigs- och kammarkollegiernas vigtigare ärenden förflyttades till statsexpeditionerna, och det senares kollegiibefattning med handelsärendena öfverlemnades till ett nytt verk, kommerskollegium *). Samtidigt brefvexlade han med NICODEMUS TESSIN om hufvudstadens försköning, och det är eget, att den bro, som ännu ej kunnat tillvägabringas, från Drottninggatan förbi Rosenbad till Helgeandsholmen, beslöts först af KARL XII i Bender **). Under det långvariga vistandet i Lund ådagalade han ännu flera prof på en växande håg för andra sysselsättningar än ensamt kriget, då han ofta tillbragte sin tid under samtal med RYDELIUS, SVEDBERG, POLHEM, HJÄRNE, SVEDENBORG och andra lärde, samt med afhörande af föreläsningar, disputationsakter och begrundande af skrifter, som han lånade från universitetsbiblioteket. Till denna tid hörde äfven konungens öfverläggning med POLHEM om Trollhätte kanal. SVEDENBORG slutar med det bekanta yttrande om konungen, att »om han i fred och ro fått styra sitt rike, hade han förmodligen bragt studierna och sciencerna i högre grad och större flor, än

*) Jfr FRYXELL, XXVI: 132, 133, 134, 178; XXVIII: 115.
**) *Tessiniana*, s. 320.

de i Sverige tillförene varit, eller hädanefter förmodas att komma» *).

Vi hafva ett ögonblick afvikit från vårt hufvudämne, för att antyda, att då GÖRTZ arbetade på fred och reformer, var det icke utan hopp om framgång, enär det öfverensstämde med den riktning, som konungens lynne under en senare tid tagit, och som underhölls, då han träffat en verkställare för sina afsigter, hvilken i snille, mod och outtröttlighet öfverträffade alla föregångare.

Man vet, att de af konungen afsedda förändringar i det inre statsskicket och i finanserna, under den tid då GÖRTZ var ledande minister, utan undantag och främst af embetsmännen öfverklagats. Vid närmare granskning torde befinnas, att icke så få af idéerna genomgått tidens eldprof, och att sakerna visat sig gagneliga äfven i våra dagar, ehuru under andra namn **).

Vi nödgas här inskränka oss till belysning af de punkter, som utgjorde hufvudanklagelserna

*) Minnet öfver SVEDENBORG, *Sv. Akad. Handlingar*, XXXI: 89—96.

**) En utförligare skildring deraf förekommer i afhandlingen om KARL XII i Alt-Ranstadt (*Sv. Akad. Handlingar*, XL).

mot GÖRTZ: att han motverkat freden och förstört rikets penningeverk.

Genast efter återkomsten till fäderneslandet, och sedan GÖRTZ var anställd såsom finansminister, tillkännagaf konungen, dagen före julaftonen 1715, i en kungörelse till sitt folk, att hans önskan var fred, men att den måste tillkämpas riket, hvartill behöfdes medel till härens och flottans utrustning. Han säger: »Såsom vi vid vår lyckliga hemkomst till riket förnämligast äre betänkte på att förskaffa våra trogne undersåtar en fördelaktig och säker fred; men som en sådan icke står att erhålla, om ej åt fredsunderhandlingen kan genom en god författning både till lands och vatten gifvas behörigt eftertryck; allt derför befinnes det nödigt att krigsmakten och flottan blifva utrustade», m. m. *)

Fem år förut, eller 1710, förklarades af ofvannämnde riksens ständers fullmäktige, att »*folkmängden* var redan då så medtagen, att i flera provinser fans ingen enda adelsman vid de år, att han kunde bevista riksdagen; *kontributionen* var fördubblad och ansågs knappt kunna uthärdas» **). I sin redogörelse till konungen, den 22 oktober 1718, yttrar GÖRTZ, att sedan han,

*) FRYXELL, XXVIII: 13.

**) CEDERSCHIÖLD, *Riksdagen 1719*, sid. XI.

i januari 1716, emottagit finansförvaltningen utan en daler i kassorna, hade arméen blifvit utrustad och munderad — den bragtes till 70,000 man, den största här som kung KARL egt, — många krigsskepp voro nybygda, magasiner och krigsförnödenheter voro anskaffade för fälttåget mot Norge; och åtog han sig att, hvad myntteckнen angick, »anvisa tillräckliga medel att till silfver och godt mynt förvandla samtliga, så framt summan ej öfverstiger trettio millioner daler silfvermynt, om ej på det första, åtminstone på andra året efter fred med England eller Ryssland» *).

*) GÖRTZ' *Berättelse den 22 oktober 1718.* (*Bihang till Riksdagen 1719*, sid. 143.) Man bemärke, att GÖRTZ vågade lofva detta, icke ensamt vid planens första framställning, då endast ljusa förhoppningar kunnat föresväfva honom, utan jemväl sedan han pröfvat svårigheterna vid företagets utförande. Han var, såsom hela hans bana vittnar, en i hög grad praktisk man, ej hängifven åt drömmar, och hade sannolikt redt svårigheterna bättre än de, som i en olycklig utgång egde ett nytt skäl att fälla honom. Under rättegången berättade kanslisten (sedermera riksrådet) CEDERSTRÖM, huru nära kännedom konungen tagit om möjligheten för myntteckнens inlösen. Det säges derom i protokollet: »Eljest berättade Cederström, huruledes Görtz en gång insändt ett memorial till Hans Maj:t sjelf, hvilket Hans Maj:t två gånger med stor attention genomläst, och satt sig att erinra sig detsamma *utantill;* tagandes detsamma å nyo fram, för att läsa derpå, när han sig intet erinrade orden. Sedermera har konungen, i den tanka att memorialet kommit under Cederströms

Denna förklaring blef under rättegången ej vederlagd annorlunda än genom allmänna talesätt, att GÖRTZ' uppgifter ej förtjenade afseende. Då GÖRTZ afgaf den, var han redo skyldig för KARL XII, som ej var att skämta med, när frågan gälde rikets anseende och att hålla ett gifvet löfte. Huru GÖRTZ skolat lösa sitt, att infria myntteckнen, förblef outredt, enär tvenne för verkställigheten nödiga vilkor icke uppfyldes, nemligen fredens afslutande och att han fått behålla lifvet och tjensten. Obestridligt är deremot, att hvad rådet och andra under en följd af år förklarat omöjligt, utfördes af honom — en främling — på kort tid, hvaraf man måste draga den slutsats, att antingen var rikets nödställda belägenhet icke sådan, som rådet och embetsmännen skildrat den för konungen, eller var GÖRTZ en i skapande och ordnande förmåga obegriplig man. Hans redogörelse förekommer dock ganska enkel och lättfattlig.

kuvert, frågat honom: »*är det icke admirabelt?*» samt velat gifva honom memorialet. Men i detsamma har Hans Maj:t kommit ihåg, att der stod på utanskriften: »*Dans les propres mains du Roy*», då han tagit det igen och sagt allenast: »*Det är ett projekt om myntteckнens inlösande, men det låter ej praktisera sig förrän fred blifver*». Omsider har Hans Maj:t låtit tända upp ljus, förseglat och lagt det i en låda». *Bihang till Riksdagen 1719*, sid. 169.

I sitt betänkande till konungen förklarar Görtz, att för anskaffande af medel till rikets räddning gåfvos endast tvenne utvägar: »nya pålagor, eller den inhemska och utländska krediten. Hvad det förra medlet beträffar, så har E. M. sjelf derför vedervilja, och tvertom en nådig önskan att äfven i detta fortfarande svåra krig så mycket möjligt lindra de trogne undersåtarnes börda». Han föreslår således användande af inländsk eller utländsk kredit. Erfarenheten hade redan visat, att af den förra var föga eller intet att hoppas. »Många rika personer — säger han — hålla på sina penningar, mindre af misstroende än af hemlig vedervilja, missnöje och förbittring, samt låta hellre 30, 40, 50 och ännu flera tusen karoliner ligga i kistan ofruktbara, än de med något litet bispringa sin konung och sitt nödstälda fädernesland». Han bygde således hufvudsakligen på främmande lån och kreditmynt.

Af de räntebärande obligationer, som utfärdades genom kontributions-ränteriet, till ett belopp af sex millioner riksdaler riksmynt, inlöstes betydande summor åren 1717 och 1718 *). Man har kallat dessa obligationer *nödmynt*. I våra

*) Jfr Fryxell, XXVIII: 66.

dagar anses räntebärande statspapper icke såsom sådant. Ovanan dervid, det misstroende man sökte väcka mot de nu utgifna, och ökadt behof deraf vållade, att de snart måste falla i värde. Görtz gjorde fortfarande flera försök till införande af kreditpapper och upptagande af främmande lån, hvilket *nu* icke skulle stämplas såsom ett statsbrott. För att återställa myntteckens värde var nödigt att åter skaffa silfver i rörelsen, mot hvilket de kunde vexlas, samt förtroendet till dem upprätthållas. Att silfvermynt till icke ringa belopp fans, är otvifvelaktigt, men egarne önskade bevara det i säkerhet, hvilket skedde sålunda, att de antingen lade det på kistbottnen eller förde det utrikes, man påstod till ett belopp af icke mindre än ett par millioner. Detta föga fosterländska handlingssätt gaf anledning till en sträng författning emot dem, som utförde rikets silfvermynt, hvilket stadgande ej kunnat ifrågakomma, i fall, såsom man sade, intet silfver funnits qvar i landet; emellertid var det enda utländska lån, som Görtz föreslog, icke för någon tillfällig utgift, hvarigenom värdet försvunnit, utan till rörelsekapitalets förstärkning, följaktligen allmänt gagneligt.

Svårigheten att erhålla främmande lån — för hvars uppgörande Görtz begaf sig till Hol-

land — ökades deraf, att man till säkerhet fordrade statsobligationer, men hvilka ej kunde tillvägabringas. Om långifvarnes försträckningar skrifver Görtz till grefve v. Dernath, som under hans frånvaro förestod finansförvaltningen: »J'entends que ce soit sur des obligations d'état, àfin que ces gens voyent qu'on ne veut pas les priver de leur argent». När utfärdandet af dylika statspapper väckte motstånd hos myndigheterna, föreslog Görtz den utväg, att koppar- och jernafkastningen skulle på viss tid öfvertagas af kronan emot bestämdt pris, hvarigenom man beredde säkerhet för hvarje förlust vid lånet och den dermed förbundna nya myntningen. Idén var icke ny. Ett kopparkompani inrättades redan under Gustaf II Adolf (1625), som emottog bergsmännens koppar för 50 daler skeppundet och preglade detta i mynt till 150 daler, således med en vinst af 200 procent, hvaremot Görtz (såsom man ser af hans bref till v. Kochen) beräknade nettovinsten af detta bolag till 12 procent. Svenska köpmän inbjödos dertill, men nekade, enligt hvad Görtz påstår, emedan vinsten var för obetydlig emot möjlig förlust. Bolag af ifrågavarande art hafva funnits jemväl efter honom. År 1732 erhöll ett sådant rättighet att utskeppa

all kronans och enskildes koppar, hvilket fortfor till 1736 *).

Att många af Görtz' förslag icke voro öfverensstämmande med normala förhållanden i en under fredens lugn förvaltad stat, eller med då gällande författningar och bruk, är otvifvelaktigt; men i hvad tid och hvad land som helst lära, under krigstider och då landet hotas af utvärtes fiender, utomordentliga åtgärder icke vara ovanliga, och vår tid är ej heller obekant med tvångslån och belägringstillstånd. Stundom, för att underhålla misstroendet och hatet till Görtz, angrep man dock författningar, som under hvilka förhållanden som helst skulle ansetts allmännyttiga. Så utropades t. ex. såsom *myntförsämring*, då han lät kopparplåtar, hvilkas *metallvärde* var högre än det *silfvervärde* de förestälde, nedsättas till likhet med detta, medelst omstämpling af sexdalers plåtar (värda 2 d. s.) till nio daler (värda 3 d. s.), ehuru riket var i behof af större rörelsekapital. Det kallades ett djupt ingrepp i eganderätten. Emellertid drefvo de hin-

*) Att regeringen satte pris på nödvändighetsvaror, var ännu i en senare tid ej ovanligt. Under Karl Johans styrelse bestämdes det fortfarande för bröd och dricka. Sådant ansågs ske till det allmännas fördel, och vi erinra oss hafva långt senare (1843—1844) sett sådant i några af de fria Schweizer-kantonerna.

der, som mötte för införande af inhemska kreditpapper och främmande lån, hvarigenom stater vanligen och med minsta fara räddas ur svåra brytningar, till vådligare hjelpmedel. Flera förslag af denna art, utgångna från Görtz, kommo dock ej till verkställighet, men åberopades under rättegången såsom bevis, att han endast velat förstöra riket, ehuru de snarare torde vittna, att han ville försöka hvarje medel för upprätthållandet af dess sjelfständighet, till dess fred kunnat vinnas. Flera af dessa förslag voro öfverlagda med Thegner, Höpken och andra insigtsfulla män. De som mötte allmännare motstånd lät han ofta falla.

Myntteckнen infördes *icke* af Görtz. Han var tvertom från början emot dem, och ansåg räntebärande obligationer ega företräde. Men före hans ankomst hade konungen låtit pregla dylika till värde af en million, hvilka mottagits utan svårighet, ty landet var i behof af större rörelsekapital och man trängdes om det nya myntets utbekommande, såsom snart utförligare skall berättas. Sedan statslån misslyckats, fann Görtz ej heller annan utväg till krigsbehofvens fyllande, än att anlita ifrågavarande myntrepresentativer. I det derom afgifna betänkande yttrar han, att Sverige egde blott de tvenne svåra

val: att antingen öfverlemna rike, konung, religion, frihet, den allmänna välfärden och svenska namnets ära åt fiendens godtycke, eller genom äfven utomordentliga medel söka räddning från den öfverhängande olyckan, och han förmodar, att intet svenskt hjerta väljer det förra.

Görtz säger: »Münz-Zeichen sind eine Art von *Obligationes*, die den Credit zum Fundament haben, und folglich können gut oder wenigstens nicht schädlich seyn, nachdem ihr Fundament richtig und fest ist». Han förutsätter dervid anvisandet af en fond för inlösen och att beloppet ej blir större, än att rikets goda mynt behåller öfverhand *). Enligt hans första plan borde icke mer än högst två millioner befinnas i rörelsen, hvilkas inlösen skulle beredas genom det ofvannämnda utländska lånet. Men vid hans återkomst från Holland, efter ett och ett fjerdedels års frånvaro, befans, att konungen till härens och flottans underhåll jemte andra utgifter låtit pregla ungefär 15 millioner **). Deraf inlöstes två. Under året 1718 utgåfvos fem nya slags

*) *Ausführliches Gutachten* &c. Moser, sid. 389, 398.

**) Fryxell, XXVIII: 70. Görtz uppger inför domstolen 12 millioner. *(Bihang till Riksdagen 1719*, sid. 254.) Då han ej egde fördel af att minska summan utaf de utan hans vetskap utgifna myntteckněn, ser man ej hvarför han ej skulle uppge den rätta siffran.

mynttecken till ett belopp af omkring 19 millioner. Af 3 millioner, bärande tecknet *Mars*, var dock en betydlig del preglad och utgifven efter konungens död, äfvensom 6 millioner slogos och utgåfvos under Ulrika Eleonora *). Hvilken villervalla, som uppstod efter Görtz' död, synes deraf att styrelsen påbjöd och aflyste myntet nära nog samtidigt. Huru otillförlitliga underrättelserna varit om verkliga beloppet af dessa mynttecken, kan man äfven sluta, då detta angifvits af olika författare till ömsom 15, 20, 25, 30, 34, ja ända till 67 millioner, hvilken sistnämnda summa dock ansetts såsom misskrifning af 67 i stället för 6 à 7 millioner **). Enligt en nyligen uppgjord beräkning anses summan af utelöpande mynttecken vid Karl XII:s död hafva utgjort 24,827,000 ***). Den som kunnat, bort och önskat lemna den tillförlitligaste upplysning var Görtz, men det tilläts honom icke †).

*) Stjernstedt, *Om kopparmyntningen i Sverige*, sid. 316, 317. Vid denna tid begynte aflysningen, så att myntecknet *Hoppet* utgafs blott som skiljemynt.

**) Jfr Fryxell, XXVIII: 67.

***) Fryxell antager såsom den måhända säkraste, fast ej vanliga uppgiften 25,368,000. (XXVIII: 72.)

†) I »sekreta-utskottets anteckning» den 20 april 1719 läses, att »statssekreteraren v. Höpken sagt, att ständerna icke tagit riktig reda på myntteckнen, utan hade han (Höpken)

Myntteckнen saknade, såsom ofvan nämndes, i början ingalunda förtroende. »På myntteckнens första utvexlingsdagar strömmade till banken tusentals menniskor under så häftig trängsel, att soldater måste ditskickas för att hålla hoparne i ordning» *). Snart inträffade dock, att det ökade utgifvandet minskade förtroendet, och det sjunkande värdet föranledde ny myntning, för att i antal ersätta hvad som saknades i penningevärde. I fall den af GÖRTZ först angifna plan blifvit följd, — öfverskridandet begynte, såsom vi sett, under hans frånvaro — så hade detta undvikits. Enligt grefve v. DERNATHS bref till GÖRTZ, bidrogo äfven andra omständigheter att minska förtroendet till den af GÖRTZ uppgifna plan om myntteckнen, och att genast vid deras utgifvande nedsätta dem i allmänhetens

---

påstått, att ej mer än *femton* millioner voro i omlopp, *hvilket han ville bevisa*». — »Landtmarskalken trodde, att de flesta myntteckнen skulle kanske kunna indragas genom *trofeernas bortauktionerande*». I sanning karakteristiskt för tänkesätten hos KARL XII:s efterträdare. Icke mindre målande är friherre KONRAD RIBBINGS yttrande i utskottet, att »man borde spela bankrutt på en annans (GÖRTZ') hals».

*) FRYXELL, XXVIII: 76. Presteståndets yttrande om myntteckнen vid 1719 års riksdag innehåller, att »denna inrättning, som i början varit *nödvändig* och *nyttig*, blifvit förderflig endast genom dess förderfliga utsträckning». CEDERSCHIÖLD, s. 84.

föreställning. Man ansåg, att utan denna penningehjelp hade konungen nödgats genast sluta fred. Den allmänna längtan derefter och de hemliga förhoppningar, som många redan hyste om en förändring af regeringssättet, väpnade mot ministern alla dem, som i honom sågo konungens säkraste stöd. DERNATH berättar, att flera — han nämner bland dem särskildt ombudsrådet FEIF — utspridt, att myntet ej anginge Stockholm och rikets städer, utan vore pregladt för armén, såsom inqvarteringspenningar till landtfolket. När Stockholms borgare vägrade emottaga myntteckнen för varor, och statssekreteraren v. HÖPKEN gjorde föreställning derom hos öfverståthållaren TAUBE, svarade denne, att det ej angick honom *). Statssekreteraren v. HÖPKEN

*) DERNATH skrifver, i anledning af myntteckнens utgifvande, den 9 maj 1716: »Il arrivera dans cette affaire comme il vous arriva avec le Sr Feif, à l'égard des contributions, c'est à dire: *Après que tous les désordres et inconvénients y sont excités,* on se donne, *pro forma,* le mouvement d'y vouloir remédier. Je suis trop bien informé pour ne pas savoir que Mr Feif *fait tout son possible* pour accéder aux autres qui *désapprouvent et blâment votre projet.* Cela se fait sous cette raison spécieuse, que *si vous n'aviez pas fourni cet expédient, le Roi aurait été obligé à l'entrée de l'année et à son arrivée de faire la paix*». DERNATH berättar vidare, att då någon i ett sällskap ytt-

underrättar likaledes Görtz derom, att antalet af hans fiender ökas, i den mån han tjenar konungen och vinner hans förtroende, och att man, för att svärta honom hos folket, tillägger honom afsigter alldeles motsatta dem, som han verkligen hyser, bland annat, att han motverkar freden, ehuru sagesmännen äro öfvertygade om motsatsen *). Å andra sidan varnar kongl. rådet v.

---

rat, att Görtz förtjente kastas i Norrström, hade Feif tillagt: »jag önskar, att han låge der redan». — Görtz lät Feif förstå, att han visste hvad som förehades, och yttrar bland annat: »Je vois, que tout le monde se *plaint du désordre*, cependant *ils conspirent tous à le conserver*. Pour moi je déclare franchement, que l'eau trouble n'est pas mon fait. Il me faut de l'eau claire. Il est aisé de la rendre telle. Le Maître le souhaite et fait de son côté ce qu'il peut et doit, mais les sujets ne le veulent pas. Qu'ils en pâtissent! Ce qui me chagrine seulement, c'est que le bonheur du *Maître*, que *je chéris et que j'adore*, est inséparable de celui de ses sujets».

*) Brefvet, den 29 maj 1716, lyder: »Pour les ennemis, bien de loin de diminuer, ils augmentent à mesure qu'ils s'apperçoivent de la confiance dont Sa Majesté vous honore, et du salutaire usage que vous vous efforcez d'en faire. *Pour vous rendre bien noir dans l'esprit de la nation, ils vous imputent tout ce que vous ne faites pas, et le contraire de ce que vous faites.* Comme, par exemple, on débite malicieusement, et *contre sa propre conscience*, que c'est vous qui *retardez la paix* et le retour du roi de la Norvège, deux points si ardemment désirés de tout le monde. On est persuadé du contraire, ainsi que je viens de le dire, mais on est faché de ce que vous ayez des sentimens si

Wellingk honom för både Höpken och v. Kochen såsom falska vänner, hvartill Görtz svarar, att han värderar högre en embetsmans nit att tjena sin konung, än den enskilda vänskapen, och att han ej vill lägga i någons ord det mindre goda, som en annan kan finna deri *).

Grefve v. Dernath, som vid förvaltningen af finansminister-embetet under Görtz' frånvaro

beaux, *des desseins si conformes aux intérêts du roi*, et que vous en avez déjà donné tant de bonnes et avantageuses preuves. Enfin ceux qui ne disent pas tout, en pensent d'avantage, mais ils ont avec tout cela de la peine à se bien masquer. *Pompejus non melior, sed occultior*». Hvem Höpken menar med denne »Pompejus», är svårt att med säkerhet bestämma. Gissningar hafva fallit på Arvid Horn, redan nu den inflytelserikaste i rådet, den egentlige framtidsmannen, Görtz' oblidkelige fiende, och, känd att, som en samtida skrifver, skickligt »sopa igen efter sig».

*) Görtz' svar, i oktober 1716, innehåller: »V. E. croit que j'ai été désabusé par rapport à Mr de Höpken. Comme dans le service je regarde plus à la capacité d'une personne qu'à l'amitié qu'elle peut avoir pour moi, j'ai fait avoir à Mr de Höpken un bon établissement, et je l'ai fort bien mis dans l'esprit du roi. — Quant à Mr v. Kochen je n'infère pas de son discours ce qu'un autre en a pu inférer. Nos sentimens se sont contrariés toujours par rapport aux affaires intérieures, v. Kochen soutenant qu'il serait bon *es bey den alten Löchern zu lassen*. Cela n'a pourtant pas empêché, qu'il ne fût en tout d'accord avec moi touchant les affaires publiques, de sorte que l'avis qui m'est venu, n'altère pas mon amitié pour lui, ni ma confiance en sa droiture». Moser, 358.

lärt känna det motstånd dennes förslag mötte af de högt uppsatte och af dem som skulle verkställa författningarne, tillstyrkte honom att redan med första året afsäga sig all befattning med de svenska angelägenheterna, hvilkas ledning den allmänna afunden mot en främling skulle ytterligare försvåra; samt att, sedan han antydt den väg, på hvilken han trodde rikets sjelfständighet och en säker fred kunna uppnås, öfverlemna åt andra att, om de det förmådde, utfinna bättre medel till fäderneslandets räddning. Han skrifver derom till Görtz: »La jalousie contre vous est toujours la même, et d'un autre côté on n'est pas d'humeur de faciliter le service du roi par la moindre chose». Dernath besvor derför Görtz att följa det gifna rådet, då det, såsom sakerna stodo, var en omöjlighet att tjena konungen i öfverensstämmelse med hans åsigter *).

*) Skrifvelsen, af den 5 maj 1716, lyder: »Ne seriez vous pas du sentiment de prier le roi de vous en décharger, suffisant que vous ayez montré de chemin, comment les choses auraient pu être pour cette année soutenues, de sorte que ceux qui sont jaloux que vous en êtes chargé pourraient, ou sur ce pied ou sur un meilleur, si leur *grand esprit* leur en fournit, faire les affaires du roi comme ils l'entendent. Je vous conjure, mon ami, réfléchissez mûrement sûr ce point, et ne vous laissez pas entraîner dans des choses, ou *rebus sic stantibus* il n'y a pas moyens de servir le roi et de seconder ses vues».

Det är redan nämndt, att då öfverenskommelsen emellan konungen och GÖRTZ förnyades för ännu ett år, hade denne betingat sig såsom uttryckligt vilkor, att beskattningsväsendet skulle ställas på en annan fot och fred afslutas. Ett bref från GÖRTZ till konungens sekreterare v. KOCHEN upplyser, att prinsen af Hessen vid denna tid begynt att närma sig GÖRTZ och låtit honom förstå, att allt skulle gå bättre, om de handlade i samråd, hvartill GÖRTZ svarat, att det var *konungen* och ingen annan han ville tjena. Han skrifver: »Man hviskar här temligen högt, att deputationen skall hädanefter stå under arfprinsens direktion. Jag vet ej, om han velat derpå bereda mig, då han för några dagar sedan sade mig, att allt skulle *gå bättre, om jag i allt ville gå i samråd med honom;* åtminstone var jag nog trånghufvad att ej så vilja förstå honom. Och hvad mig enskildt angår, så skall jag visserligen aldrig mera bero af *någon,* då jag icke längre kan bero af konungen allena: det vill säga, att *jag aldrig mer skall tjena under någon förste i verlden.* Det är ej egennytta eller några ekonomiska förhållanden, som förmå mig till hvad jag nu gör. Jag tror, att Tit. derom är öfvertygad, och den otrogna allmänheten skall äfven blifva det med tiden. Om jag skall tillstå verk-

liga orsaken, så är det intet annat än ren egensinnighet. Sedan jag uppträdde på verldsteatern har *konungen af Sverige varit min hjelte.* Jag har alltid påstått, att det *icke* varit *hans* fel, om sakerna slagit illa ut, ty han eger *mer dygd, skarpsinnighet och förstånd än någon annan.* — Jag har det nöjet att hafva lyckats tillräckligen väl i både det ena och andra för den korta tid, som jag derpå användt. Detta är tillräckligt för mig, och jag lemnar gerna åt andra att göra bättre. Men jag skulle aldrig gifva mig den möda jag gör, om det icke vore för *konungen.* Jag ber derföre Tit. bereda Hans Maj:t på det alternativet att antingen lemna mig på den fot jag står, eller ock att *entlediga* och *frikalla mig från allt.* Härigenom skall Tit. sätta mig i oändlig förbindelse, och Tit. *bör* dessutom göra det för Hans Maj:ts tjenst; ty Han skulle kunna tro mig mer eftergifvande i denna del, än jag verkligen är, och hvilken städse skall vara *den endå, hvarutinnan jag ej skulle kunna underkasta mig hans vilja*» *). Vid dylika drag måste man åter fråga sig: är detta en lycksökares, en förtviflad bankruttspelares språk? Eller är det icke snarare tungomålet af en man, som hän-

*) Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719,* sid. 74.

förts af en stor idé, för hvilken han vill verka och offra sig?

Görtz bibehöll sin ställning som »frivillig», hvilken sluter sig till en stor man, som utgjorde hans liksom tidehvarfvets beundran. Hvarken hans handlingar eller ord förråda den samvetslöse äfventyrare, hvartill han af så många stämplats; fast mer den ridderlige kämpen för en stor sak, förd af ytterlig ärelystnad, blind för sin egen undergång, ehuru hans förstånd och vänners röst varna honom. Sannolikt funnos icke i Sverige två män mera sammanstämmande än Karl och Görtz i sättet att bedöma medlen för fäderneslandets räddning. Deras uppfattning deraf påminner om tempeltalarens ord till den kring altaret församlade riddareskaran: »Ära och lycka åt fäderneslandet! Ära — äfven utan lycka! Lycka — men blott med ära! — O! det gifves för ett folk intet högre, dyrbarare, väsendtligare än äran. Hon är den stora statsangelägenheten, för hvilken dess gamle må rådpläga och de unge männen väpna sig, — den dyra riksklenoden, hvarförutan ingen dess förstekrona har glans, ingen dess hjeltelager friskhet, ingen dess borgaredygd lif» *).

*) Wallin, *Tal på Ordens-dagen 1826.*

Det är känslan för denna sanning, som gör att det svenska hjertat ännu med stolthet betraktar KARLS sista förtviflade kamp, och vänder sig med vämjelse från hans efterträdares fega, ty värr icke alltid oegennyttiga köpslagande med fienden. Då man läser flera af GÖRTZ' bref, kan man ej undgå den föreställningen, att hans hjerta synes mera svenskt, klappade varmare för KARL och Sverige, än många af hans motståndares.

Hatet emot GÖRTZ har icke varit utan inflytande på skildringen af KARLS senaste regeringsår. För att gifva sken af rättvisa åt rådgifvarens undanrödjande, har man samlat alla mörka drag, underlagt dem de mest samhällsförstörande bevekelsegrunder, dolt eller förtydt de verkliga anledningarne, samt gifvit åt sakförhållanden och åtgärder, hvilka, då en stat hotas med undergång, ega något liknande i alla land och alla tider, utseende af något så oerhördt, att något motsvarigt sällan om någonsin förekommer i häfderna. Sedan ändamålet med denna svartmålning var uppnådt, qvarstodo bilderna, utgörande taflan af konungens slutliga styrelse. I beräkningen ingick att göra enväldet förhatligt. För den historiska betraktaren, som söker sanning, blifva uppgifterna dock icke länge för-

villande. Han vet, att samhällsolyckor af ifrågavarande art kunna inträffa lika ofta under republiken som under konungadömet, under den demokratiska despotismen som under den monarkiska, begge lika olycksbringande, lika fiendtliga mot en sann frihet.

Några exempel må anföras till jemförelse. Emot de af KARL preglade 30 (eller 25) millioner nödmynt finner man t. ex., femtio år senare, 45,581 millioner assignater, utgifna af franska republiken under ungefär lika tidrymd, slutligen värda intet, då deremot de förra dock inlöstes, ehuru till betydligt nedsatt värde *). Det är sant, Frankrikes folkmängd var denna tid 8 gånger större än Sveriges, men så blef deremot skuldsättningen mer än 400 gånger högre. Och har ej vårt eget århundrade varit vittne till tvångslån och statsbankrutter äfven i de rikaste länder, mot hvilka de af GÖRTZ vidtagna åtgärder synas ringa? Huru stodo Österrikes, Itali-

*) »Des documens positifs, publiés plus tard, annoncent que la fabrication s'est élevée jusqu' à la somme de 45,581 millions». MONTGAILLARD, Tome IV, p. 419. — En louis d'or, som på börsen i Paris år 1790 gälde 24 francs, betalades 1795 med 238 och 1796 med 7,000 francs. *Ders.* Tome V, p. 18. MONTGAILLARD var förbunden med general FOY, ALEXANDRE LABORDE och de liberala, således ingen enväldets kämpe.

ens, Tysklands, Danmarks m. fl. rikens finanser under det första årtiondet af detta sekel, efter jemförelsevis korta krig? Huru många tusen millioners skuld har det fria Amerika i våra dagar ådragit sig för en brödrastrid? *) Hvilken förstöring och hundra tusen medborgares död på slagfälten ha icke nämnda fristater underkastat sig utan någon KARL XII? Och samma partistyrelse, som så strängt bedömt KARL och hans minister för kostnaderna af ett krig, som han ej börjat, ådrog den ej landet större skulder och lika smärtande offer för tvenne af partiet föranstaltade anfallskrig utan anledning och utan ära? **) Den under partitiderna begynta och efter dem fortsatta skildring af KARL XII:s krig och fäderneslandets ställning vid hans död företer visserligen ett nattstycke, värdigt REMBRANDTS pensel. Men är målningen fullt sann? Till de tvifvelsmål, som framlagts i närvarande skrift, må några ytterligare fogas.

*) Enligt afhandlingen *Les guerres contemporaines,* af PAUL LEROY-BEAULIEU, kostade Nordamerikas senaste inbördes krig, *i menniskolif,* för nordstaterna 281,000 man, för sydstaterna 519,000 man, samt i penningar för nordstaterna 23,500 millioner francs och för södra staterna 11,500 millioner francs. (Jfr *Nya Dagligt Allehanda,* den 10 augusti 1868.)

**) Ensamt det pommerska kriget kostade 62 millioner d. s. m. GEIJER, *Sv. Akad. Handl.* XVIII: 277.

Oaktadt den ytterliga nöden år 1718, föreslog Görtz icke tillgripande af bankens silfver, men sökte, sedan hans öfriga förslag motverkats, grunda ett slags fonderad statsskuld, derigenom att banken ej skulle utbetala kapitalet af der insatta enskilda medel, men räntorna ständigt utgå. Bankofullmäktige och kammarkollegium motsatte sig äfven detta förslag, som aldrig kom till verkställighet *). År 1760 lät deremot sekreta utskottet för utgifter till pommerska kriget ur banken taga 10 millioner d. s., tilldelande bankofullmäktige för deras »behjertade fermeté», att tvert emot ständernas instruktion utlemna dem, stora penningebelöningar **). År 1765 steg rikets gäld till öfver 600 tunnor guld eller 60 millioner d. s. m. ***). Äfven nyare tider förete regeringshandlingar i denna väg, hvarmed man, till följd af omständigheternas kraf, öfversett med en billighet, som icke skänkts hvad man kallar Karl XII:s »angrepp mot banken». Den 20 mars 1809 emottogo bankofullmäktige en skrifvelse från regeringen, kontrasignerad Math. Rosenblad, med förständigande att utbetala 200,000

*) Fryxell, XXVIII: 63.

**) »Ordföranden fick ensam derför 180,000 d. k. m.» Geijer, l. c., sid. 278.

***) *Ders.* sid. 283.

rdr specie (800,000 rdr rmt) i veckan, till dess rikets ständer hunno sammanträda. Bankofullmäktige, utan att vara dertill af någon instruktion bemyndigade, efterkommo föreskriften, hvaraf efter hand uppstod en gäld af mer än 9 millioner riksdaler, som i förening med det redan lemnade kreditivet och andra förskotter bildade en skuldsättning af omkring 17 millioner riksdaler för ett enda krigsår. Skildraren af bankens öden (SKOGMAN) beklagar, att man ej begagnade tillfället för införande af en fonderad statsskuld i stället för sedelutsläppning. Man var i finansiell utbildning ej längre kommen 1809 än 1718. Anmärkningsvärdt må dock synas, att GÖRTZ hade en med SKOGMANS liknande grundåsigt, ehuru nära hundrade år tidigare. Jemför man det olika handlingssättet, så visade den enväldige KARL aktning för myndigheternas åberopande af gällande instruktioner; partiregeringen åsidosatte dem med tillhjelp af mutor, och 1809 års män offrade dem med afseende å fäderneslandets nöd.

GÖRTZ har sjelf flera gånger liknat Sveriges ställning år 1718 vid den af en belägrad stad, der man eger anspråk på de största enskilda uppoffringar för att rädda det hela, och der vanliga belopp eller former för skatter och gärder ej kunna iakttagas. Han klagar, att »de, som

borde hålla hand öfver förordningarne, sjelfva eludera dem» *); att man med afsigt undergräfver förtroendet till de kredit- och penningeanstalter, som vidtagas. I stället att aflemna det goda silfvermyntet till kronan eller lemna det qvar i rörelsen, gömde man det eller sände det utrikes **). Då utkom en författning, som för-

*) Bref till sekreteraren CEDERHOLM, den 30 juli 1718. CEDERSCHIÖLD, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 257.

**) »Man ville veta, att sedan Karls hemkomst 1714 hade 2 millioner blifvit till främmande land utskickade, och att man i Holland hade af fruktan för Görtz' efterspaningar nedsmält en mängd ditförda svenska karoliner». FRYXELL, XXVIII: 84. Af tidpunkten, då denna rörelse börjat (1714) vill synas, att silfverutförseln var i gång innan GÖRTZ tagit befattning med angelägenheterna, ehuru utförselsförbudet utkom under hans förvaltning. Om lönligheten af denna silfverhandel berättas följande: »Det är bekant, att en förmögen handlande afsändt ett stort parti karoliner till Holland, vågade likväl intet taga bevis derpå, ej heller upptäcka det för hustru och barn. Han dödde emellertid, och hade dess hustru och barn gått miste om 70,000 karoliner, om ej Holländarn sjelf vid år 1727 skrifvit till Sverige, att han inte ville gömma främmande pengar längre». (LAGERBRING, IV. 3: 101.) — Hvem handlade här mera fosterländskt: den som sände ut silfret, eller den som ville behålla det i rörelsen, för att stärka fäderneslandets försvagade penningeställning? — Man gjorde sedan lifssak af GÖRTZ' yttranden i bref, att »köpmännen ej hade någon rätt patriotism», — att »de hellre låta 30, 40 à 50,000 riksdaler ligga onyttiga i deras kassa, än med någon del deraf hjelpa sin konung och fädernesland», — att »han hos Hans Maj:t talt illa om undersåtarne och

klarade karolinerna vara i handel aflysta och förbjudna, hvarjemte utsmuglarne skulle straffas som falska myntare, samt silfvermynt, som undandoldes, anses såsom förbrutet, hvaremot kronan emottog det aflysta myntet i krono-uppbörd, äfvensom emot räntebärande statsobligationer. Afsigten var att hindra det goda myntet från utförsel och försvinnande ur rörelsen, samt sedan det inkommit till statskassan, emot räntebärande obligationer, ompregla silfret i nya karoliner, som skulle utgå i rörelsen och kunna invexlas

---

sökt *ansvärta dem* på allt sätt», o. s. v. Görtz' misstankar mot köpmännen ökades deraf, att under det de förklarade all handel ligga nere, upptäckte han, att skepp gingo från Sverige med svenska varor under skydd af *ryska* säkerhetspapper. Vid sista resan från Åland, under hvilken han uppehölls på sjön tjugu dagar, skrifver Görtz till konungen: »Under sjöfarten har jag lagt mig på kaperi samt uppbringat och hit till Stockholm medfört nio finska fartyg. De kommo alla från Sverige, lastade med svenska varor, men intet enda var försedt med öfverståthållarens pass eller någon tull-attest. Deremot har man, vid noggrann visitation, funnit general Galizins pass tillika med åtskilliga förseglade bref. Personernas antal bestiger sig till 80, hvilka alla jag låtit öfverlemna till öfverståthållaren till vidare undersökning. — Två fartyg hafva, med hjelp af nattens mörker, undsluppit mig, oaktadt jag några timmar låtit göra jagt på dem». (*Bihang till riksdagen 1719*, sid. 70.) Det säger sig sjelf, att sådana åtgärder ej bidrogo till en vänligare sinnesstämning mot honom hos de handlande.

emot obligationerna och emot nödmynt, hvarigenom äfven detta skulle återvinna förtroende. Att föreskriften om beslag på oangifvet mynt var mera ett skrämskott än bokstafligen menadt, synes deraf, att verkställigheten uppsköts från två månader till två månader i sänder, och vi hafva ej sett anfördt, att dylikt beslag egt rum. Författningens verkan i sin helhet kan ej bedömas, enär den trädde i verket kort före konungens död och derefter genast upphäfdes. Hvad man vet är, att de nya silfverkarolinerna preglades 1718 och kallades af folket »Görtzens dalrar», men myntningen afbröts efter konungens frånfälle. Det goda myntets »aflysning» innebar således i grunden dess återförsättande i rörelsen, ehuru förordningen derom åberopades såsom skäl till dödsdomen öfver Görtz, emedan han derigenom sökt »draga undersåtarne utur händer deras goda och gångbara medel» *).

Då flera delar af landet hotades med hungersnöd, i slutet af år 1718, påbjöd konungen, till afhjelpande deraf och magasiners anläggning,

*) »Penningekarlarne — säger en äldre författare — skrika alltid starkast vid alla finance-förändringar, och vinna ändå som mest hvar gång financen yrar, under det jordbrukaren går vid sin plog med ångstsvetten i pannan och tiger». (Blix, *Sveriges statshvälfningar och hushållsanstalter*, I: 120.)

en förmögenhetsafgift af sjette penningen af kapital i guld och silfver. Undantag gjordes för de utgifna obligationerna, myntteckнen och myntsedlar (således för största delen af rörelsekapitalet); för alla kyrkors, hospitalers och »andra publika kapitaler, äfvensom presterskapets»; »ytterligare — heter det i kungörelsen — varder gemene man och allmoge från denna afgift befriad; men den kommer att erläggas af alla ståndspersoner, både af krigs och civile betjente, ridderskap och adel samt borgerskapet» *). Man

*) Under rättegången anmärkte aktor, att Görtz i sitt förslag satt 2 procent, men i ett bref till konungen »råder Hans Maj:t att extendera det till 6 penningen». Görtz svarade: »Man måste se på intentionen, som var att förekomma hungersnöden, — hafvandes alla guvernörer och landshöfdingar, undantagandes hr landsh. Ribbing, skrifvit, att uti landet var allmän missväxt, hvarför man måste vara betänkt på att inskaffa spanmål utifrån». *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 199. Görtz upplyste derjemte, att konungen först velat bestämma 5 procent, hvarpå Görtz föreslagit 2, men sist höjt dem till 6. Aktor anser, att sådant skett emedan Görtz »ej velat hafva namnet derför». Görtz hade dock redan föreslagit och utfärdat så många misshagliga åtgärder, att man ej ser hvarför han skulle ensamt i denna söka gömma sig bakom konungens namn. Sannolikt var orsaken den, att han vid närmare öfvervägande funnit de af honom först föreslagna 2 procent icke tillräckliga, enär i afsigten med denna författning jemväl ingick att »framlocka de förborgade goda penningarne och bringa dem i omlopp». *Ders.* sid. 99.

ser, att afgiften gälde de förmögnare och att det egentliga folket var undantaget. Emellertid skildras med de mörkaste färger den förtviflan, hvaraf Sveriges samtlige innebyggare sades vara nedtryckte af kungörelsen, helst man af en beställning utaf skrufvar för härens behof tagit sig anledning till utspridande af det rykte, att »Görtz beställt en mängd tumskrufvar, för att dermed tvinga de motsträfviga Svenskarne till sjette-penningens utgörande». Författningen var gifven den 20 november 1718, således ej känd öfver landet vid konungens död, och trädde aldrig i verkställighet. Man torde ej fela mycket, om man antager, att den skräckbild, hvarunder denna förordning framställes såsom upphof till namnlösa lidanden, tillkommit för att emot Görtz grunda en ny anklagelse, såsom det äfven visade sig under rättegången, der denna förmögenhetsafgift ansågs såsom lifssak, emedan han velat beröfva rikets innebyggare deras egendom. En främmande författare anmärker dervid, att i fall uti andra stater embetsmän skulle tilltalas såsom för högmålsbrott på grund af förslag till förmögenhetsafgifter, så skulle troligtvis icke

Han ville således på en gång rädda från hungersnöd och stärka rörelsekapitalet med godt mynt.

många finansministrar dö en naturlig död. Görtz svarade på anklagelsen, att landshöfdinge-berättelserna om den förestående hungersnöden föranledt påbudet om den nya afgiften till anläggande af magasiner för den fattiga befolkningen. »Kommissionen förestälde baron Görtz, att hungersnöden ännu (i slutet af 1718) ej varit så stor här i riket, att man har behöft gripa till sådana våldsamma medel» *).

Man har flerstädes tillfälle att bemärka motsägelsen deri, att, sedan nöden vid ifrågavarande

*) Cederschiöld, l. c., s. 236. Lagerbring yttrar om detta förslag, bland annat: »Man kan väl medgifva, att denna sista författningen var väl något hård; icke desto mindre, om denna inrättning kommit till stånd, hade flera millioner blifvit sparade för riket, hvarigenom man utan svårighet kunnat ersätta den saknad, som kapitalsegarne lidit genom sjette penningens afdragning». (IV. 3: 21.) Eger det grund hvad en annan häfdatecknare berättar, att »år 1718 måste soldater användas för att hålla i styr hufvudstadens af svält till förtviflan drifna hopar», och att, enligt landshöfdingens i Vesterås embetsberättelse till konungen, »man såg menniskor af hunger och nödbröd svartnade i ansigtet och till kroppen hopskrumpna, till arbete odugliga, dignande under minsta börda» (Fryxell, XXVIII: 137), så synas konungen och Görtz icke saknat anledning till den vidtagna anstalten med »tvångsmagasiner». Man kan dock ega fog misstänka, att sägnerna om hungersnöden, hvarom sedan icke talades, utspridts för att öka missnöjet, och att de sedermera qvarstadnat såsom historiska vittnesbörd.

tid förklarats gränslös, klandras åtgärder till dess afhjelpande såsom obehöriga och rättsvidriga, och att, sedan man ifrån 1710 till 1718 skildrat menige man såsom bragt till tiggarstafven, yttrades i början af 1719 uti sekreta utskottet af frihetsvännen Conrad Ribbing, att »bonden, blott han icke pressades, nog kunde i goda penningar utgöra *sina mindre betydliga kontributioner*», hvilka ännu voro desamma som förut, och ej heller sedan minskades. Man frågar sig fåfängt, hvarifrån denna tillgång af silfvermynt kommit, ifrån slutet af 1718 till början af 1719. På samma sätt har man svårt att förklara, huruledes — när rådet år 1710 uppgaf »folkmängden redan så medtagen, att i flera provinser fans ingen enda adelsman vid de år, att han kunde bevista riksdagen», — trängseln af adelsmän på riddarhuset kunde vara så stor vid den första riksdagen efter Fredrik I:s thronbestigning, att Tessin förklarade utrymme för dem saknas, enär, under ytterligare elfva krigsår, adeln, som företrädesvis ingått i armén, snarare bort minskas än ökas.

Bland förslag att anskaffa penningar under det skickelsedigra året 1718, hemstälde Görtz att förhöja afgiften å de år 1700 förpantade kronogods, eller att kronan sjelf skulle återlösa

godsen. Intetdera trädde i verkställighet, emedan konungens död emellankom. Kammarkollegium hade bifallit åtgärden, emot det att »pantinnehafvarne, efter 2 månaders uppsägelse, finge deras kapital igen i samma myntsort, hvari pantskillingen var utgifven». När Görtz lagfördes, hade ingen lidit deraf. Men kommissionen tog för afgjordt, att han velat bedraga pantinnehafvarne, och upptog derföre äfven i dödsdomen »pantegodsen» bland de medel, han sökt beröfva folket och »försätta undersåtarne i ett utblottadt tillstånd». Kammarkollegium, som bifallit åtgärden, var deremot ansvarsfritt.

Taflan af de under ifrågavarande tid ålagda så kallade tvångsgärder, tvångsforor, tvångsvärfningar, tvångslån, tvångsmagasiner, tvångsbryggder, tvångsbakningar o. s. v, må vara mer eller mindre sann, så vet man dock, att sådant tillhör krig i hvad land som helst, och att skildringen deraf ej frambringar öfvertygelsen att slikt blott funnits under Karl XII och Görtz. Våra dagars utomordentliga beskattningar och belägringstillstånd, hvarunder allt lyder den väpnade makten, äro, såsom ofvan antyddes, ej mer frivilliga och förete utpressningar, som icke stå efter i stränghet. En särskild belysning må dock

egnas den fasaväckande målningen af KARL XII:s utskrifningar.

KARL egde ingen beväring. Han kunde således ej, såsom en regering i våra dagar, årligen påräkna omkring 20,000 nya och sjelfskrifna krigare, när fäderneslandets försvar det fordrade, eller, i fall en längre fred egt rum, en här af omkring 100,000 man till den stående arméns förstärkning. Vid hvarje brist i den indelta hären måste ny utskrifning ske, när antalet ej kunde fyllas genom värfning. Från utskrifning voro dock (utom de s. k. »ståndsdragonerna», uppgående till 1,800 man) ända till 1716 undantagna alla de, som tillhörde säterier, prestgårdar, vissa stads- och landtmannanäringar, bergslagerna, posthemman och gästgifverier, således ett högst betydligt antal. Men för att undgå krigstjenst, läto af de öfriga tjenstskyldiga så många som möjligt mantalsskrifva sig hos dem, som åtnjöto frihet från värnepligt *). Vid åter-

*) »Görtz berättade för konungen, huru i städerna en hop löst folk lät skrifva sig som gesäller eller borgare och gerna betalade i skatt öfver sex daler silfvermynt, för att sålunda blifva fria från den nya roteringen. Görtz tillade: af dessa personer skulle Eders Maj:t kunna få en god förstärkning till sina troppar. Man kunde nemligen till soldater taga alla dem, som under de två sista åren låtit skrifva sig i egenskap af borgare, och som icke gifva

komsten till fäderneslandet befalde konungen sistnämnda år, — för att utan rothållarnes betungande fylla regementenas luckor, — att hvarje socken skulle uppsätta *en* soldat. Desse socknenknektar, som de kallades, kunde dock, enligt beräkning af de dåvarande socknarnes antal, ej utgöra mer än några tusen man, hvarför bristen skulle fyllas medelst en särskild rotering, hvilken omfattade jemväl säteri-egares och embetsmäns drängar och torpare, stadstjenare, tullnärer, besökare, klockare, organister, gerningsmän, lösdrifvare, samt i städerna sådana borgare, som ej erlade mer än 6 daler silfvermynt i skatt, eller de ofvannämnde, hvilka låtit mantalsskrifva sig för att undgå krigstjenst. Utskrifningen sträcktes slutligen äfven till den studerande ungdomen, hvilken konungen ansåg böra deltaga i landets försvar, helst han fann, att »unga och friska drängar, som besökte skolorna endast under sken af att idka bokliga konster, men som lefde i lätja och förförde den öfriga ungdomen,

---

någon betydligare gärd. Men detta uppdrag måste anförtros åt hurtiga officerare och icke åt landshöfdingarne; ty jag finner mer och mer, att allt som smakar krig är sistnämnde herrar förhatligt». FRYXELL, XXVIII: 20. Detta är despotiskt. Men hvad kallas det, när presidenten i det fria Amerika gör, gång efter annan, tvångsutskrifningar af 100 och 200,000 man?

skulle från läroverken bortrensas och anses sjelfskrifne till konungens garde». I Lund var det nära, att åtgärden föranledt upplopp, och konungen lät förslaget falla. I Linköping voro gymnasisterna icke mer hågade att bära vapen till fäderneslandets försvar.

Den nationella lagstiftningen har dock sedan KARL XII:s tid upplöst klass-skilnaden i fråga om värnepligten, och bildat en fortfarande stam af fosterlandsförsvarare, att uppträda vid den stående härens sida *).

*) Det var en annan KARL — den fjortonde i ordningen — som skänkte Sverige detta mäktiga värn, genom införande af den allmänna beväringen. Att efter landtvärnets olyckliga öde år 1809 förmå, efter tre års förlopp, genomföra lagen om en ny folkbeväpning, dertill fordrades en statsman, hjelte och menniskovän, såsom den dåvarande thronföljaren, och de, som minnas denna tid, kunna vittna, hvilka svårigheter han hade att öfvervinna. Visserligen lofvade han allmogen att vara en fader för dess barn; man visste, att han, som utgått ur soldatens led, hade ett hjerta för krigaren, kände kriget, dess mödor och lidanden. Men hos folket verkade 1808—1809 årens skräckbild varnande. Hos andra lefde åter den vanliga föreställningen, att rätta kännetecknet på frisinnade tänkesätt var afslag på en kunglig proposition, så mycket lättare, som man kunde åberopa, att »Svensken var född fri, ville lefva och dö fri» och icke underkasta sig tvångsutskrifningar såsom under enväldet. Sådan var den öfvervägande meningen, när förslaget framställdes, och få vågade hoppas dess framgång. Det öppna motståndet yppade

Den allmänna värnepligten är nu redan så sammanvuxen med våra förhållanden, att det numera ej kunde falla någon student, borgareson, gesäll, dräng, torpare eller hvem som helst in att anse såsom ett oerhördt våld, då han kallas att uppfylla detta medborgerliga åliggande *). I sjelfva verket fins i det nuvarande Sverige mindre befrielse från soldattjenst än under KARL XII; ty nu måste *alla*, hvar i sin ordning, vara beredde att följa fanan, hvarifrån då undantag gafs för en mängd. Deraf, att för halftannat århundrade sedan lagstiftningen ingenstädes i Europa beredt dylika försvarstillgångar, får man ej sluta, att de då voro mindre nödvändiga, eller att icke offret nu kan blifva lika känbart, ehuru de ej kunna öfverklagas såsom

---

sig märkligast i borgareståndet, och det tillräknades dess utmärkte talman, SCHWAN, såsom en högst medborgerlig förtjenst, då han förklarade inför kronprinsen, att ståndet aldrig under hans ordförandeskap skulle samtycka till lagens antagande, med mindre än det stode den beväringsskyldige fritt att få lega en annan, som ginge i hans ställe. Åsigterna hafva sedan väsendtligen förändrat sig, och det dröjde ej länge, förrän man såg de rikaste borgaresöner, liksom högbördade ädlingar, med glädje ställa sig i ledet vid sidan af bondesöner och fattige tjenare.

*) »Sjelfva klockarne måste öka soldaternas antal!» . . . utropar LAGERBRING, förvånad, liksom andre den tiden, öfver att geväret sattes i en annan hand än soldatens.

godtyckligt våld. Saken är densamma, men formen olika. KARL XII:s ifrågavarande åtgärder voro ej heller olagliga. Enligt dåvarande grundlag kunde han, såsom enväldig, sjelfmant vidtaga dem och äfven under pågående krig utskrifva gärder. Visare hade varit att deröfver höra ständerna, men bokstafligen dertill förbunden var han ej. Med ifrågavarande utskrifning är dock ett särskildt förhållande. I stället att endast såsom en rättskränkning anse den af KARL angifna grundsats, att hvarje vapenför Svensk är pligtig att i nödens stund deltaga i fosterlandets försvar, torde en upplyst och oväldig efterverld deri måhända snarare se första förebudet till en lagstiftning, som alla bildade länder i våra dagar antagit. Det är ock i sanning högst anmärkningsvärdt, att grundsatsen om allas lika värnepligt, som ansetts tillhöra 1789 års idéer, enär den öfverensstämmer med den af allas likhet inför lagen, likväl, innan den antogs af de amerikanska fristaterna och derifrån öfverfördes af LAFAYETTE till det republikanska Frankrike, sattes i verket af den enväldigaste bland konungar, i den höga Norden, mer än ett halft århundrade tidigare än frihetens hjeltar funnit den. Men de tänkte lika i ett fall: *salus publica suprema lex esto!* Man kan äfven vara förvissad, att un-

der KARLS konungamantel gömde sig demokraten, liksom under faderns, hvilket ej litet bidrog till vissa klassers hat, ehuru denna känsla hos dem lånade *frihetens* namn, liksom detta skänktes det aristokratiska förtryck under partitiderna, som efterträdde enväldet. KARLS mest öfverklagade författningar — vanstälda af det byråkratiska partiet — röja gerna något spår deraf, som icke undföll folket, hvilket också, när det efter KARLS bortgång gjort bekantskap med råds- och ståndsväldet, genom bondeståndet fordrade mera makt åt konungen, ehuru denne var så föga aktad och älskad, som FREDRIK I.

I afseende på KARL XII:s utskrifningar och sättet för deras verkställighet må tilläggas följande.

Af 1716 års allmännare rotering beräknades 400 man för hvarje län, således tillsammans 9,600 man. Detta antal kunde dock på långt när ej anskaffas. I Östergötland ansåg landshöfdingen, af 1,934 antecknade, endast 315 (eller omkring $\frac{1}{6}$) dugliga till krigstjenst; i Skaraborgs län kunde, bland 2,043, blott 215 antagas, eller knappt hvar 9:de; i Elfsborgs af 2,003 endast 157, eller omkring $\frac{1}{12}$:del, emedan 100 »gömt sig undan», o. s. v. De öfriga förklarades antingen för gamla, för unga, eller för svaga. När landshöfdingen i

Skaraborgs län lät, den 8 februari 1718, sammankalla den för nya roteringen antecknade folkmängd, kom blott *en* man tillstädes *). Man erinrar sig härvid Görtz' ord om landshöfdingarne, att »allt som smakar af krig är dessa herrar förhatligt», och konungens yttrande, när man bad honom förordna om thronföljden: »Jag har svårt vid att komma dem till att lyda medan jag lefver; hur vill jag vänta, att man skall lyda mig efter min död».

En kontroll är i detta hänseende icke lätt. Äfven i våra dagar, oaktadt en länge gällande lagstiftning för ändamålet, och fastän faran för krig synts aflägsen, hafva många uraktlåtit att anmäla sig vid de vanliga beväringsmönstringarne, utan angifna skäl. Först genom en senare författning har den stora olikhet, som funnits emellan antagna och kasserade i olika län, uppgående till trettio procent och derutöfver, befunnits betydligen utjemnad **). Man kan deraf

*) »Landshöfdingen inberättade förhållandet till konungen, men fick tillbaka en skrapa, derför att han icke strängare näpste folkets olydnad och kronobetjeningens slapphet, hvarjemte han hotades med afsättning, i fall han ej bättre bevakade sin egen myndighet och konungens rätt». Fryxell, XXVIII: 20.

**) Vid 1863 års besigtning af beväringsmanskapets första klass (födde 1842) befunnos i rullorna uppförde 34,000,

sluta, huru otillförlitliga uppgifterna skulle vara i en tid, då inga statistiska tabeller funnos, och då underlydandes anmälan berodde på dem sjelfva.

Hvad skulle man säga i våra dagar, om af hela det antecknade antalet blott *en* komme tillstädes? Skulle en landshöfding ens tilltro sig att anmäla sådant? Det har ofta påståtts, att vid KARL XII:s död utgjordes landets manliga befolkning af endast gubbar, qvinfolk och barn *).

af hvilka till mönstringen inställt sig 29,997, och 4,003 antecknats som frånvarande. Af dessa ha 308 senare angifvits såsom sjuke och döde, men 3,695 uteblifvit utan anmäld orsak. En tabell, som ådagalägger den olika procenten af icke godkända i särskilda län, visar, att under det t. ex. de kasserade i Vesternorrlands och Jämtlands län utgjorde blott 15 och 16 procent, steg antalet i Kronobergs, Södermanlands och Kalmar län till 35 och 36, således mer än tredjedelen. I sjelfva Skåne och Kristianstads län uppgick den till 32 procent. (*Kongl. Sundhetskollegii berättelse.* Jfr Post och Inrikes tidn. den 6 april 1864.) De senaste författningar om sättet för antagande eller kassation, utfärdade den 13 november 1860 och den 9 februari 1861, äro tillämpade från och med sistnämnda år. De stadga, bland annat, böter för uteblifvande, hvilka, vid upprepad uraktlåtenhet, fördubblas, men medgifva *i fredstid* befrielse från vapenöfningarne emot en afgift af *etthundrade riksdaler.* (Öfverståthållare-embetets kungörelse den 8 april 1864.)

*) »I en trakt af Östergötland funnos på *elfva hemman* ej. mer karlar qvar än *fem gubbar;* i några socknar endast två drängar och i 120 byar i Vestmanland tillhopa blott

Landshöfdingeberättelser och flera af senatens utlåtanden, hvaribland ofvannämnda uppgift om

20 eller 30 karlar (d. v. s. att 4 eller 5 byar fingo nöjas med en karl)». FRYXELL, XXV: 182. Författaren tillägger likväl i en not, att »saken tarfvar närmare utredning». Landshöfdingar berätta, att endast $\frac{1}{12}$ af det utskrifna folket dugde till krigstjenst; att hundratals gömde sig så väl, att kronobetjeningen ej på år och dag kunde upptäcka dem. Är sådant sannolikt? Huru föga angeläget de ansågo det vara att på allvar efterkomma konungens bud, visar den landshöfding, som, när blott *en* af länets hela befolkning tillstädeskom, i stället att utfärda påbud om nytt sammanträde, anmälde det misslyckade försöket, hvartill ingen annan rimlig grund torde kunna utletas, än att låta konungen förstå att det ej lönade mödan med hans förslag, ty efter skrapan blef förhållandet annorlunda. Att dylikt kunde vågas af en landshöfding mot KARL XII, lyfter en flik af slöjan öfver förhållandet emellan konungen och byråkratien, som från och med 1719 mer och mer uppträdde som en makt i staten. Vid flera af de mötande hindren ser det nästan ut, såsom hade vederbörande i tysthet låtit folket förstå, att om de förklarade sig oförmögna till de utskrifningar och gärder, hvilka den »nedrige Görtz» uppfunnit, så finge landet fred, och intet ondt skulle dem vederfaras. Sorgligast är anblicken af den hos Svenskar under ingen annan tid sporda modlöshet, att när härbud kom att gå mot Ryssen, lupo de hoptals till skogs, och äfven unga och friska studenter, som »under sken af att idka studier lefde i lätja», undanstucko sig. Och detta skulle vara KARL XII:s Svenskar? Öppen feghet har dock aldrig tillhört nationalkarakteren. När STENBOCK uppträdde, var icke fråga om att gömma sig för fienden. Derför önskade konungen — skrifver statssekreteraren FEIF — »att han på *alla ställen* kunde *fördela* eders excellens».

adelns oförmåga att sända manbare fullmäktige till riksdagen, äfvensom en mängd anteckningar lemnar stöd åt denna utsago. Men huru förklara, att, då redan i juni 1710 — i anledning af konungens befallning att sända 10,000 man till Pommern för att möta honom i Polen, dit han ville tåga i spetsen för en turkisk här, — rådet förmente en sådan sändning ej kunna ega rum, till följd af landets brist och nöd, kunde KARL och GÖRTZ dock, sex år senare, när nöden ytterligare tilltagit, inom kort tid samla en här af 70,000 man, den största Sverige egt på en gång samlad? Hade sådant varit möjligt, om tillståndet varit som det af rådet skildrats? Utan att draga i tvifvel flera uppgifters sanningsenlighet, kan man antaga, att genom krigsbördornas ojemna fördelning de varit somligstäds högst tryckande, under det flera delar af landet blifvit jemförelsevis skonade.

Tager man i betraktande, att ifrån 1697 till 1718, eller under KARLS tjuguettåriga regering, af 23 kavalleri-regementen endast 2 (Vestgöta och Skånska) uppsatte tremänningar samt 1 (Uplands) tre- och fem-männingar, och att af 37 regementen fotfolk 6 uppsatte tremänningar (Uplands, Östgöta, Nerikes, Smålands, Vestgöta och Helsinge) samt 2 både tremänningar och fem-

männingar (Uplands och Vestgöta); så synas utskrifningarne allrahårdast hafva drabbat vissa län, hvaribland Östgöta och Vestgöta länen, men i synnerhet Uplands, som uppsatt tre- och femmänningar af både häst- och fotfolk *). Det är svårt att numera förklara denna ojemnhet i fördelningen af värnepligtens börda, möjligen härledande sig från mera nitiska eller stränga styresmän i vissa län, eller af lättare tillgång på villigt och tjenstbart folk. Så mycket synes dock, att hvad som undantagsvis förekommit ej bör antagas gällande för hela landet. I fråga om tre- och fem-männingar bör alltid ihågkommas, att benämningen ej betecknar, såsom mången sig föreställt, att regementet uppsatts tre eller fem gånger, men att, såsom nämndt är, första gången tre och andra gången fem rothållare förenade sig om en soldat. Begge uppsättningarne utgjorde således 14 regementen, om högst 1,200 man hvartdera. Beräknar man dessa utomordentliga uppbåd, såsom motsvarande hvad nu skall fyllas af beväring, till omkring 16,800 man, så uppginge antalet, under aderton krigsår, till icke 1,000 för året. Dertill kom de indelta och värfvade regementenas rekrytering. Men Karl XII rörde sig ej med talrika härar. Det

*) Jfr Lagerbring, IV. 3: 24.

första danska kriget kostade så godt som intet. Vid Narva hade han blott 8,000 man, vid Holofzin angrep han med 4,000 och vann sin måhända vackraste seger. Det var ej med troppmassor, men genom djerfheten i välberäknade anfall, som han afgjorde striden *). Vid Liesna hade LEWENHAUPT 6 till 8,000 man; med ungefär sistnämnda antal segrade REHNSKÖLD vid Frauenstadt, och med 14,000 slog STENBOCK Danskarne, som skämtat öfver »Bukken med sine Gedepoge». Ytterligare må ihågkommas, att KARLS härar utgjordes ej ensamt af Svenskar. Polackar och Tyskar stridde äfven under de svenska fanorna **). Den här under general KRASSOW, som vid konungens tåg mot Ryssland 1709 skulle skydda STANISLAI thron i Polen, utgjordes till stor del af värfvade tyska troppar. Sveriges besittningar på andra sidan Östersjön — Lifland, Estland, Kurland, Ingermanland, Pommern, Bremen, Verden — lemnade icke obetydligt bidrag af vapenföre män, under den tid då kriget fördes i större omfattning.

---

*) När krutet blifvit vått vid Holofzin, men ögonblickliga anfallet ej fick försummas, ropade KARL åt sina bussar: »Skälm den som skjuter!» . . . och störtade fram med blanka vapen.

**) Jfr ADLERFELD, om utskrifningarne i Tyskland.

Det förmäles, såsom bevis på folkbrist, att legan för en soldat eller båtsman stigit ända till 70 och 100 d. s. m., samt värfningspenningar till 50. I Frankrike, som anses hvarken folk- eller penningefattigt, ersättes nu, under fredstid, lega med 2,300 francs *) (omkring 1,600 riksdaler riksmynt), och i Danmark, under senaste krig, har den stigit till 1,500 specie, lika med 6,000 riksdaler riksmynt **). Visserligen var en daler s. m. betydligt mera värd i Karl XII:s tid än en francs eller riksdaler i våra dagar, men skilnaden är dock många gånger större emellan 100 och 6,000.

Förtigas må ej heller, att flera utskrifningar funnits blott på papperet. Konungen anbefalde från Bender flera sådana; men rådet förklarade dem overkställbara i anseende till folkbristen. Endast genom upptagande af alla anbefalda utskrifningar såsom i verkligheten utförda, synes det möjligt, att antalet af utskrifne skolat, enligt äldre häfdatecknare, uppgå ensamt från Åbo län till 40,000 man och för hela riket till 400,000, och detta till slutet af 1709 ***).

*) *Nya Dagligt Allehanda,* den 18 mars 1864.
**) *Post och Inrikes Tidningar,* den 16 mars 1864.
***) Jfr Fryxell, XXIV: 14.

Om de för Sverige oerhörda troppmassor, hvarom man talar, verkligen utgått derifrån, så borde man fått veta, hvar de landstigit och i hvilka drabbningar de deltagit, men i dessa befunno sig de svenska härarne alltid jemförelsevis fåtaliga. Då general Lybecker, år 1708, anbefaldes att tåga mot Petersburg och Novgorod, hade han 14,000 man. Följande året angrep Karl Pultava med 18,000, den största styrka han dittills fört i elden. Ryssarnes beräknades till 80,000. Om man — i stället för utskrifningar, som stundom icke egt rum, — lägger till beräkningsgrund antalet af soldater, som, enligt historiska uppgifter, verkligen funnits under fanorna, så torde beloppet uppgå till omkring 150,000 man; hvilket, fördeladt på aderton krigsår, utgjort en förlust i landets befolkning af 8,000 för året, — visserligen ganska betydligt, dock ej tillräckligt att förklara den oftanämnda folkbristen, då endast gubbar och barn skulle återstå. Om man föreställde sig, att en half beväringsklass årligen ginge ut, så stode landet väl dock icke så utblottadt på manbar befolkning. Pest och andra sjukdomar bortryckte betydligt, men de voro öfvergående, och uppgifterna synas i vissa fall fabelaktiga.

Motsägelserna kunna till äfventyrs upplösas, i fall man icke förbiser den stora inre politiska

brytning, som egde rum och som afspeglar sig i de olika sätten att framställa landets belägenhet. Rådet, liksom de verkställande myndigheterna i allmänhet, högadeln och en betydlig del af medelklassen önskade *la paix à tout prix*. Äfven konungen önskade fred, men en ärofull, värdig Sverige och honom sjelf. Hvad som i hans och i fleres ögon syntes fosterländskt, — att uppträda med en här, som kunde förmå fienderna till en för Sverige hedrande fred, — betraktades af ett mäktigt motparti som ett fruktlöst förlängande af fäderneslandets lidanden och af ett förhatligt statsskick. Att den senare bevekelsegrunden var den vigtigaste, röjes deraf, att vid Karls död blef det icke freden, som var första ögonmärket, ty krigets härjningar fortforo ytterligare tre år, — utan störtandet af Karl XI:s statsform. Genom nederlaget vid Pultava förlorades en här, som kunnat ersättas, och äfven blef ersatt, men genom det strax derefter började hemliga arbetet att slita de gamla statsbanden bereddes en inre upplösning, som gjorde all samverkan till försvar emot växande fiender omöjlig, och endast kunde stycktals, genom Karl, biträdd af Stenbock och senare af Görtz, besegras. I rådet funnos få konungen *osvikligt* tillgifne, verkställande nitiskt och laggrant hans

befallningar, såsom MAGNUS STENBOCK och HANS WACHTMEISTER; andre hoppades medelst rustningarnes fördröjande påskynda freden; de fleste, med ARVID HORN och NILS GYLLENSTJERNA såsom ledare, arbetade i löndom på statsskickets förändring, under hopp att antingen skulle konungen icke återkomma, eller skulle han sakna allt understöd bland folket, som borde bringas till förtviflan. Franske ministern (nära förbunden med flere af dem) skref till sitt hof: »Under slöjan af blind lydnad brinner rådet af längtan att se det hittills trogna folket blifva af nöden tvunget till uppror» *). En oafbrutet begagnad, för-

*) FRYXELL (XXV: 157) anförer orden ur *Rélation de l'état présent de la Suède, 1718,* och tillägger: »Saken är ej omöjlig, icke otrolig, icke ens under sådana förhållanden ovanlig. På ett sådant förevarande tänkesätt pekade ock de åtgärder, som nu (1713) tillgrepos». — »Det ser i sanning ut, som rådet verkligen ämnat förbereda en statshvälfning och antingen afsätta konungen eller inskränka hans makt». — »I spetsen för detta tänkesätt stodo troligtvis Arvid Horn och Nils Gyllenstjerna. De uppehöllo sig för det mesta på landet, under skenbar overksamhet, men ledde i hemlighet åtgärderna och utsläppte bland folket sådana rykten, som främjade den nu ifrågavarande planen. Man lät i samma anda bearbeta de lägre samhällsklasserna». — »Några trodde rådets plan numera (vid riksdagskallelsen 1713) vara följande: I fall konungen med vrede upptog riksdagens sammanträde, skulle man tvert emot hans vilja både göra fred och afskaffa enväldet,

villande färgläggning i dess framställningar var den, att KARL fortsatte kriget endast af hat till konung AUGUST och för att på thronen återuppsätta STANISLAUS, då deremot det var strategiskt klart, att Ryssland måste beröfvas det stöd det hade i Polen, och med makt anfallas derifrån, för att nödgas draga sin styrka från Östersjösidan, der möjlighet då bereddes Svenskarne att återtaga hvad de förlorat. När 100,000 Turkar stodo vid Pruth i förväntan att rycka in i Polen samt förena sig med de ankommande Svenskarne och med STANISLAI parti, synes det en olycklig statskonst af de ofvannämnde rådsherrarne att föregifva troppsändningens omöjlighet, för att — om än i den mest fosterländska afsigt — bereda Sverige ett annat statsskick, hvartill väl sällan mindre utsigt kunde gifvas än i en sådan tidpunkt och med en sådan konung. Deremot kan ej förundra, att denne hotade dem med sträng räfst och ämnade, efter återkomsten till fäderneslandet, ombyta rådsherrar *).

---

om man ock nödgades för sådant ändamål uppsäga honom tro och lydnad». (XXV: 159, 161.)

*) FRYXELL yttrar: »Karl hade ej så alldeles orätt, då han klagade öfver tröghet och ovilja. Rådets beslut att hvarken 1710 eller våren 1711 sända någon här till Pommern och att i detta fall följa sin åsigt i stället för konungens befallning, — och att midt under brinnande krig

En, som det vid första påseende tyckes, mindre betydande tillfällighet, men hvilken ej blef utan följde förr Sveriges framtid, var den politiska skola, som ARVID HORN genomgick, när han erhöll konungens uppdrag att såsom svensk fullmäktig vid konfederations-riksdagen i Warschau, 1704, genomdrifva konung AUGUSTS afsättning och STANISLAI val. Att KARL ej kunnat träffa någon lämpligare än denne, den skarpsyntaste, klokast beräknande och mest inbundne af alla sina generaler, visade utgången. En annan fråga är, huruvida dennes tidiga invigning i det polska ränksmideriet, — det då försåtligaste i Europa, — samt i konsten att leda riksdagsmajoriteter, om så fordrades, med »klingande skäl», utan att synas, och att köpslaga om kronor, blef för Sverige nyttigt. Spår af denna statskonst visade sig senare i den efter KARL närmaste thronarfvingens aflägsnande; i

tillåta sig en slik olydnad, — allt detta var, strängt och bokstafligen taget, ett brott, ett majestätsbrott, till och med ett uppror, nemligen i händelse befallningen kunnat efterkommas. (Att den var verkställbar visade STENBOCK och i ännu större skala KARL sjelf efter hemkomsten.) Kanske var denna olydnad också Sveriges *olycka*. Om samtidigt med Turkens anryckande mot Pruth en stor svensk här från Pommern infallit i Polen, — ho vet? Ehuru otroligt, är det likväl icke alldeles omöjligt, att utgången blifvit annorlunda». (FRYXELL, XXIV: 187.)

Ulrika Eleonoras val och i hennes afsägelse till sin gemåls förmån, med nya val-intriger, äfvensom i Sveriges förvandling till ett slags adelsrepublik med konunganamn, allt efter polskt mönster; ty att Horn någonsin tänkt skapa ett sjelfständigt underhus, såsom det engelska, har ej kunnat ådagaläggas.

Omöjligheten af en samverkan emellan konungen och rådet hade således mindre sin grund i sakernas beskaffenhet än i åsigternas. Rådet förklarade oupphörligt landets krafter uttömda; konungen och de honom tillgifne ansågo dem ännu tillräckliga att icke lemna sig på nåd och onåd, utan sluta, som man börjat, med ära, hvilket jemväl innebar säkraste grunden för en varaktig fred. Ensamt hade rådet samt de missnöjde bland adeln och byråkraterna ej förmått bilda tillräcklig motvigt, ty sjelfva folket, som funnit ställningen bättre under enväldet än under de adliga förmyndare-regeringarne, hade ingen förkärlek för »herrarne» och hoppades, att, blott konungen återkomme till fäderneslandet, skulle allt åter reda sig. Borgerskapet, af natur och yrke böjdt för freden, slöt sig till de missnöjde, och i medelklassen vaknade behofvet af parlamentariskt lif, hvaraf England gifvit efterdöme. Denna känsla blandade sig med hög-

adelns begär att återvinna det inflytande, som den genom KARL XI:S statshvälfning förlorat, samt, om möjligt, återställande af hvad reduktionen beröfvat densamma. Ehuru utsprungna af olika grund, sammansmälte alla dessa sträfvanden i afskuddande af enväldets fjettrar. Emot en man som KARL XII var allt hopp derom fruktlöst, så länge hans krigarevälde var obrutet. Man måste beröfva honom medlen till dess fortsättning, innan någon underhandling om en eftergift i hans politiska makt kunde ifrågasättas. Också framkommo, som bekant är, efter slaget vid Pultava genast frågorna om ett friare statsskick, och redan 1710 sammanträdde, konungen oåtspord, rikets ständers fullmäktige. Det är egentligen från denna tid som man bemärker, i embetsberättelser och utlåtanden, en syftning att förklara krigets fortsättning omöjlig, till följd af rikets iråkade vanmakt. När KARL, vid sin återkomst efter flerårig frånvaro, liksom med ett trollslag uppstälde sina 70,000 man, voro uppgifterna visserligen faktiskt vederlagda. Men det säger sig sjelf, att den man, som gjort detta för honom möjligt och derigenom äfven visat sig enväldets mäktigaste stöd, skulle bli föremål för ett oförsonligt hat. En annan fråga, hvars närmare skärskådande tillfället nu icke medger, är

den, huruvida KARL någonsin skulle behöft GÖRTZ, i fall rådet samfäldt handlat såsom MAGNUS STENBOCK (när han uppsatte hären till fiendens förjagande från svensk jord), och om rådet med samma skyndsamhet, som *han* ådagalade, efterkommit konungens föreskrift om en troppsändning till Tyskland och vidare till Polen, för att gifva stöd åt rustningarne i Turkiet, då sakerna tagit en annan riktning och konungens långvariga vistande i Turkiet kunnat undvikas. Det är möjligt, ja sannolikt, att GÖRTZ då ej ifrågakommit, emedan han ej ansetts af konungen *behöflig*. Man erinre sig, med hvilken harm konungen erfor, att sändningen fördröjdes halftannat år, samt, till råga på olyckan, afgick i november (1711), hvarigenom flera fartyg förolyckades, i anledning hvaraf rådet yttrade, att konungens befallning ej kunnat fullgöras af brist på *medel*, hvaremot KARL misstänkte, att det var af brist på *vilja*, hvilken åsigt delades af MAGNUS STENBOCK och HANS WACHTMEISTER. Hade desse män haft makten i händer, så är det icke otänkbart, att konungen redan år 1710 kunnat lemna Turkiet. Jemväl efter alla senare inträffade motgångar — i Turkiet, Polen, Finland, med ett ord nästan öfverallt, — var anblicken af KARL XII i spetsen för sin här tillräcklig att 1718 bringa czaren,

England, Preussen och Danmark till hofsamt språk och ganska fredliga böjelser, såsom de 1718 förda underhandlingar visade, oaktadt dessa makter, genom Sveriges under flera år ådagalagda oförmåga att åstadkomma något till sitt försvar, vant sig att betrakta det utan farhåga. Det kan knappt förtänkas konungen, att han, som hoppats, på sätt nyss är antydt, efter en förening af svenska och turkiska stridskrafter jemte värfvade tyska troppar och de missnöjde i Polen, kunna tala om fred ur en hög ton med sina öfvermodiga motståndare, ville så sent som möjligt återvända till Sverige som flykting, hvartill han slutligen tvangs. På rådets klagan öfver nöden och upprepade önskningar, att konungen måtte skynda hem, svarar han (den 3 januari 1711): »Nöden kan ej bättre botas än genom en hederlig fred, men denna vinnes ej genom klagliga föreställningar, utan genom kraftigt försvar». Och senare (augusti 1711): »I bedjen oupphörligt, att jag skall återvända till fäderneslandet. Om det är edert allvar, så visen det nu genom att utskicka troppar, ty om de icke möta, kan jag omöjligen komma hem till Sverige» *).

*) Huru olika det förhåller sig med tillgångar, när de sökas af någon, som med allvar vill finna dem, och af en an-

Af det nu anförda förklaras rådets ställning till GÖRTZ, och huru hans åtgärder till krigets fortsättning skulle af detsamma bedömas.

---

nan, som visar mindre nit eller lycka i dylika upptäckter, skönjes af det olika uppslag rådets och STENBOCKS bemödanden för samma sak ådagalade. Fråga var om meranämnda utrustning, som skulle bereda möjlighet för konungens återkomst till fäderneslandet. Bankens fullmäktige läto af rådet öfvertala sig att lemna ett lån på 70,000 d. s. m., emot säkerhet af sjötullsmedlen i Stockholm. Hjelpen var så godt som ingen. Rådet beslöt då att »försöka anlita de förmögnare köpmännens enskilda kassor». Stockholms fyra borgmästare uppkallades och lofvade taga saken i öfvervägande. Tio dagar derefter förklarade justitie-borgmästaren HYLTHÉN, att de »fleste bland förmögnare borgare föreburit oförmögenhet». Dervid stadnade det. Nu uppkom STENBOCK från Skåne och begärde en förteckning på rikets säkraste och först inflytande inkomster. Sedan han erhållit den, till ett belopp af 1,452,732 d. s. m., föreslog han att begära förskott på 1713 års gärder till så stort belopp, som för expeditionen behöfligt var. Förslaget fann »general approbation», och »grefve Wrede sjelf tillstod sig aldrig hafva kunnat falla på det projekt, och om det de förra åren så hade skett, så hade all transport efter Kongl. Maj:ts nådiga vilja varit utfärdad». STENBOCK yttrar i sin berättelse om åtgärden: »Under hand har funnits de, som hos en och annan hemligen denna anticipation att förhindra sökt, som till äfventyrs torde till en del vara den redeliga magistraten i Stockholm bekant. Gud löne sådane *Meuchelmördare* efter deras förtjenst». Han samlade derjemte af enskilde penningar och varor, hvilka, dels såsom skänk, dels såsom lån, utgjorde i Stockholm 267,047 d. s. m. och i landsorten 91,277 d. s. m., förutom hvarjehanda

Genom Stenbocks tillfångatagande förlorade Karl den siste, hvilkens kraftfulla vilja, outtröttliga verksamhet, rådighet, mod och trohet upprätthållit försvarsverket och derigenom Sveriges anseende under konungens frånvaro. Kort efter hans bortgång uppträdde Görtz och verkställde ensam hvad konungen fordrat af rådet. Den djupa ovilja, som denne minister ådrog sig genom beredande af medel till härens och flottans utrustning å nyo, ökades genom hans rastlösa biträde vid den af konungen åsyftade ombildning

sammanplockade medel, så att det hela till rustningen utgjorde en summa motsvarande 1,114,152 d. s. m. Nu kunde utrustas en flotta af 24 rangskepp och 3 fregatter, förande 1,476 kanoner och 11,000 man. Allt syntes väl beställdt, men aftåget dröjde, och konung Stanislaus, som på konung Karls befallning verksamt deltagit i utrustningen, besvor Stenbock att begifva sig sjelf till Karlskrona, »emedan eljest utlupe de ändå aldrig ur hamnen». Stenbock skyndade ned och flottan gick till segels. Undsättningståget hade blott alltför sent blifvit verkställdt. Höstdagjemningens stormar och sjömörker, strandningar, sjukdomar, oenighet bland befälet, allt förenade sig att tillintetgöra frukterna af denna med så stor möda tillvägabragta rustning. Stenbock skrifver derom: »Hade rådet ej allenast följt mina tidiga och mångfaldiga påminnelser, utan ock i fjol uppdragit mig öfverbefälet i Pommern, det hade genom Guds nåd varit till deras eget bästa. Hade de ock i år strax mig derom budit, att följa transporten, jag hade kunnat göra stor tjenst; men det synes som man heller såge land och rike förstördt, än min gloire i något mål förökt».

af den inre förvaltningen, hvarvid, bland annat, visar sig den genomgående tanken af en öfvergång från den kollegiala styrelsen till ministerstyrelse, genom hvilken råd och presidenter förvandlades till verkställande embetsmän under den ledande ministern. Man känner den af konungen, före GÖRTZ' ankomst, utförda förändring af kansliet, ett förebud till de senare införda stats-expeditioner, och inrättandet af det embete för öfvervakande af lagskipningen, som nu kallas justitiekanslers-embetet. Dertill kom senare de vigtigaste utrikes ärendenas förflyttande från kanslikollegium till en utrikes minister, hvilken, icke till namnet men till verkligheten, var GÖRTZ, biträdd af hofkanslern v. MÜLLERN. Vi förbigå här de åtgärder, i hvilka GÖRTZ icke egt del, såsom den till rättegångssättets förenkling och en skyndsammare lagskipning föreslagna åtgärd, att förminska domare-instantiernas antal från fyra till tre, medelst härads- och lagmansrätternas sammanslående till *en*, hvaraf utförandet afbröts genom konungens död, och den afsedda förminskningen af instantier vanns icke förr än under KARL JOHAN, då lagmansrätterna indrogos; vidare kunna förbigås, såsom tillkomna före GÖRTZ, påbuden om skatteförenkling, — om skatternas utgörande efter taxeringsnämnders upp-

skattning, och om grundräntornas förvandling, — om utvidgad hemmansklyfning m. fl., — hvilka förändringar i statsskicket vunnit framgång efter KARLS död, ehuru de under honom motarbetades af embetsmännen, som mot dem väckte misstroende.

Deremot var GÖRTZ icke så främmande för denne konungs s. k. »tvångslagar för bränneri»; ty redan KARL XII åsyftade husbehofsbränningens utrotande samt bränneriernas inskränkning till fyra i Stockholm och Göteborg, förutom ett och annat i småstäderna och på landet, hvarför husbehofs-bränningspannorna borttogos, hvilket väckte stor förbittring, till dess de återställdes af ständerna, den 8 januari 1719, hvarigenom den styrelse, som grundlade den s. k. »frihetstiden», förvärfvade ett bifall, som få af dess öfriga åtgärder vunnit. Ett högljudt klander väckte jemväl »tvångslagarne för spanmålshandel», i sammanhang med det redan omnämnda förslaget till inrättande af »tvångsmagasiner», hvarmed konungen afsåg att under god årsväxt upprätta förrådshus för kommande behof. GÖRTZ skref derom: »Riket faller i djupaste olycka, om ej, enligt mitt förslag, städerna upprätta magasiner och landshöfdingarne tillhålla jordbrukaren, eho han vara må, att dit

sälja sin öfverflödiga säd. Men jag kan blott råda, icke befalla, och få äro de som mig lyda»*). Den tvungna spanmålshandeln var omöjlig att upprätthålla; men att förslaget om magasiner var både i sin grund välbetänkt och under lyckligare förhållanden icke overkställbart, visa de under GUSTAF III upprättade kronomagasiner till förekommande af hungersnöd, och den under konung KARL JOHANS första tid ännu bibehållna spanmålsdirektion, hvilken ansågs behöflig, till dess en ökad sädesproduktion gjort anstalter i denna väg öfverflödiga.

Bland förhatliga nyheter, som väckte allmänt klander och motstånd, men som nu anses lika behöfliga som naturliga, må tilläggas förändringen med brefposten och införandet af farande poster. När posthemmanen underkastades utskrifning och gärder, i likhet med andra hemman, befriades de från brefföring, hvaraf kostnaden lades på de brefvexlande medelst förhöjd brefafgift, och resandes fortskaffning ålades gästgifverierna emot skjutslega och andra förmåner. Samtidigt anbefaldes inrättning af farande poster till brefvexlingens och resandes befordran. Utförandet deraf befans, såsom vanligt, overk-

*) Brefvet till O. CEDERSTRÖM, 3 november 1718.

ställbart, i synnerhet uti den storartade styl, som den af GÖRTZ författade och af konungen gillade plan förutsätter; men att hans förslag icke var ett tomt inbillningsfoster, såsom det då ansågs, visa de postdiligenser, som nu genomkorsa landet i alla riktningar.

Bland flerahanda beskyllningar, hvilka syftade att beröfva GÖRTZ konungens förtroende, voro anklagelserna för gudsförnekelse och epikureisk sinlighet, begge för KARL XII vidriga. Det berättas, att då konungen en gång sagt sig icke ega samvete att ytterligare skattlägga sina undersåtar, skulle GÖRTZ skämtande frågat, om Hans Maj:t icke visste, att hvad man kallade samvete vore endast ur magen uppstigande ölaka dunster, och att han (GÖRTZ) egde förträffliga piller till deras fördrifvande *). Anekdoten bär

*) LAGERBRING anför anekdoten ur VAN EFFENS *Voyage en Suède* (tryckt i Haag 1726), hvarefter den upprepats af andra häfdatecknare. Den lyder i urskriften: »Un jour qu'il proposa au roi un affreux moyen d'immoler son peuple à sa gloire, ce prince en fut effrayé lui-même, et lui dit qu'il lui semblait qu'en conscience il ne pouvait accabler ses sujets de ce nouveau fardeau. En conscience, Sire, repondit ce digne ministre, en conscience! Quel discours dans la bouche d'un grand roi, comme Votre Majesté! Savez vous, Sire, ce que c'est que la conscience? . . . Certains vapeurs qui d'un estomac mal disposé montent vers le cerveau, et voilà tout. Laissez

nog mycket diktens kännetecken. Inrymmer man åt GÖRTZ den önskan, att stå väl hos sin herre, någon bekantskap med KARL XII, samt aldrig så litet menniskokännedom, — och intetdera torde förnekas honom, — så kan man vara förvissad, att han aldrig skulle vågat ett utlåtande, för hvilket han ofelbart blifvit förvist ur konungens åsyn. Man har vidare anfört till bevis att GÖRTZ var en öppen gudsförnekare följande af honom på fängelsemuren tecknade rad: »Menniskan är i lifvet en vattenbläddra och i döden en anrättning maskmat». Men följande ord i den heliga skrift: »Mine dagar äro bortgångne såsom en *rök*», — »Tu låter them (menniskorna) gå sin kos, som en *ström*, — som en *dröm*, — likasom *gräs*, thet dock snarliga vissnar, på aftonen afhugget varder och *förtorkar*», — »När tu döder äst, så hafver tu uttärdt», — och en mängd andra, innehålla de mindre gudsförnekelse? Andra bevis på GÖRTZ' ateism, än dylikt, ha vi ej sett anförda, och de synas temligen underhaltiga. Deremot förekommo andra drag, som antyda hos honom en religiös och allvarlig stämning. I fängelset hade han till läsning *Bibeln*, ARNDTS

moi faire, Sire, j'ai chez moi d'excellentes pillules contre la conscience». LAGERBRING, 5 delen, 1 afd. sid. 25.

Sanna kristendom, SHERLOK *om själens odödlighet*, BASNAGE *de Conscientia*, *Cartesii opera* och GASSENDIS filosofi *). Då han, såsom sjuk, önskade tala med en prest, ville åtskillige rådsherrar, att vakthafvande officern skulle vara närvarande, hvilket dock afböjdes af CRONHIELM. Pastor CONRADI, som beredde GÖRTZ till döden, förklarade, att han funnit honom öfvertygad om vår heliga troslärас grunder, och att han dog

*) Följande utdrag af ett bref till ett fruntimmer (friherrinnan LÖWEN), som begärt af GÖRTZ en förklaring öfver ordet *dygd*, synes betecknande:

»A prendre la vertu dans le sens le plus naturel de la morale, c'est proprement la pratique de la voie qui mène au souverain bien les hommes. — Vous me direz: qu'apellez vous *souverain bien?* Je vous reponds en bon chrétien, que *c'est le salut éternel.* Mais je prévois que selon la curiosité ordinaire de votre sexe vous me demanderez encore qu'est ce que c'est que la voie qui nous y mène? Pour me mettre à l'abri de toute critique, je vous dirai que c'est celle que nous trouvons dans *la sainte écriture*, qui fait dire à Notre Seigneur lui-même que *c'est aimer Dieu par dessus toute chose, et son prochain comme soi-même.* — — Si donc vous voulez aimer Dieu par dessus toutes choses, il faut que votre esprit, vos sens et vos désirs soient attachés à Lui préférablement à tous les autres objets. Et si vous voulez aimer votre prochain comme vous-même, vous lui ferez toujours ce que vous voudriez qu'on vous fasse, &c.» (Brefvet förvaras i biblioteket på Skokloster. Jfr *Handlingar hörande till konung Karl XII:s historia*, utgifna af FLODERUS, IV: 273.)

som sann kristen. Det är sannolikt, att KARL XII icke skulle skänkt sitt närmaste förtroende åt en erkänd gudsförnekare, eller trifts bättre i hans sällskap än i någon annans. Men då dennes fiender ville framställa honom såsom ett moraliskt vidunder, kunde draget af gudsförnekelse ej saknas för menige mans räkning. Man begagnade äfven de å myntteckнen anbragta sinnebilder — Jupiter, Phoebus, Mars, Saturnus — för att rätt klarligen öfvertyga folket, att GÖRTZ var en hedning, och man hörde ropas, när han fördes som fånge genom staden: »Nu har *vår Gud* gifvit dig i våra händer, få nu se, om *dina koppargudar* kunna rädda dig». Huruvida GÖRTZ hyste någon af sin samtids irrmeningar, ehuru han ej lät sådant påskina inför konungen, må i öfrigt lemnas derhän; men de skäl, man hos oss andragit till styrkande deraf, synas nog svaga.

Såsom bevis på GÖRTZ' utomordentliga epikureism anföras följande ord i ett bref från WELLINGK, som lyckönskar GÖRTZ att under resan till en ambassad, då han var nära att lida skeppsbrott, hafva räddat sin kock: »Je loue votre prévoyance d'avoir sauvé le cuisinier; il faut se bien nourrir pour bien penser et écrire». Detta WELLINGKS skämt lärer ej förundra någon,

som vet, att det så till sägande hör till platsen för den, som skall inbjuda främmande sändebud, att ha ett godt bord, — hvilket äfven i våra dagar sådane män som TALLEYRAND, METTERNICH, NESSELRODE m. fl. så litet försummat, att deras namn öfverlefva dem äfven i de mest prisade rätter, ehuru de sjelfve ej ansetts såsom utomordentliga epikureer. Anmärkningen, att man måste lefva väl för att tänka väl, är i allt fall WELLINGKS, eller rättare sagdt ett genljud af tidehvarfvets vishetslära *). I fängelset begärde GÖRTZ, att hans kock skulle få laga åt honom, i stället för den vanliga källarmästaren, och att han skulle få »sitt röda pulfver för magen», men intetdera beviljades.

Dessa obetydligheter skulle icke blifvit omnämnda, om man icke uppkastat frågan, huru KARL XII:s rätts- och sedlighetskänsla kunde tillåta honom att ega en sådan gunstling som GÖRTZ, och om dertill icke svarats, att konungens rättskänsla under senare tider blifvit förslöad.

---

*) »Filosofen på Ferney» skrifver: »La manière dont on digère decide presque toujours de notre manière de penser». — »La faculté pensante se perd comme la faculté mangeante, buvante et digérante», etc. (*Œuvres de Voltaire, Vol. LXVII,* p. 78, 180.)

Den svåraste anklagelsen emot Görtz' oegennytta är den för en så kallad »bihandel» vid det holländska lånet till myntning af nya karoliner, hvilken bestod deri, att han, med konungens vetskap, deltog i sjelfva lånet för 200,000 rdr, hvarigenom de främmande långifvarnes förtroende till säkerhet för återbetalningen stärktes. Ingen svensk köpman hade velat deltaga i låneförhandlingen eller penningeförsträckningen. Görtz yttrar derom, i sin förklaring till konungens sekreterare v. Kochen rörande ifrågavarande lån: »Jag har från Holland skrifvit Hans Maj:t till, att jag måst deltaga deruti för 200,000 riksdaler, hvaraf jag således icke gjort någon hemlighet. Jag skulle snarare önska att hafva så mycket penningar eller kredit, att jag kunde ensam öfvertaga hela saken och sjelf förskjuta Hans Maj:t de två millionerna. Hans Maj:t skulle visst icke missunna mig denna vinst, helst han medgifvit den åt hvem som helst. Hittills har jag visserligen tjent Hans Maj:t utan att se på någon belöning, likväl är jag ej såsom ett djur, som tjenar sin herre utan att känna och begripa värdet af sin tjenst. Om jag på den tiden, då vi öfverkommo tillsammans från Stralsund till Sverige, hade begärt en million till belöning för att sätta dess saker i det stånd de nu äro; så

är jag säker, att icke allenast Hans Maj:t hade gerna beviljat denna belöning, utan äfven att af dess herrar råd *ingen enda* nekat mig sitt tillstyrkande: dessa senare likväl icke derför att de gerna unnat mig en så stor belöning, utan derför att de ansett *saken omöjlig*. Om jag nu derför drar af myntväsendet en fördel, som Hans Maj:t unnat hvar och en, som deruti *velat* deltaga, så kan man väl ej säga om mig, att jag velat derigenom åtkomma en belöning för mina tjenster. Detta är snarare en fördel för Hans Maj:t, emedan jag derigenom är i stånd att styra saken till Hans Maj:ts nytta och så laga, att ingen enda daler myntas, som ej kommer den kongl. kassan till godo. Och emedan jag på sådant sätt har allt silfvermynt i mitt våld, så är det mig så mycket lättare att desto bättre uppehålla myntteckenens kredit. För öfrigt är det säkert, att ingen enda ny karolin ännu blifvit myntad. Skulle derför Hans Maj:t än i denna stund besinna sig och finna det ingångna kontraktet stridande emot sitt interesse, så behöfver man blott låta fortgå som hittills och underlåta att lemna kontrahenterna hvad de hade på förhand betingat sig. På sådant sätt skulle allt afstadna och Hans Maj:t deraf ej hafva den ringaste skada, utan jag få binda den derpå redan

använda kostnaden vid mitt ben. — Med ett ord: Hans Maj:t har haft det ädelmodet att anförtro mig hela sitt finansväsende, utan att af mig fordra någon annan förbindelse än den, som hederskänslan skulle sjelf ålägga mig. Jag skall deremot sätta min ära i att med rättskaffens och oegennyttigt nit besvara detta Hans Maj:ts öfvermåttan nådiga förtroende, för att visa, det han icke bedragit sig, då han hållit mig för en man, som skattar sin ära högre än allt annat» *). — Med öfversändande af detta svar på de mot honom gjorda anmärkningar tillägger GÖRTZ i sitt bref till v. KOCHEN: »Som jag aldrig fruktat för hvad mina fiender vilja eller kunna göra mig, så skall jag ännu mindre frukta för hvad de kunna *säga,* helst jag alltid varit van att i det afseendet behandla dem med mycket förakt. När jag derför ger mig mödan att i bilagda skrifvelse svara på de beskyllningar, som Tit. behagat omnämna, så är det i sanning icke af aktning för dessa herrar storpratare, utan endast af aktning för Tit., som jag oändligen värderar, och af hvilken jag skulle gerna vilja vara högaktad».

*) GÖRTZ' svar på anmärkningar vid det i Holland afslutade kontrakt om myntning i Sverige af 2 millioner rdr. Jfr CEDERSCHIÖLD, sid. 128.

Häraf synes, att när ingen svensk köpman ville ingå i merbemälta statslån, — hvartill flera uppmaningar skett, — bemedlades det af Görtz med främmande köpmän, och han deltog sjelf deri för en summa, på hvilken han, om allt lyckades, kunde vinna, men i motsatt fall — hvilket i Sverige ansågs det sannolikaste — förlora större delen af sin insats. Han var således personligen interesserad af att upprätthålla företaget, hvilket visar orimligheten af den beskyllning, att han velat undergräfva finanserna. Orsaken, hvarför svenske köpmän vägrat deltagande deri, anger han vara, att desse ej nöjdes med mindre än 100 procent säker vinst, — som de i Göteborg befintlige tull-arrendatorer skördat, — ja, ville förtjena ännu mer, såsom det visat sig i deras handel med både kronan och medundersåtar, och detta utan all den fara, för hvilken de uti nämnda låneföretag voro blottstälde. I vår tid skulle en finansministers *synliga* deltagande i det statslån, han undertecknat, med allt skäl fördömas, — hans *osynliga* delaktighet i hvad statsfond som helst kan ej hindras och lärer i andra länder ej heller vara sällspordt, — men långt senare än Görtz voro våra ministrar ej fria för misstanken att dela något af den subsidii-vinst, de lyckades anskaffa, ehuru så-

dant icke var af den egenskap att kunna offentligen anmälas hos konungen, såsom Görtz gjorde med sitt deltagande i det holländska lånet; och sjelfve Liljencrantz, den berömdaste finansminister vårt land egt, uppbar opåtaldt, med sin konungs goda minne, enskild provision af spanmålshandeln och vexeldragningar för kronans räkning *).

Under förhandlingarne rörande detta mål hafva ännu tvenne skäl uppgifvits, som förhindrat de svenske köpmännen att uppträda såsom långifvare: det ena (hvilket inberättas i ett bref af v. Kochen till Görtz), att de ej hade samvete att förtjena så mycket derpå af kronan, som Görtz och utländingarne ville vinna; det andra mer allmänt antagna hindret var penningebrist. Sistnämnda skäl uppgafs också år 1809, när regeringen till räddning ur rikets nödställda belägenhet sökte så kallade »patriotiska lån». Att saknad penningetillgång *då* ej ensamt var orsaken, vill synas af den samtida, lifliga teckningen för Göta kanal, hvilket företag gaf lysande förhoppningar om vinst. Ännu långt senare, oaktadt en mångårig fred och uppblomstring af handel, näringar och jordbruk, har in-

*) Se Schröderheims anteckningar.

förandet af inhemska statslån mött stora svårigheter, och det är först i våra dagar som oföretagsamheten eller misstroendet å långifvarnes sida börjat hos oss försvinna. Att Görtz ej kunde tillvägabringa något inhemskt statslån, torde derför ej längre böra räknas bland de ovedersägliga bevisen på rikets ytterliga nöd.

Görtz synes icke varit en lärjunge af Law, ehuru begge hade kreditväsendet till föremål. Sjelfva tidpunkten och förslagens olikhet visa det. När Law år 1716 grundade sin första kreditbank i Frankrike, hade Görtz redan med konungen afhandlat om myntrecknen, hvartill fond för framtida inlösen beräknades. Dessutom grundade den skottske financieren sitt lånesystem på odlingar vid Mississippi, som aldrig kommo till verkställighet, hvaremot Görtz fotade sitt på de holländske långifvarnes rättighet att upphandla rikets jern, koppar m. m., hvilket verkligen var för handen. Också blef deras öde olika. Ehuru Law onekligen förstört hundratusentals menniskors välfärd, anställdes mot honom ingen rättegång, och han tillbragte sina sista dagar lugnt i Venedig.

När Görtz inför domstolen anklagades för egennytta, eller att, såsom orden lydde, blott se »på profiten», svarade han: »På profiten har jag

intet sett, utan varit nöjd med hvad Hans Maj:t har behagat tillägga mig. Konungen ville så till sägandes till-ösa mig penningar och sist i Strömstad gifva mig en summa af 200,000 daler silfvermynt, dem jag ej ville emottaga, som sekreteraren Cederström lärer kunna bevittna» *). När

*) Cederschiöld, l. c., s. 206. Huru man skar till i växten, som det heter, med uppgifter om Görtz' oerhörda egennytta, visar följande lista på de summor han påstods hafva tillskansat sig: af Law 266,000 riksdaler kurant; af Spanien 300,000 riksdaler underhållspengar för landtgrefven af Hessen, men hvilka Görtz behöll; af Jakobiterna »mycket penningar», och af Holländarne 500,000 écus; derjemte påstods han hafva nedsatt stora summor i Hamburg eller Amsterdam och i Paris; utsändt penningar och varor för nära en million riksdalers värde; under falskt namn utskeppat jern och andra varor; låtit hembära från Dernath kistor fylda med silfver; tillsammans med denne bemäktigat sig nästan allt silfvermynt, äfvensom desse herrar voro rätte egarne till ett vid Ösel strandadt fartyg, der 165,000 karoliner befunnos undangömda, o. s. v. Fryxell, som meddelar dessa uppgifter, anmärker, att »intet enda fullgiltigt bevis har emot honom kunnat i denna väg framdragas». (XXVIII: 154.) Hvar dessa undansnillade millioner tagit vägen, upplyses icke heller. Hvad man vet är, att han genom sitt gifte med en fröken Reventlau erhöll en betydlig förmögenhet, och att han, såsom ordföranden i den till hans afdömande tillsatta kommission, landshöfding Per Ribbing, trodde sig veta, »hade 20,000 riksdalers inkomst i Holstein och ett skönt hus i Hamburg». (Cederschiöld, s. 279.) Icke dess mindre ansåg hans efterlefvande dotter, friherrinnan v. Eyben, såsom en välfärdsfråga att genom aversions-

hofrådet v. HAGEN inför kommissionen förhördes öfver hvad han hade sig bekant om »baron Görtz' profitmakeri», och bland annat tillfrågades »om Görtz tillhandlat sig några juveler här i landet», svarade v. HAGEN: »Ej vidare än att han har en ring med en stor sten uti» *).

Af GÖRTZ' karakter och handlingar framlyser, såsom oss synes, att icke vinningslystnad, men ärelystnad och ett derifrån vanligen oskiljaktigt begär att framstå och herrska, voro hans hufvudsakliga driffjedrar. Han ville vara — och var verkligen mer än någon annan — i kabinettet hvad KARL XII var på slagfältet: djerf i företag, oförfärad i motgången, onedböjd af olyckan och oförändrad i nöden. Det kan ej förundra, att han hos denne konung vann och bibehöll ett inflytande, som ingen rådgifvare före honom innehaft. Konungens förtroende befästes deraf, att GÖRTZ uppträdde midt under olyckstormarne, då de andra öfvergåfvo honom, eller förtviflade om räddning, och att han i faran ställde sig med oförskräckthet och aldrig bri-

---

handel, och till mindre belopp, utbekomma den jemförelsevis icke stora kronofordran, som hennes fader egde hos svenska regeringen och hvilken ej gäldades förrän år 1777. Hon hade aldrig ansetts såsom rik.

*) CEDERSCHIÖLD, l. c., sid. 153.

stande råd vid sin herres sida, lekande med motgångarne, liksom han. Med det storartade i planernas uppfattning förenade Görtz en ovanlig slughet, böjlighet, fyndighet, förställningsgåfva och förmågan att på hvarje sak sätta hvad färg han behagade, genom att liksom inträngа i andras innersta och framställa ämnet i ett för dem förföriskt ljus, hvars verkan de ej kunde motstå. Han förstod att tillvinna sig, i sitt första samtal mellan fyra ögon, tvenne så sjelfrådige och dock så olike män som Karl XII och Peter I, ehuru begge voro af hans motståndare varnade för honom, och mötte honom med misstroende. Men — såsom vi redan antydt — han behandlade menniskorna sympatiskt. När t. ex. andra förestälde Karl, att han ovilkorligen borde sluta fred med czaren, hvars öfvermakt man ej längre kunde motstå, yttrade Görtz, att Karl ofelbart ännu kunde besegra honom, men att det vore ärofullare att i förening med honom kunna gifva Europa lagar, och att man derför borde förlikas. För czaren, som förklarat sig ej kunna lida, att Karl ansåg honom såsom en fiende att förakta, bedyrade Görtz, att Karl tvertom för ingen motståndare hyste en uppriktigare beundran, till bevis hvarpå han ville erbjuda honom sin vänskap och ett orygglig

förbund. Detta eröfringssätt använde han emot högre föremål. Vanliga vedersakare vann eller tystade han genom skänker, löften, förhoppningar, smicker eller skrämskott, allt efter personens eller tillfällets fordringar.

Den oerhörda penningebristen vid KARL XII:s död tillskrifves förnämligast GÖRTZ' förderfliga anstalter. Der förekomma dock så stridiga uppgifter, att verkliga förhållandet synes icke lätt kunna utrönas. Ehuru rådet under KARLS efterträdare tillkännagaf, att man saknade medel för fredsunderhandlingarnes bekostande, och det berättades, att man, för att kunna afsända en kurir, nödgades uppsmälta guldmedaljer i antiqvitets-samlingen till ett värde af ett par hundra dukater, — ja, man satte i fråga försäljningen af troféer, förvärfvade med svenskt blod, för att afhjelpa den stora penningeförlägenheten, — berättade i sekreta utskottet en bland de främste grundläggarne af sakernas nya ordning, dåvarande lagmannen, senare landshöfdingen KONRAD RIBBING, att i mars månad 1719 funnos i banken och andra kassor omkring fem millioner riksdaler *). Hvad man af samma utskotts handlingar ser, är att medel åtminstone icke sakna-

*) CEDERSCHIÖLD, l. c., sid. 15.

des att, under olika titlar, höja drottning Ulrika Eleonoras årliga hofhållningssumma med 100,000 d. s. m., förutom 100,000 d. s. m. vängåfva åt arfprinsen, hennes gemål, ehuru han egde betydliga anslag från Hessen, hvarjemte flera af hofvet ihågkommos med föräringar, äfvensom man beviljade kanslipresidenten i taffelpenningar 5,250 d. s. m. (motsvarande 10,500 rdr rmt) förutom riklig lön, och sju öfriga presidenter erhöllo i årsarfvode 9,000 d. s. m. (i n. v. myntvärde 18,000 rdr rmt), hvaraf 3,000 d. s. m. (6,000 rdr rmt) i taffelpenningar, eller betydligt mer än desse embetsmän i våra dagar åtnjuta. Denna prakt afbryter besynnerligt emot kung Karls tarflighet den sista tiden, då han begagnade kärl af förtent bleck på sitt kungliga bord. Ännu rikligare tillgångar uppenbarade sig, då regering och ständer kunde inom föga mer än ett år bekosta tvenne kungliga kröningar, af hvilka kung Fredriks var så lysande, att den framkallade en öfverflödsförordning. Man kan ej undgå anmärka, att penningebristen sades i synnerhet tryckande när det gälde kung Karls trogne tjenare, såsom då 15 till 1600 af hans tappre officerare under ännu fortfarande örlig afskedades, för bristande medel att underhålla dem, på samma gång som ständerna anslogo en

lön af 16,000 d. s. m. (32,000 rdr rmt) åt prinsens af Hessen kammartjenare.

Andra järtecken synas jemväl uppenbara, att den allmänna nöden ej torde varit sådan den afmålats, för att väcka afsky för den lyktade envåldsregeringen. Sedan man nemligen hört, att under KARL XII:s senaste år städerna lågo öde och dess borgare, oförmögne att längre utgöra några utskylder, måste »låna eller tigga», förnams under öfverläggningarne i borgareståndet vid 1719 års riksdag olika meningar. För de flesta städer bibehölls det gamla kontributionsbeloppet; och fastän det minskades, ehuru jemförelsevis mindre betydligt, för andra, förhöjdes det för sex, hvaribland för Strömstad, hvars ombud visserligen förklarade, att staden utgjordes endast af några »sönderskjutna hus», hvaremot andra bland ståndets ledamöter påstodo, att »folket nu skulle vara tre gånger förmögnare än förut».

Öfverväger man alla dessa förhållanden, så torde man komma till den slutsats, att, för bedömande af landets ekonomiska och finansiella ställning vid KARL XII:s död bör först afdrag göras af alla de afsigtliga svartmålningar, som under senare delen af denne konungs regering tillkommit för att göra statsskicket förhatligt,

och hvilka blefvo desto mer allmänt spridda, som de utgingo från en stor del af rådet, adeln, embetsmännen och borgerskapet. Dernäst må anmärkas, att då kriget till största delen fördes i främmande länder, drogo dessa drygaste bördan af kostnaderna för härarnes underhåll. Hvilken lindring detta medfört, spordes bäst af den klagan, som upphofs när häreu de tvenne sista åren stadnade hemma för att användas dels till försvar emot befarad landstigning af ryska troppar och af Danskars infall i Skåne, dels emot Norge, och då krigsbördan ensamt bars af Sverige. Detta var utan jemförelse den svåraste tiden, under hvilken Görtz förestod finans- och krigsförvaltningen. Med enighet, god vilja och samverkan emellan de förvaltande myndigheterna hade förhållandena tvifvelsutan kunnat blifva drägligare, men det är nogsamt bekant, att de af Karl och hans minister vidtagna åtgärder icke mottogos med beredvillighet, utan tvertom motverkades af ett mäktigt motståndsparti, som önskade bringa sakerna till en brytning. Jemte kriget emot yttre fiender hade konungen och Görtz således äfven att bestå en kamp emot inre, dolda motståndare, stundom icke mindre vådliga. Vid teckningen af landets sannfärdiga

ställning må man ej heller förbise, att konungens uppriktiga vänner, för att förmå honom till fred, gjorde skildringen lika mörk, som hans motståndare, med den skilnad likväl, att de förre gjorde det för att tjena honom, och de senare för att undergräfva hans välde, begynnande dermed i en tid, då medel till rikets försvar mindre saknades än fördoldes. Bland dem, som icke sparade på färgerna, var Görtz sjelf, när konungen uppsköt att antaga det med czaren uppgjorda fredsfördrag i slutet af 1718 och han såg sin egen undergång för ögonen, om fred icke slöts. För att gifva v. Müllern ett begrepp om nöden i hufvudstaden skrifver Görtz till och med orimligheter, t. ex. att handtverkarne »af brist på ljus komma att alldeles nedlägga sina yrken, och måste icke allenast de, utan äfven många förnäma, 18 timmar om dygnet ligga till sängs eller ock sitta i mörkret». Det öfverflöd de förnäma kort derefter utvecklade, och som framkallade den ofvannämnda öfverflödsförordningen, tyckes visa, att fattigdomen ej varit så ytterlig. Men Görtz ville ingalunda genom sin skildring af den allmänna belägenheten gifva stöd åt konungens fortfarande uppskof med freden, utan framhöll för Karls rådgifvare v. Müllern den ytterliga nödvändigheten

deraf, med följande ord: »De ansträngningar, som vi hafva gjort de sistförflutna trenne åren, öfverstiga våra krafter. De hafva utblottat landet på folk, hästar, penningar, lifsmedel. Vi qväfvas säkert under bördan, om vi icke finna utväg att få röra oss fritt och söka vår näring hos andra. Finanserna äro hardt nära att falla i fullkomlig ruin, såsom ett massivt torn, hvars stora tyngd nedtryckt grundvalarne. Detta kan icke gå längre än högst till detta års slut, och vi skola endast af denna orsak förfalla i den största förvirring som man någonsin sett i ett land, så vida vi ej under tiden finna utväg att blifva qvitt *någon* af våra fiender. Jag har sagt konungen detta»*). Det af Görtz anlitade kreditväsen hvilade äfven på förutsättning af snar fred, för att genom lifvade näringar och handel samt inflytande främmande penningar kunna bota skadorna. Det är redan anmärkt, att resultatet af myntteckнen skulle blifvit helt annorlunda, i fall man, efter den antagna planen, sökt fortsätta deras inlösen med godt mynt, så långt tillgångarne medgåfvo, samt derigenom upprätthålla förtroendet, till dess freden möjliggjort en allmännare infrielse, än då, såsom händelsen blef, regering och ständer efter Karls död sjelfva aflyste dem, hvilket kom likt

*) Brefvet är af den 6 september 1718.

ett dunderslag för det bedragna folket *). Man skulle haft nära nog samma skådespel efter 1809, om regeringen då aflyst det pappersmynt, för hvars nyutgifna millioner valuta ej heller fans i banken, ehuru sådant lästes på sedlarne; men man vidtog hellre den mindre vådliga utväg att utjemna bankruttförhållandena under en följd af år, till dess, under namn af realisation, egaren af 48 skilling silfver erhöll derför 18.

Den görtziska förvaltningen, så illa beryktad för egennytta, slöts, som nämndt är, med fordran å hans sida, och räkenskapsföraren Eklef, hvilken en längre tid delat de öfriga Holsteinarnes fångenskap, erhöll af ständerna en föräring, jemte sin innestående lön. Lagerbring yttrar härom: »Sekreteraren Eklefs räkningar äro utan tvifvel de tillförlitligaste bevis om veder-

*) »Oaktadt betrycket af ökade skatter och stränga utskrifningar, var allmogen under Karl XII:s sista år så vida i ett drägligare tillstånd än förr, att den egde god tillgång på gångbart mynt, d. v. s. mynttecken, till sina skatters erläggande. Nu fick detta vanskliga välstånd ett hastigt slut, och armod och nöd trädde genast i stället. Förlusten blef så mycket olidligare, som allmogens tålamod och tillgångar vid samma tid (1719) mer än vanligt anlitades derigenom, att hela den betydliga krigsstyrkan var dragen inom rikets gränser, och, i stället för att göra fienden afbräck, nu blifvit en börda för eget land». Bowallius, *Vitterh. Akad. Handl.* XXI: 274.

börandes oskuld, men de öfvertyga intet allmänheten, ty allmänheten känner dem ej» *).

Vid anklagelsen inför kommissionen för »elaka intentioner emot Sverige», svarade GÖRTZ: »Då jag kom hit öfver till Sverige och Hans Maj:t ville bruka mig i sin tjenst, har jag uti allt mitt förebringande och min fattade plan haft fyra principer, nemligen: 1:o att sätta konungen och riket på den fot, att de skulle blifva mäktigare än de någonsin varit; 2:o som jag väl visste, att Hans Maj:t aldrig skulle ingå någon fred med vilkor att dervid förlora något af sina provinser, och fienden ej heller sluta fred utan att få behålla något af sina eröfringar, så har jag alltid syftat derhän, att konungen måtte få ett vederlag på andra ställen för det han förlorade, eller också vara säker om sina provinsers återbekommande genom hypotek; 3:o att efter slutad fred vända myntteknen i silfver och goda penningar; och 4:o att vid min administration aldrig se på någon vinst; viljande jag gifva en lem af min kropp för hvar styfver som jag olofligen tagit. — Hvad min intention beträffar, så bör den dömas efter mina planer, icke

*) *Sammandrag af Svea rikes historia,* IV delen, 3 afd. sid. 104.

efter utgången, för hvilken en minister icke kan svara» *).

Bland samtida funnos äfven män, som, oaktadt allmänna hatet och oviljan mot Görtz, erkände hans stora statsmannaförmåga och dristade utsäga denna öfvertygelse, jemväl sedan domen fallit öfver honom såsom riksförrädare. En af dem är den snillrike författaren af »Facta till revolutionshistorien under Karl XII:s regering», hvilken ansåg, att Görtz var skapt till Karl XII:s minister och att under honom bidraga till verkliggörande af den plan för nordens storhet, som föresväfvat Gustaf Adolf och Karl X Gustaf. Han yttrar: »Det första offret på det så kallade frihetens altare, som det ensidiga Sjelfsväldet och dess broder Hatet gjorde, var geheimerådet baron Goertz. Denne oförvägne man, *af naturen danad att vara Karl XII:s högra hand,* tycktes hafva glömt, att konung Karl var dödlig, handterande Svenskarne med en dryghet, hvilken konungen ignorerade. — Drottningen och prinsen af Hessen, med de deras, kommo lätt till väga med denna ståteliga statsministers

*) Då rådets egen ansvarighet samma år (1719) kom i fråga, var det alldeles af samma tanke. »De ville hafva den så förstådd, att en hvar borde svara blott för sitt votum, men icke *pro eventu*, hvilket ock ständernas deputerade funno billigt och riktigt». Bowallius, sid. 263.

störtande, belastad som han var med det allmänna hatet. Man ville icke gifva den minsta uppmärksamhet på rikets belägenhet, ur hvilken Goertz skulle utarbeta det, och att på konungens lynne måste utomordentliga medel verka, äfvensom på rikets finanser, i dåvarande regeringssätt. Jag tar visst intet helt och hållet Goertz' parti, det vore oförsvarligt, mera än oförnuftigt; men jag tror, att han hos Karl XII hade kunnat bringa riket åter upp på Europas balancestång, och med tiden åter till inrikes storhet; med få ord, att konung Karl, med rätta älskad igen inom riket, hade kunnat återresa sitt segrande banér öfverst på det högsta nordiska fjellet, der att befallande svaja öfver Sverige, Norge och de Seländska öarne, såsom före honom de store konungarne Gustaf Adolf och Karl Gustaf tillämnat och voro hardt nära att verkställa; ja, att endast döden hindrade det, efter menskligt omdöme; ty konjunkturen var *för*, synnerligen den förste och siste, då de voro i begrepp dertill. Den inre storheten var intet problematique, då man påminner sig Karl XI:s regering och hvad en kraftfull menniska med stadgad vilje och klok beräkning kan uträtta. Efter ett upplyftande regeringssätt, men också nedsänkande, fingo vi ett med endast senare qualiteten; ett

som i sin natur mer och mer försämrades, och gjorde nationen, så till sägande, till torpare i tankarne och politiken, ifrån att hafva varit herrar i det ena och det andra» *).

Görtz' plan var i det hela enkel. Den afsåg fred och ersättning på annat håll för hvad Karl måste offra. »Han insåg klokt» — säger den författare vi nyss anfört — »att den mäktigaste (af fienderna) först måste dragas från förbundet; han insåg likaså, att Peter kunde blifva oss så nyttig som han varit farlig; hans karakter var af en halt att förbinda med Karls: de voro som forntidens kämpar: de hade försökt hvarandra, brottats, slagits oupphörligt, länge och väl, kunde nu blifva stallbröder i lif och död; men olycklige de andre, mot hvilka de sammansatte sig».

Görtz lyckades lösa czaren från förbundet med Danmark, som utsågs till offer, liksom det begynt det orättmätiga kriget. För att bereda

*) *Skand. Samf. Handl.*, VII: 263, 264. Han tillägger, om statsskickets förändring: »Följden blef att man ifrån ett så godt som lagligt envälde kom till ett verkligen lagligt sjelfsvåld; ty hvilken makt som helst kommer till verket utan motvigt, tager för sig öfver höfvan. — Vi hade icke en enda grad *public spirit* hela Fahrenheits thermometer igenom, vår elevation var parodien på den engelska, skrytsamma som våra politici voro, hvar och en i sin röda grind». *Ders.* 232, 265.

medel att tillkämpa riket en ärofull fred och ersättning för dess förluster, sökte Görtz skapa en statskredit. Hvilken statsman i våra dagar skulle handlat annorlunda? Då det misslyckades, ingick han, icke utan tvekan, på att öka massan af det nödmynt, hvars pregling redan var börjad, under vilkor af snar fred och med hopp om myntets blifvande inlösen. »Goertz var dock den ende — slutar meranämnde författare — som kunde upprätta våra utrikes desperata affärer; må en sansad tid säga, om någon annan än han kunnat åt Karl XII hjelpa finanserna. — Alla partier konspirerade att effektuera denna nackdryge gunstlings fall; om icke förr, när kungen intet mera var till, då skulle han dö. Som Goertz var förnämste rådgifvaren, sköto, efter vanan, de mindre på att fälla honom; ty rådgifvaren är ódiös, må han vara ond eller god; klandras skall han, med eller utan reson. Kung Karl var ej den konung, som öfvergaf sin minister; sådant är ock tillbörligt, då den är rättskaffens i sjelfva verket. Icke skola folkförledares skick förleda dertill» *). — »Det fordrades Goertz, att en gång kunna bota Stockholmsregeringens lamhet» **).

*) *Skand. Samf. Handlingar*, VII: 237, 239.
**) *Ders.* 214.

Det är bekant, hvad man derpå vann, att, efter konung KARLS död, afbryta de af GÖRTZ inledda underhandlingar med czaren, som redan lemnat en fredsratifikation, förmånligare än den sedan erhölls, och hvilken man lade till handlingarne, för att låta dåra sig af det med hessiska huset förbundna Hannovers, eller, som då var detsamma, Englands förespeglingar, under det Ryssarne härjade våra kuster.

En senare ransakare af våra häfder yttrar om den tänkesättens riktning, som de styrande angåfvo efter KARL XII:s död: »Att angripa Karl XII:s minne djerfdes man icke; ty massorna af svenska folket höllo det i vördnad. Men dessa kunde förledas att hvälfva skulden för följderna af det beundrade hjeltesinnets oböjliga sjelfrådighet på den af hans ministrar, hvars snilles fyndighet och hvars aldrig af modlöshet förslappade verksamhet Sverige dock hade att tacka för sitt dittills upprätthållna sjelfbestånd och för utsigterna till ett fredslugn, som skulle småningom bota det allmänna och enskilda lidandet, hvilket nöden gjort oundvikligt» *).

GÖRTZ' uppträdande var ej en så enstaka uppenbarelse, som man i allmänhet tror. Han

*) HANS JÄRTA, *Sv. Akad. Handlingar*, XXIII: 83.

egde, i lefnadsställning och öden, såsom styrande minister, likhet med trenne namnkunnige statsmän inom samma århundrade, — ALBERONI, POMBAL och STRUENSEE. Alla fyra verkade, under enväldets former, mer eller mindre i den nya tidens riktning, men egde derjemte det fel att ej sällan vilja brådstörta ombildningar, för hvilka tidsandan ej var mogen, och hvilkas genomförande under dåvarande omständigheter var omöjligt; såsom, hvad GÖRTZ angick, införande af statskredit och allmän värnepligt, för att ej nämna planen om ett enigt Skandinavien, hvilken, i fall KARL lefvat, ej torde förblifvit en dröm *). GÖRTZ egde, liksom STRUENSEE och POMBAL, sitt största motstånd i en mäktig adel; han äfvensom ALBERONI och STRUENSEE voro derjemte, såsom främlingar, dubbelt förhatlige. POMBAL och STRUENSEE hade till stöd drottningars ynnest; ALBERONI en monarks, som svek honom; GÖRTZ en konungs, som blef honom undanryckt. ALBERONI, POMBAL och STRUENSEE beherrskade thronens innehafvare enväldigt; GÖRTZ' svåraste uppgift var att böja sin herres vilja. ALBERONI jagades i landsflykt; POMBAL tillgrep emot sina fiender bödelsyxor och bål; GÖRTZ

*) Man erinre sig hvad det ofvan åberopade ögonvittnet derom yttrat, sid. 311.

Det är bekant, hvad man [illegible]lystne. Begge efter konung KARLS död, [illegible]en; POMBAL rädinledda underhandlingar [illegible]lle, förslagenhet och lemnat en fredsratif[illegible] GÖRTZ och POMBAL det sedan erhölls, o[illegible]rligt öfverlägsne. GÖRTZ lingarne, för [illegible] de öfrige de egenskaper, ska huset [illegible] i ett sorgspel, och är jemvar dets[illegible] framstäld.

det Ry[illegible] med GÖRTZ lefde och verkade den [illegible] bland desse statsmän, hvars lysande bana främst o[illegible] honom till efterföljd, — ALBERONI. [illegible] för Spanien, liksom GÖRTZ för Sverige, [illegible] kardinalen till allenastyrande minister, [illegible] stora reformer och lyckades upphöja [illegible] till ett anseende, som det saknat sedan FILIP II:s tid. Det eger all sannolikhet, att GÖRTZ [illegible] spela en likartad roll, med afdrag för karakters-skiljaktigheterna emellan FILIP V och KARL XII. Äfven ALBERONI trodde sig i GÖRTZ hafva funnit en statsman, mäktig af stora företag, såsom det synes af de mellan dem förda underhandlingar, hvarvid GÖRTZ påräknade att genom Spanien kunna förmå England till eftergifvenhet för Sveriges fordringar.

Man har här sökt skildra GÖRTZ' deltagande i Sveriges angelägenheter sådant det visat sig af hans handlingar, icke efter de beskyllningar

anklagelser, som hopats öfver honom, och
a för det mesta blifvit ovederlagda. En
ning af hvad samma källor innehålla om
t, förräderier och undansnillningar, som
uppgifves hafva föröfvat innan han kom till Sverige, skulle fordra en särskild och vidlyftig afhandling, som tillfället nu icke medger. Endast må anmärkas, att sagesmännen i allmänhet varit hans fiender, — särskildt Bassewitz, hans medtäflare om hertigens af Holstein ynnest. Deremot hafva flere af Europas berömde monarker och statsmän — äfven sedan Görtz' hufvud fallit för bilan — offentligen uttryckt sin aktning för hans karakter och handlingar. Derom vittna yttranden af czar Peter, Georg I, Fredrik II och Gustaf III.

Det återstår att skärskåda den emot Görtz anstälda rättegång, hvilken är icke blott i juridiskt, men i politiskt och psykologiskt hänseende af synnerlig märkvärdighet.

»*C'est pire qu'un crime, c'est une faute!*» .. Sällan hafva dessa ord om ett politiskt mord egt en sannare tillämpning än på domen öfver Görtz. Den ännu fortfarande saknaden af tillförlitlig kunskap om den verkliga beskaffenheten af Sveriges finansiella och ekonomiska ställning vid Karl XII:s död och om omöjligheten att

utan blindvis skeende uppoffringar reda sig ur densamma egde sin grund i den mans brådstörta undanrödjande, hvilken, såsom vi sett, i sjelfva verket var på en gång finans-, inrikes-, utrikes- och krigsminister under de senare åren af konungens regering, och som dervid handlade i många fall egenmäktigt. Hans rådighet och mod förnekade sig ej i sista stund, hvarken då han uppträdde för sina domare, eller lade sitt hufvud under bilan, utan att begära nåd, hvarken af regering eller ständer.

När man skärskådar förhållandena, kan man knappt tveka, att Görtz föll mindre för hvad han *gjort*, än för hvad man befarade att han *skulle göra*. Ingen i Sverige hade mäktigare upprätthållit Karls försvagade makt. Med konungens död var Görtz i detta hänseende utan betydelse. Man hade kunnat fordra af honom sträng redo med iakttagande af lagliga former. Men han var tillika hertig Karl Fredriks af Holstein förnämsta stöd och rådgifvare. Detta skäl, som ej kunde nämnas, syntes gjort det framför allt angeläget för den, som var den unge förstens medtäflare om kronan, att utan tidspillan undanrödja den ojemförligt farligaste motståndare. Landsförvisning eller fängelse ingaf ingen säkerhet, att icke hans djerfva och

förslagsrika ande kunde verka der hans hand var bunden. En laglig rättegång hade ej fört till det mål man åsyftade, snarare till frikännande. Hans vedersakare funno ingen annan utväg än att ställa honom inför en af dem sjelfva utvald nämnd, hvars domslut var gifvet innan ledamöterna sammanträdt. Hertigens af Holstein medtäflare om kronan, prins FREDRIK, gaf omedelbart efter konungens död befallning om GÖRTZ' fängslande, samt föreskref att han ej finge tala vid någon, och särskildt förbjöds att han finge träffa hertigen af Holstein. ULRIKA ELEONORA skulle genast underrättas om GÖRTZ' arrestering. Prinsen varnar för DÜRING, en trofast Karolin*).

*) Handlingar i De la Gardieska arkivet upplysa om förhållandet. Följande utdrag ur prinsens bref till generallöjtnanten grefve MAGNUS JULIUS DE LA GARDIE må meddelas, bokstafsgrant afskrifna:

Den 1 december (1718). »Monsieur. Si le Baron Gorts viend a Stromstad je vous le recommende a le faire bien garder que personne au monde Leur parle. je laisse cela a vostre bonne disposition et suis

Monsieur
Vostre tres fidel
amy et serviteur
Friedrich P. D. Hesse».

(Den 2 december.) »Monsieur mon cher Comte.

Comme jay unne perfaitte confience en vous je vous diroy que jay envoier pour faire arretter le B. Gortz. ill y le Colonel Baumgarten et Borengild qui sont commen-

Rättegången mot Görtz har alltid ansetts såsom ett af de mest upprörande skådespel, vare

---

des pour cette expedition ensi je vous prie de faire prendre garde quant ill passerat la au environs de le faire venir a Stromstat et de le faire bien garder quil ne puisse pas echapper vous estez bon patriote ensi je me repose. entierement a vous et sur tout quil naye pas permission a parler avec quelque un je suis Monsieur Votre» &c.

(Den 4 december.) »Monsieur. Je vous ecris a tout moment mon cher Comte mais je vous prie prenner de bonne precaution contre les Cavallier Alemans et sur tout me fier vous de Dürin et je me confie a Votre bonne conduitte».

En tysk biljett lyder:

»Der Graf beliebe solches auch an Ihro Hochheit durch einer Courir berichten zu lassen das der B. Gortz nach Orebro soll geschicket werden.

Friedrich P. z. Hessen.

Und solchen einige treue Officir mit zu geben» *).

(Den 4 december.) »Je vois partout les maines que vous estes de chez amis (?) soiyer persuade que je seray reconnoisant tout ma vie.

Ce qui est du Baron de Gortz je crois que vous aura ressu ma lettre ill doit aller au chatau Orebro avec Ms Rosenhan avec defance de ne parler a personne aussi de ne pas parler au Duc — — Je vous prie de faire en sorte que Duc ne rencontre pas le Baron de Gortz.

Je vous prie donne au Barr Gorz unne bonne escorte et un Officier bien a qui on ce peut fier». *(De la Gardieska arkivet,* IX: 149—151.)

*) De la Gardieska arkivets utgifvare anmärker i anledning häraf, att »*P. D. Hesse* borde ej skrifva sitt modersmål, och andra språk ej heller».

sig att scenerna spelades i rådet under Ulrika Eleonoras ordförandeskap, eller inom blodsdomstolen under Per Ribbings. Under slöjan af laglig undersökning framskymtar öfverallt den hand, som hemligt griper efter bödelsyxan. Enskildt hat, fruktan för en öfverlägsen vederdeloman, orediga begrepp i politiska och finansiella ämnen, begäret att kasta skulden för nöd och motgångar på något särskildt offer, — allt förenade sig att bestämma den sorgliga utgången af detta högmål, hvaraf jemväl stora namn synas blodbestänkta, och der nästan blott ett enda qvarstår fullkomligt rent. De som förut deltagit i åtgärder, för hvilka Görtz stod till rätta, påskyndade domen. En bland dem — den i öfrigt så utmärkte Nicodemus Tessin — yttrade i rådet, att »hvad som skall ske med Görtz, bör ske snart». Knappt var, på Gustaf Cronhielms hemställan, beslut fattadt, att Görtz skulle svara inför hofrätten, förrän detta stadgande följande dag, innan Cronhielm hann uppkomma i rådet, ändrades. Tessin »mente, att det skulle gå allt-

Frankrikes sändebud hos Karl XII anger också riktigt rätta anledningen till Görtz' arrestering, i en depeche den 17 december 1718. (Anförd af F. v. Raumer, *Geschichte Europas seit dem Ende des 15:n Jahrhunderts*, VII: 235.)

för långsamt i hofrätten, — man behöfde icke krusa så mycket med en statsbrottsling», — hvarför en kommission borde förordnas. ARVID HORN instämde och föreslog ledamöter, hvaribland PER RIBBING, HYLTHÉN m. fl. *). TESSIN tillade, »att det, till exempel och varning för efterkommande, borde upprättas en colonne och derpå skrifvas, huru en sådan man kommit in i ett främmande rike och velat det genom sina förderfliga råd ruinera». — Grefve HORN ansåg, »att ej den ringaste tid borde försummas, utan processen blifva kort; tyckande, att de redan nämnda personerna, som kunde adjungera sig några flera *kapabla män*, kunde *säkert vara skickliga*». — »Grefve Cronhielm (ensam) ville hafva en kort, men *rättrådig* process». — »Hennes Maj:t beklagade, att hon var *obligerad* samtycka till det som angående Görtz beslutadt är» **). På väckt fråga,

*) Vid en ordvexling emellan GÖRTZ och HORN, kort före konungens död, hade den förre yttrat till den senare, att hans förhållande kunde kosta hans hufvud, hvartill HORN svarat: »det skall endera af oss mista». Af konungens papper syntes, att KARL i slutet af 1718 ämnade afskeda rådet och uppsätta ett nytt samt för denna åtgärd endast afvaktade GÖRTZ' återkomst från Åland. (*Tessiniana*, sid. 247.) Vänskapsjäf syntes således icke från rådsherrarne att vänta.

**) »Hon hycklade härvid ett beklagande», säger JÄRTA. (CRONHIELMS minne, *Sv. Akad. Handl.*, XXIII: 79.)

huruvida man borde genomläsa alla de hos Görtz funna handlingar, yttrade Tessin, att »allenast de angelägnaste sakerna kunna företagas, som *göra* honom till statsbrottsling». — »Grefve Cronhielm anmärkte, att det ej vore nog att man beskyller honom, utan att han äfven måste dömmas». — Vidare beslöts, att »kommissionen kunde i morgon träda tillsamman för att - - *formera en plan*». — Kommissionens ordförande, landshöfdingen Per Ribbing, tillspord om aktor i målet, förklarade, att han ej finner någon dertill »*oförskräcktare* och *fintligare* än lagman Fehman, hvilken han ock vidtalat och funnit *beredvillig*». Epiteterna äro betecknande. Om, såsom man sade, Görtz var allmänt hatad, behöfdes det något mod att anklaga honom? Eller bestod oförskräcktheten i att trotsa häfdvunnet rättegångssätt? Och tarfvades fintlighet, i fall saken var rättvis och klar? — På förnyad önskan af N. Tessin, att »med kommissionen öfver Görtz måtte skyndas, eftersom czaren torde reklamera honom», genmälte Cronhielm, »att man icke kunde taga hufvudet af Görtz innan han är dömd»*). Allt utvisar, att vid denna så kallade rättegång fråga icke

*) Kongl. senatens protokoll den 11, 18, 19, 22 och 27 december 1718. Jfr *Riksdagen 1719*, af Cederschiöld.

var om undersökning och domskäl, utan om »hastig exsequering».

Det var under dylika förebud som de så kallade frihetsmännen, för en politisk motståndares undanrödjande, invigde ett lagskipningssätt, godtyckligare än KARL XI:s envälde, och, med förbigående af alla lagliga domstolar, skänkte en förebild af de inqvisitions-tribunaler, som sedan gjort sig så sorgligt bekanta under namn af riksens ständers kommissioner. Denna första nämndes af drottningen och rådet. Dess åsigter antyddes redan deraf, att ledamöterna valdes uteslutande bland adel och embetsmän (aristokrater och byråkrater), 8 af den förra och 3 af de senare*). Sedan beslut derom var fattadt, föreslog ordföranden, landshöfding PER RIBBING, att några prester och borgare borde tillkallas, hvilket skedde, ehuru ARVID HORN anmärkte, att »prester eljest icke plägade vara med vid sådana tillfällen». HORN fann dock slutligen »väl skäl deruti, eftersom Görtz *angripit* alla stånd»; ett nytt bevis, att domarena valdes ur synpunkten af fiendtlig sinnesstämning emot den anklagade. Ett annat var, att de inflytelserikaste af domstolens medlemmar utsågos bland den anklagades *politiska* fiender, de nya s. k. »riksfäderna», författarne af 1719 års

*) *Ders.* den 22 dec. 1718.

regeringsform, — bröderna Per och Konrad Ribbing, Gyllencreutz, Stierncrona, Molin, Hyltén m. fl. — af hvilka »konungamakten ansågs vara ett farligt vilddjur, som man nu lyckligtvis fått i sina händer och derför borde belägga med sådana bojor, att det aldrig mer skulle kunna slita sig löst och anställa någon förödelse»*). Vid väckt fråga att äfven någon officer skulle tillkallas, föreslogs dertill öfverste Törnflycht (Arvid Horns svåger), men »drottningen förklarade sig vilja taga detta i närmare öfvervägande hos sig sjelf», hvarefter saken ej mer omnämndes. Genom inkallandet af prester och borgare, jemte adel, erhöll domstolen utseende af att vara en riksens ständers kommission, ehuru icke ständerna, utan regeringen tillsatt densamma. Likväl begagnade sig dessa snart af efterdömet, helst domen hänsköts till riksståndens bekräftelse, hvarigenom ansvaret till någon del äfven afleddes från de egentliga upphofsmännen. Främst begagnades detta svek af konung Fredrik, då han, såsom vi framdeles få se, lät sin hessiske minister i Stockholm tillskrifva presidenten Görtz i Hannover (statsoffrets broder), att Fredrik velat rädda Görtz, men att »die *Rage* der Stände hat *dominirt*».

*) Fryxell, XXX: 40.

Görtz häktades den 2 december*), åtalet beslöts den 18, domstolen förordnades den 22, och den anklagade inställdes först den 16 januari för sina domare. Han hade då varit häktad mer än sex veckor, under hvilken tid man »formerat planen» och anklagelser beredts, för hvilkas besvarande man beviljade honom tre halfva dagar, ehuru han under dessa kämpade med sjukdom. Görtz jäfvade domstolen och dess behörighet att dömma honom, enär han icke var svensk undersåte, icke svurit konungen trohetsed, icke inträdt i svensk tjenst (konungen kallade honom i offentliga handlingar »holsteinska geheimerådet baron Görtz»), hvartill kom Karl XII:s löfte att ministern endast vore konungen redo skyldig, och att Görtz redan inför honom erhållit godkännande af sina räkenskaper och handlingar. Å allt detta fästes intet afseende. Görtz begärde — såsom icke bekant med Sveriges lagar, rättegångsordning och språk — ett juridiskt biträde, hvilket vägrades. Han fordrade att få afgifva skriftligt svaromål, hvilket afslogs, ehuru detta bort vara för honom desto mera bindande, om han varit brottslig. Men domstolen föredrog att sjelf

*) Enligt Malmström, 1 del. sid. 36. Enligt Carlson »dagen efter konungens fall», eller den 1 december. *Fredsunderhandlingarne 1709—1718*, sid. 164.

fatta hans svar i pennan. Såsom skäl dertill yttrade ordföranden, att »i en process, som består af *rena facta*, behöfs ingen skriftvexling». Aktor förevisade instruktioner och bref af GÖRTZ, såsom förgripliga. På den anklagades invändning, att de »ej voro originaler», genmälte aktor, att, »fastän dessa handlingar icke äro originaler, hade de likväl blifvit anförde i förra kommissionen och afseende då vordet derpå gjordt». GÖRTZ' anhållan att de bref och handlingar, som kunde lända till hans försvar, jemväl borde företes, lemnades å sido. »Det är — sade han (den 16 januari) — allenast vissa stycken, som visas, och hvilka aktor utsökt till min gravation. Men en sak bör dömmas efter hvad som föregått och efterföljt, — *ex antecedentibus et consequentibus*».

Man såg således en domstol, obekant i Sveriges lag, hvilken anklagade en embetsman, som icke var svensk undersåte, som konungen förklarat vara ensamt honom redo skyldig och som företedde konungens godkännande af sina räkenskaper och handlingar; anklagelserna grundade sig på skrifter, som icke voro originaler; men de handlingar, hvilka stridde emot aktors uppgifter, undanhöllos, och man vägrade den anklagade, som ej kände landets lagar och språk, rättegångsbiträde och att svara skriftligt.

Kommissionen egde att dömma GÖRTZ efter bestående lagar. Dessa voro de ännu från KARL XI gällande. Vi hafva sett, att konungen på grund af dem egde uteslutande lagstiftningsrätt i finansiella, ekonomiska och andra mål; att han kunde, efter välbehag, göra utskrifningar, pålägga »eventuella krigsbevillningar» och »så länge kriget varade, uppnegociera så stor summa, som nödvändigheten fordrade», den ständerna »sig sampteligen påtagit att betala». Ständerna hade derjemte förklarat det »alldeles orimligt», att konungen skulle inhemta deras tankar öfver »stadgar och förordningar», som han aktade nödigt utfärda, hvilket allt »tillkom ingen annan än Kongl. Maj:t eller den som Kongl. Maj:t behagade dertill autorisera och förordna». Konungen — eller, på hans befallning, GÖRTZ — hade således egt laglig rätt att i dessa mål handla egenrådigt. Kommissionen egde intet fog till påståendet, att GÖRTZ varit *lagligen* förbunden att höra ständerna, och då han sjelfmant öfverlagt med rikets ständers fullmäktige i banken om dithörande ämnen, så visade han mindre sjelfrådighet, än man påbördat honom, äfvensom han oftare hörde kollegier, landshöfdingar och andra myndigheter, än hvartill han af den vidsträckta envåldsförfattningen syntes förbunden. Han ingaf sina redo-

görelser till kammarkollegium och erhöll konungens godkännande af sin förvaltning för det enda då afslutade räkenskapsår 1716*). Allt detta lemnades af kommissionen utan afseende, och anklagelserna stadnade vid s. k. *rena facta*, som utgjordes af i allmänna ordalag framkastade beskyllningar, — såsom att Görtz haft elaka afsigter emot Sverige, — att han ingifvit konungen förderfliga råd, — tillstyrkt krigets fortsättning, — förtalat rikets embetsmän, — eller, för att begagna aktors mest omfattande uttryck, »att baron Görtz' egentliga intention varit att utrota undersåtarne och förderfva landet». Såsom brottsligast stämplades hans finansiella författningar. Sjelf anförde Görtz, att intet brott ligger i framläggande af förslag; att han rådgjort derom med ansedde och förfarne män, såsom riksrådet Tessin, friherre Thegner m. fl., och slutligen att konungen godkänt dessa förslag och velat rikligen belöna honom derför**). Hans utveckling af

*) Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 258, 259.

**) Vid anklagelsen för anläggning af nya bagerier, vid befarad hungersnöd, säger Görtz: »Om det ej skulle vara godt, så har jag hemställt det till grefve Tessin och öfverståthållaren samt andra, som det bättre förstå än jag». Då han anklagades för införande af *6 penningens afgift*, svarade han: »Intentionen var god, att förekomma hun-

sina åsigter om kreditväsendets natur studsa emot domarenas inskränkthet i dylika ämnens bedömmande. Vid aktors anklagelse, »att han sökt utsläcka allt förtroende och kärlek, som bör vara emellan en konung och dess undersåtar», hvarpå som bevis anfördes utgifvandet af obligationer och mynttecken, läses i protokollet följande anteckning: »Baron Görtz *log* deråt, hvarpå aktor förestälde honom, att han väl kunde skratta, men att undersåtarne gråta i sina hjertan öfver hans förderfliga väsende». Kort derefter (den 31 januari) förklarade ordföranden, att »man hörer ej stort klagas öfver brist», liksom det ett par dagar förut (den 28 januari) sades: »Kommissionen förestälde baron Görtz, att hungersnöden ej än-

---

gersnöd. — Jag har i detta mål måst rätta mig efter hvad som mig är vordet förebragt; hafvande alla guvernörer och landshöfdingar skrifvit, att det förlidet år (1718) blef två tredjedelar mindre spanmål än 1717». Ett tillkalladt vittne, sekreteraren Rothlieb, intygar: »Jag kan ej påminna mig att vice-presidenten Thegner någonsin lagt sig emot baron Görtz' och grefve Dernaths mening, utan har han, så mycket jag kunnat märka, snarare varit med dem i råd; och skulle han någon gång uti sitt sinne hafva varit emot deras mening, så har han dock ej gjort några föreställningar, utan tegat stilla». Märkligt är, att alla landshöfdingar angåfvo förestående hungersnöd, utom Ribbing (sedan ordförande i kommissionen emot Görtz). Var det han eller de öfriga, som talade sanning? Att konungen och Görtz fördes bakom ljuset, skönjes flerstädes.

nu varit så stor här i riket, att man har behöft gripa till sådana våldsamma medel, och att man hade kunnat finna på andra utvägar till nödens afvärjande och magasiners inrättande». Vid aktors påstående, att denne »sökt diskreditera 5 landshöfdingar», svarade GÖRTZ: »att anstalterna i länen ej varit goda, mente han sig ännu kunna visa», endast han finge sina papper. Hans förgripliga yttrande i brefvet till konungen innehöll, att i Kalmar, Vestmanlands, Stockholms, Skaraborgs och Jönköpings län »går sämst till». Såsom bevis huru han sökt »sätta Kongl. Maj:t uti misstroende till sina undersåtar» anföres vidare hans yttrande till konungen, »att ingen patriotisk ifver vore att vänta hos de svenska köpmännen», — att man »hellre vill låta 30, 40 à 50,000 riksdaler ligga onyttiga i deras kassa, än med någon del deraf hjelpa sin konung», hvarför man måste söka utrikes lån, o. s. v. När kommissionen upprepade, att hvad som angick banken hade bort med ständerna öfverläggas, »svarade GÖRTZ sig ej vetat det, men anmärkte, att banko-fullmäktige (som verkstälde åtgärden) ju vore deputerade af ständerna». — »Hvad jag skrifvit och projekterat — fortfor han — vill jag försvara för hela verlden». Då »kommissionen förestälde honom, att det är stället nu att

utföra saken, svarade baron Görtz sig sådant ej kunna göra, utan att få se sina skrifter och papper igenom; varandes det honom omöjligt att säga allt ur hufvudet». När han således ej kunde svara, yttrade aktor: »Efter som baron Görtz icke specifice vill utlåta sig i detta mål, antager jag det såsom erkändt, *pro confesso*». Vid förhörets slut tillade Görtz: »Aktor sätter till fast princip att jag uti allt haft en elak intention, och att jag med konungen kunnat göra hvad jag velat, men om jag rätt får demonstrera saken, vill jag visa motsatsen uti det ena som det andra. — Jag har dessutom vid alla mina projekter begärt, att andra också måtte höras, hvilket de lära kunna vittna, som varit tillstädes, men konungen svarade, att det behöfdes icke».

Några enskilda drag under rättegången äro så betecknande, att de ej böra förtigas. Då mera bestämda anklagelsepunkter tycktes tryta, förekallades sekreteraren i upphandlings-kommissionen Rothlieb och tillspordes, »om han icke funnit några *knep*», hvarpå han svarade sig vilja berätta »hvad han i hast kunde påminna sig», tilläggande: »dock att mig intet på något sätt, hvarken nu eller framdeles, måtte blifva ålagd bevisningsskyldighet»; hvartill — såsom orden i protokollet lyda — »aktor replicerade: Det har

intet att betyda; ej heller skall herr Rothlieb blifva tillhållen att *bevisa* hvad som här af honom berättas»*). Vid följande punkt kunde man nästan misstänka, att fråga varit om användande af pinoredskap. Anteckningen den 26 januari e. m. begynner: »Aktor lagman Fehman föredrog, att han, sedan det *in facto* är klart, huruledes baron Görtz *tillpyntat riket* och på huru mångahanda sätt han varit otrogen emot Sverige, i synnerhet medelst så ansenliga penningars och effekters disponerande, nu ville hemställa kongl. kommissionens beprövande, om icke Görtz bör genom *allvarsammare medel* bringas att utsäga, hvarest medlen äro»**).

En besynnerlig motsägelse ligger deri, att på samma gång han skall tvingas att redogöra, nekar man honom att få afgifva förklaring, ehuru han äfven genom sin själasörjare pastor Conradi bad derom. Denne yttrade, efter berättelse om hans själstillstånd, följande: »Eljest har han sagt mig, att han såsom minister ej kan finna sig skyldig till något, men väl att han såsom kristen syndat emot Gud. Han har också bedt mig på sina vägnar anhålla, att han måtte få tillstånd

*) Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 283.
**) *Ders.* sid. 224.

att skriftligen få föra sin förklaring». Derpå följde intet svar*).

Enligt Görtz' uppgift, hade han, för att öfvertyga konungen om sakernas förtviflade ställning, öfverenskommit med grefve von Dernath, att denne skulle tillskrifva Görtz i samma anda, hvilka bref Görtz visat för konungen till styrkande af sina egna uppgifter. Dessa skrifvelser anfördes af kommissionen såsom anklagelser emot Görtz, att »öfvertyga om dess skadliga uppsåt, alldenstund de voro skrifna af dess egen man och medarbetare». Görtz genmälte: »Om jag får se alla skrifterna, vill jag väl förklara mig öfver den saken». Hade äfven en sådan öfverenskommelse emellan Görtz och v. Dernath ej egt rum, utan den senare af egen drift och böjelse klandrat åtgärderna, så synes tredje mans omdöme öfver en embetsman dock ej vara ett domskäl, helst när samme man, opåtaldt af aktor och domstol, sjelf verkställde de klandrade åtgärderna**). En af de besynnerligaste anklagel-

*) Cederschiöld, sid. 225.

**) Grefve v. Dernaths ställning under rättegången synes, lindrigast sagdt, tvetydig. Arved Horn — Görtz' oförsonlige fiende — talar i rådet om att »*stackars v. Dernath* lärer varit inquiet, när han skref detta» (ett bref till Görtz), ursäktande honom. Man finner, att Dernath frikändes, oaktadt han utfört en betydlig del af de åtgärder,

ser är den, att GÖRTZ skulle tillstyrkt konungen att »exponera sig i all fara», — liksom någon behöft råda KARL XII dertill. Ser man på sammanhanget i den åberopade bilagan *D* n:o 3, kallad *Görtz grundsatser*, så säger denne, att »för ett krönt hufvud är det öfvermåttan ärorikt att i krig ej skona sig sjelf, utan hjeltemodigt utsätta sig för alla faror; *men framför allt* göres en monarks namn evigt och oförgätligt, om han är i stånd att i den del af verlden, der han regerar, förändra grundförfattningen och det allmänna *systemet;* det gör i historien en epok, som anmärkes så länge verlden står», — hvarpå anföres exempel af KARL den store, GUSTAF II ADOLF m. fl. — GÖRTZ säger således motsatsen af hvad man påbördade honom, och sökte vända KARL XII:s ärelystnad till ett annat mål än endast krigsbedrifternas. Också slutar han med orden, att konungen har tillfälle att »för alla kommande tider föreviga sitt namn och sin person-

för hvilka GÖRTZ anklagades, och att han iakttog en oafbruten tystnad, der hans ord kunnat rättfärdiga denne, såsom i fråga om de nyssnämnda skrifvelserna. GÖRTZ bad tillspörja v. DERNATH, om så icke var, att brefven skrifvits för konungens räkning, och han åberopade såsom vittnen general DÜKER och sekreteraren v. KOCHEN, för hvilka han visat brefven. Jfr CEDERSCHIÖLD, *Bihang*, sid. 202. DÜKER och v. KOCHEN hördes ej af kommissionen.

liga åra genom det nordiska systemets förändring; dertill tyckas fredsunderhandlingarne med England och Ryssland bana en säker väg». Systemet var nemligen, enligt GÖRTZ, att Sverige skulle sluta fred med dessa, öfvergifva utvidgningsplanerna åt öster och söder och vända sig åt vester samt medelst Norges eröfring bilda ett skandinaviskt helt. I afseende på det af honom tillstyrkta fredsslut med czaren yttrar han jemväl under rättegången: »Jag lemnar åt alla ministrar och generaler att dömma, om mitt förslag i detta mål ej varit det bästa vid närvarande konjunkturer». — Bland de förderfliga råd, som GÖRTZ förmentes hafva velat ingifva konungen, var äfven att han en gång tillstyrkt KARL XII att genom angrepp från holsteinska sidan tvinga Danmark att afstå Norge, eller samma tanke, som hundrade år senare af KARL JOHAN genomfördes *).

*) Detta var ett af de förderfliga råd, för hvilka förste ombudsmannen STJERNCRONA dömde GÖRTZ till döden, ty, säger han, »det finnes tydligt, att Görtz' princip varit att Norge intet kunde vinnas medelst Norge sjelf, utan lättare genom en armé, hvilken genom Holstein kunde inbryta i hjertat af Danmark, hvaraf äfven kännes dess villighet att gifva konungen den ena farliga impressionen efter den andra». CEDERSCHIÖLD, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 316.

Görtz sammanfattar sitt genmäle i följande hufvuddrag: »Får jag allenast kommunikation af mina skrifter, vill jag nogsamt visa motsatsen af aktors påstående och att min intention varit att draga Sverige med fördel ur kriget. Att svara muntligen och i ögonblicket *(aus dem Stegreife)* är för mig omöjligt; ty hvad som föregått och efterföljt måste läggas tillsammans och saken förestållas i sitt rätta sammanhang. Jag har också alltid haft mina skrifter tillsammans och i ordning, efter som jag väl såg, att en gång redo och räkenskap skulle göras. Att vara *för* konungen och riket, deråt har jag syftat med alla mina handlingar. Är nu sådant brottsligt, så underkastar jag mig allt straff. Jag beder allenast, att mina försvarsmedel — *defensionalia* — mig måtte, efter lag, tillåtas. Och vill man belasta sitt samvete med oskyldigt blod, så lärer Gud sådant hämnas. Jag hoppas att kunna försvara min ära för hela verlden, och är det bättre att dö oskyldig, än att lefva skyldig. Vill man på detta sätt procedera, så kan ingen minister bestå. — Det är med allt folks lag enligt, att en anklagad får se sina skrifter till att föra sina försvarsmedel, och bör det så mycket mindre afslås, när det gäller ens lif, ära och väl-

färd, såsom aktor det nu påstår». GÖRTZ beropade sig derefter på rättegångarne emot NILS BJELKE och SJÖBLAD. »Kongl. kommissionen svarade, att deras saker varit af helt annan beskaffenhet, men att *här allt består i rena facta*». Sedan GÖRTZ flera gånger fruktlöst upprepat sin begäran att »få se igenom sina skrifter och bref, och få skriftligen förklara sig», yttrade aktor helt obesvärad deraf, att »eftersom baron Görtz ej gitter uppgifva något dokument till att dermed vederlägga mina klagepunkter, så tager jag saken för utagerad, *pro conclusa*, och beder att kongl. kommissionen ville *afhjelpa* den med *dom*», tilläggande, »att som, *efter Sveriges lag*, hvar och en af baron Görtz' missgerningar förtjent stegel och hjul, straffet fördenskull måtte skärpas, i mån efter dess så många accumulerade missgerningar». — Måhända bör härvid ej förtigas, att FEHMAN icke långt förut varit af GÖRTZ hos konungen föreslagen till den vigtiga ombudsmannaplatsen i ett af rikets län, med afseende å hans kända embetsmannaduglighet och drift, hvadan ingen enskild ovilja mot ministern borde misstänkas.

Det synes dock såsom hade kommissionens ledamöter af preste- och borgarestånden funnit beröfvandet af alla försvarsmedel för den ankla-

gade gå för långt. Rådman LEYEL trodde, att GÖRTZ »kunde här uppe få *läsa* aktors memorial och göra dervid sina anteckningar till minnes». Assessor CAMÉEN yttrade: »det kan ej nekas baron Görtz att teckna sig något till minnes, dock borde vakthafvande officern vara dervid tillstädes». Kyrkoherden AURIVILLIUS anförde: »Jag anser äfven baron Görtz kunna på en dags tid få teckna sig till minnes». Assessor PLAAN var likaledes af den tanke, att GÖRTZ kunde tillåtas på stället läsa handlingarne, men ej taga något deraf med sig. Kommissionen beslöt då, att den anklagade skulle, i rättens rum »och i några kongl. kommissionens ledamöters och aktors närvaro, få läsa de handlingar, som aktor mot honom anfört, samt teckna sig till minnes hvad han förmenar ännu *muntligen* vilja andraga, och att klagepunkterna sedan skola för honom rekapituleras; men att *ingenting skriftligt* af honom skall *emottagas*».

Det var först nu, då domen var nära att afkunnas, som den anklagade fick läsa aktors memorial, men kommissionen vidhöll ständigt att ensam få fatta i pennan den anklagades svar. Detta förbehåll upplyser tillräckligt hvarför kommissionen ej ville af honom emottaga något skriftligt. Till de vidlyftiga handlingarnes genomse-

ende och upptecknandet af hvad han tänkte besvara, beviljades honom tre halfva dagar, och skulle sex af kommissionens ledamöter jemte aktor dervid omge honom, hvilket föga tycktes medgifva den sinnesro och stillhet för tankarnes sammanfattande, som erfordras vid försvaret i en lifsfråga. När beslutet kungjordes för Görtz, yttrade han: »Jag är i deras våld. Vilja de icke tillstädja mig min försvarsrätt, så måste jag finna mig deruti, och ankommer det på deras samveten».

Följande dag, sedan Görtz fruktlöst förnyat sin anhållan om rättegångsbiträde och att få försvara sig skriftligt, samt begärt att derom få göra framställning till drottningen, »satte sig baron Görtz att skrifva», — som det heter i kommissionens protokoll — »och som det förmärktes, att han skref något vidlyftigt; ty påmintes han genom kanslirådet Brauner att ej utdraga tiden, eftersom ej längre tid vore honom förunnad till akternas genomseende och antecknande till minnes än till i morgon middag». På erinran af Görtz, att ett fullständigt försvar omöjligen kunde affattas på så kort tid, genmälte Brauner: »Det är en gång beslutadt, att ej längre tid skall lemnas, och måste baron Görtz rätta sig derefter». Han skref från kl. 8 till 12 på

dagen, men vid eftermiddagens sammanträde, när ledamöterna kommo tillstädes, hade han anmält sig ej kunna uppkomma för opasslighet, hvilket sjukdomsförfall fortfor följande dag, då kommissionen sände en läkare att efterhöra förhållandet, hvarvid aktor, lagman FEHMAN, yttrade följande märkliga ord: »Jag har gjort *mitt* till saken. Och händer något med Görtz, som länder till ansvar, så vill jag vara ursäktad».

Man ser, att sorgespelets upplösning nalkas. Samma dag lät kommissionen frigifva GÖRTZ' tjenstefolk och andra personer, som varit fängslade under rättegången, till ett antal af icke mindre än trettionio personer, alla befunna oskyldiga. Ombudsrådet FEIF gaf vid samma tillfälle den vigtiga upplysning, att »baron Görtz' räkningar voro underskrifna och approberade af Hans Maj:t sjelf», hvilken underrättelse dock uti ingen mån förändrade kommissionens åsigt rörande GÖRTZ' förvaltning.

Arkiater RIBEN anmälde i afseende på den anklagades helsotillstånd, att han föregående dag haft feber och att han ej utan fara kunde begifva sig ut i den starka kölden, »hvaraf äfven friska menniskor kunna råka i sjukdom». Flera af kommissionens medlemmar ansågo, i likhet med professor MOLIN, att »då baron Görtz redan

njutit den honom lemnade tiden till dokumenternas genomseende, och han den lilla tiden, som han varit här uppe, icke velat bruka som han kunnat, utan begynt vidlyftigt att skrifva, så kunde han ej klaga öfver att saken nu företogs till slutligt afgörande». Andra voro dock af den tanke, att man borde förunna honom de utlofvade tre halfva dagarne till genomseende af aktors klagepunkter. En särskildt tillkallad läkare, doktorn v. Horn, förmälte, att Görtz lätteligen kunde få ett nytt feberanfall, om han fördes upp i den starka kölden; »och som kongl. kommissionens herrar deputerade förmente, att det skulle gå för långt ut, om man nu först skulle sända efter en vagn för baron Görtz, ty resolverade de att gå ned till honom på stadshuset». Uppå förklaring, »att kommissionen velat lemna honom ännu förmiddagen i dag att genomläsa akterna och göra sina anteckningar», hvarefter »kommissionen komme på eftermiddagen tillsamman att höra dess *muntliga* förklaring», svarade Görtz: »Jag hoppas, att tiden ej lärer så inskränkas mig till mitt försvar. Aktor har väl haft 6 veckor till sin anklagan, hvilken dock är mycket lättare att förfärdiga, än att göra sin defension. Akterna äro ej heller alldeles vordne genomläste, utan endast styckevis och så vida

deras innehåll tjent aktor. Derför måste jag läsa dem alldeles igenom, — skolandes jag använda all flit att dermed snart blifva färdig»*).

Vid eftermiddagssammanträdet förklarade Görtz det hafva varit för honom ogörligt att genomgå handlingarne rörande flera års förvaltning, och tillade: »Jag hoppas fördenskull, att ock mig så lång tid lärer lemnas att göra min deduktion i en sak, som rörer hela min välfärd. De emot mig anförda gravamina äro så beskaffade, att de hafva ett sammanhang af *tre års* administration, och är det icke möjligt att på så kort tid läsa akterna igenom, mycket mindre att påminna sig allt hvad som föregått och som efterföljt, samt sedan förklara sig öfver allt». — »Jag protesterar emot att hafva förklarat mig, utan är allt sagdt endast upplysningsvis. — Jag måste se mina svar till grefve von Dernath, och beder att han måtte edeligen afhöras, om han någonsin märkt, det jag haft intention att förstöra riket»**). — Efter

*) Tiden emellan domstolens förordnande och den anklagades inställelse, då aktor uppträdde, utgjorde tre veckor; men det är sannolikt, att de öfriga tre veckorna ifrån Görtz' fängslande äfven användes att bereda anklagelsepunkterna. I allt fall synes tiden af tre veckor till anklagelse och tre halfva dagar till försvar icke jemnt fördelad.

**) Enligt hvad pastor Conradi, som beredde Görtz till döden, upplyst, hade denne på sitt yttersta tillskrifvit Der-

ytterligare frågor och svar »tillsade kongl. kommissionen baron Görtz, att den nu till slut har hört hans förklaring öfver aktors klagepunkter», hvartill den anklagade genmälte: »Det är en ohörd sak, att mig ej lemnas tid att försvara mig. Jag upprepar det redan andragna jäfvet emot domstolens behörighet och förbehåller mig alla andra exceptioner, samt påstår ännu ytterligare, att få taga rättegångsbiträde». Detta lemnades, liksom tillförne, utan afseende.

Lagman Gyllencreutz, som varit nämnd till ledamot af kommissionen, men under förebärande af riksdagsgöromål, ålder och sjuklighet icke infunnit sig vid dess sammanträden, förklarade nu, att han icke heller ämnade deltaga i domen.

Vid följande sammankomst anmälde kommissionens notarier, att de uppläst *en del* af »kon-

---

nath ett bref, hvari »Görtz hemställt till grefve v. Dernath att utsäga på sin ära och sitt samvete, uti hvad intention han skrifvit de bref, som aktor allegerat till att öfvertyga Görtz, att dess intention skall hafva varit att förstöra riket». Detta bref delgafs öfverståthållaren Taube, som likväl icke framlemnade det. (Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 341.) Dernath erhöll icke brefvet förr än tvenne dagar efter Görtz' afrättning, hvilket upplyses af rådsprotokollet den 4 mars 1719, som innehåller, att kommissionens ordförande Ribbing då aflemnat det till rådet, hvilket befalde, att det skulle Dernath tillställas. (*Ders.* sid. 339.)

ferens-protokollen» för baron Görtz, som var sängliggande, men »hvarvid han ej hade något af värde att påminna» — nemligen efter notarierna sätt att se. Endast anmärktes, att han sagt sig kunna jäfva flera af kommissionens ledamöter, såsom öfverste Arfwidsson, kammarrådet Danckwardt och borgmästar Hylthén, »dock ville han lemna dem att pröfva sig sjelfva, huruvida de kunna sitta i kongl. kommissionen och vara hans domare. För öfrigt hade baron Görtz begärt veta, huruvida kommissionens ledamöter aflagt den vanliga eden innan de satt sig». Notarierna hade bedt honom sjelf fråga kommissionen derom*).

*) Möjligen vågade de ej nämna, att domare-ed icke aflagts. Moser säger: »Sie legten nicht den in solchen Fällen gewöhnlichen Eid ab». (*Rettung der Ehre* etc., p. 292.) I rättegångshandlingarne finnes ingenstädes antecknadt, att de gått domare-ed. Enligt förf. af artikeln *Ribbing* i Biogr. Lexikon, hvilken stödjer sig på handlingar i De la Gardieska arkivet, skulle jäfven kunnat bli temligen skarpa. Han yttrar: »Generalmajor Cronstedt, som väl hellre satt och dömde Görtz, än såg honom bland domare, hvilka ransakade hvarför Cronstedt den 11 december 1718 i Strömstad fick af den sköflade krigskassan 4000 d. s. m., då andra generalmajorer fingo blott 800 d. s. m. hvardera, hade vida mer ifver att få Görtz ur lifvet, dikterande än mer ordslammer för att ge mordet form af dom (än Ribbing); liksom Hylthén, af hvilken Görtz såsom minister kraft räkenskap för fattigkassors förvaltning, och kammar-

Af rådsprotokollet den 30 januari synes, att kommissionens ordförande, landshöfding Ribbing, inför drottningen och rådet aflagt berättelse om rättegången och huruledes kommissionen väl icke beviljat Görtz de vanliga *beneficia juris*, men, »att *mäta honom måttet fullt*, tillåtit honom att genomläsa aktors *extrakt* (ur handlingarne), sina dokumenter öfverse (?) och sig till minnes upptecknа hvad han trodde kunna lända till sitt försvar». Emellertid hade kommissionens ledamöter fått höra af åtskilliga personer, att »det vore betänkligt att så hastigt dömma och exequera bemälde Görtz, alldenstund man då icke torde få reda på de ansenliga medel han disponerat, hvarom likväl för riket torde vara angelägnare än om hans lif». — »Kommissionen, som icke tillkommer att göra politiska reflexioner, — men som, der den utan särskild befallning skulle skrida till doms, kunde draga öfver sig blåme, calumnier och kanske hårdt ansvar, — hemstälde till Kongl. Maj:ts nådigste välbehag, om icke Hennes Maj:t täcktes låta afgå en sådan speciel order, att kom-

rådet Danckwardt, hvilken samme minister lärer anmält hos sin konung för något embetsfel, och som sjelf lärer berömt sig af att hafva varit den, som ledde kommissionen från blödighet till den blodiga slutdomen». (Biogr. Lexikon anger som källa »*De la Gard. Ark.* IX: 134; XVII: 11 f.»)

missionen gör slut och ändskap hvad oftaberörde Görtz criminale angår». Derpå skedde omröstning. »Grefve Arvid Horn höll före, att kommissionen bör *gå fort till väga* och icke uppehålla sig för penningesakens skull». — »Grefve Gyllenstjerna tyckte, att man bör se sig före och tillhålla honom att göra rätt för de penningar han haft om händer, innan han exeqveras». — »Grefve Tessin trodde, att det vore väl, om man genom uppskof kunde vinna några tunnor guld, men om så icke är, kunde han ej inse hvarför det skulle drōjas». — »Hennes Maj:t trodde det *icke vara bra, att tiden utdrages*». — »Grefve Cronhielm ansåg kommissionen äfven böra ransaka angående penningarne, på det man måtte hafva så mycket större skäl emot honom». — »Grefve Tessin frågade, om man, derest hans lif blefve förkortadt, skulle kunna få rätt på medlen». — »Landshöfding Ribbing menade, att som v. Hagen och Eklef haft dermed att göra, så lära penningarne lika fullt kunna komma till rätta». — »Hennes Maj:t tillsade landshöfding Ribbing, att man ville häruti *göra slut*». — »Grefve Tessin hemstälde, om man icke, sedan domen blifvit afkunnad, kunde gifva hopp om mildring, derest han ville bekänna, hvar penningarne sticka». — »Landshöfding Ribbing yttrade, det man ej må tänka,

att Görtz begär någon nåd, hvilket han inför kommissionen förklarat». — »Sedan påminte Hennes Maj:t, att konungens i Preussen orden måtte sprättas af alla Görtz' kläder». — »Öfverståthållaren svarade, att det redan skett». — »Sedan omtaltes, att när Görtz något vidkommer, lärer hans kammartjenare få hans kläder». — »Grefve Cronhielm förmälte, att Holsteinarne sägas blifva i hårdt fängelse förvarade; men som arresten endast går ut derpå, att de skola hållas i säkerhet, så ansåg han dem icke böra med hårdt fängelse straffas, innan de blifvit dömde»*).

När Cronhielm och i visst fall Gyllenstjerna undantagas, synas de öfrige i rådet varit ense om befallning till domstolen att göra slut med Görtz, hvarvid, som man ser, omtanken sträckte sig ända till arfvet af hans kläder. Strängheten emot Holsteinarne i allmänhet är jemväl betecknande, enär de alla befunnits oskyldige.

Det är redan anmärkt, att endast lösryckta meningar ur Görtz' bref och memorialer framhållits, hvilket ger undersökningen ett icke blott lagstridigt, men besynnerligt och i rättegångsväg

*) Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 274—279. Grefve v. Dernath hade hos kommissionen anmält, att tvenne af hans betjenter »skulle crevera, om de längre höllos i arrest». *Ders.* sid. 272.

oförklarligt utseende. Den, som ej af historiska källor bildat sig en föreställning om målet, kan svårligen komma till annat slut, än att antingen ministern varit rubbad till sina sinnen, eller ock att de anförda domskälen icke äro de egentliga. Att den förstnämnda förutsättningen icke är antaglig, visar den skarpsinnighet och rådighet, hvarmed GÖRTZ till sista stunden uppträdde. Anklagelsernas orimlighet kan deremot en kort öfversigt af hufvudfrågorna ådagalägga. Såsom främling och ombetrodd de ansvarsfullaste uppdrag, egde han intet annat stöd än konungen, hvilket han äfven uttryckte med orden »konungens död, och min trohet emot honom, är min död» *). Huru skulle han då — man frågar det ännu en gång — kunnat tillstyrka konungen att »exponera sig i all fara»? Begärde han icke, i nyårsbrefvet 1718, såsom *nyårsgåfva* af KARL XII löftet att vara mera försigtig?**) Han anklagas att hafva »på allt upptänkligt sätt styrkt till krigets fortsättande», ehuru offentliga handlingar, af hvilka domstolen kunnat och bort taga kännedom, ådagalägga, att ingen i Sverige ihärdigare och skick-

*) *Mors regis, fidesque in regem, mors mea* — voro de ord, som GÖRTZ tecknat på fängelsemuren. (ELERS, *Stockholm*, del. III, sid. 61.) Enligt en annan källa, var vid orden *in regem* tillagdt *et ducem*.

**) CARLSON, s. 162.

ligare arbetat på freden, som var hans första och sista vilkor, samt ingick i beräkningen vid hans finansiella åtgärder, och hvarförutan han sjelf blefve olycklig. Han beskyldes att hafva velat utså »misstroende» emellan konungen och undersåtarne, när endast förtroende dem emellan kunde möjliggöra hans förslag och rädda honom sjelf. Om hans »egentliga intention varit att utrota undersåtarne och förderfva landet», — såsom anklagelsen lyder — skulle han då ordnat och förvarat alla dithörande handlingar, hvilka han hade i fullständigt skick att undergå granskning? Och hvad angår hans »falska angifvelser» emot rikets embetsmän, så var den svåra utlåtelsen, att »hos vissa landshöfdingar är med hushållningen slätt beställdt», en angifvelse, som han åtog sig bevisa, men hvilket ej medgafs, — en mängd egennyttiga tilltag och underslef hos andra högre embetsmän att förtiga. Efterräkningen, stödd på offentliga handlingar, hade kunnat blifva betänklig för många*).

*) »Några torde ock af enskilda bevekelsegrunder hafva önskat denne senare (Görtz) så snart som möjligt undanröjd, t. ex. af farhåga hos somliga, att en utförligare undersökning torde blottställa dem sjelfva eller deras vänner; och hos andra, hos hessiska partiet, att Holsteinarne torde erhålla stöd af hans råd, snille och tilltagsenhet». Fryxell, XXIX: 157.

Det synes föga tvifvelaktigt, att i fall Görtz fått del af sina bref, handlingar och räkenskaper, och om det medgifvits honom att afgifva skriftlig förklaring, hade dessa anklagelsepunkter — som benämndes *rena facta*, men som han sjelf kallade »*Nullitäten*» — ej kunnat användas. Derför vägrade man honom att se sina papper och stödde anklagelserna på lösryckta meningar ur bref och handlingar. Icke dess mindre fruktade domstolen — om den så kan kallas — till den grad en vederläggning af aktors påståenden, som kunnat blotta deras rätta halt, att den, såsom vi äfven sett, enständigt nekade emottaga något *skriftligt* af Görtz. För samtiden hade det måhända verkat mindre, ty ransakningen förblef hemlig, och det enda offentliga var domens afkunnande för öppna dörrar. Men skriften hade kunnat blifva besvärlig såsom ledning för efterverldens omdöme. Man kan då säga, att Görtz dömdes nästan ohörd, ty en muntlig och ögonblickligt affordrad redogörelse för en flerårig förvaltning af vidlyftiga finansiella, administrativa och politiska riksärenden är så godt som ingen. Ändå är man ej fullt förvissad, att allt hvad Görtz yttrat kommit på papperet. Man igenkänner sällan hans fyndiga, träffande, lifligt målande uttryckssätt. Görtz' utlåtanden, uppfattade af kom-

missionens sekreterare Bahr, måste bli ofullständiga, äfven om viljan varit den bästa. Cederschiöld, som utgifvit rättegångshandlingarne, säger om denne antecknare, att hans stil »är så trög och dålig, att han synes knappt hafva kunnat formera en hel bokstaf utan att upplyfta pennan». Hvarken Bahrs eller sekreteraren Iserhjelms anteckningar i kommissionen äro underskrifna eller försedda med påskriften »justeradt», till intyg att de äro riktiga befunna, hvadan de icke förete den säkerhet, som man af dylika handlingar fordrar. Protokollerna äro icke längre renskrifna än till den dag, då Görtz inställdes för kommissionen och då den egentliga rättegången började*). Hvad bör man tänka derom, att domen öfver lif, ära och gods grundades på en ounderteckned memorial-kladd, hvilken ensamt skulle vitsorda om hvad sig inför domstolen tilldragit? Man förväntade handlingarnes tryckning, men de förvarades i ett hemligt hvalf, oåtkomliga för hvarje blick, till dess de, efter ett århundrades

*) Detta anmärkes äfven af Cederschiöld både i företalet och särskildt vid anförande af protokollet för den 16 januari, der han vid orden: »Baron Görtz inkallades och blef strax vid dess inkomst . . . .» anförer i en not till den afbrutna meningen: »Här slutar det renskrifna protokollet». (*Bihang till riksdagen 1719*, sid. 173.) Således just der den egentliga ransakningen börjar.

förlopp, med mycken möda sammanletats och bragts i dagen*). I det skick, hvari dessa handlingar sig befinna, utan det vigtiga »uppläst och vidkändt» på anteckningen för hvarje förhör, utan den vederhäftighet som protokollistens namnteckning erbjuder, och utan att man ens velat utskrifva protokollerna, lemna anteckningarne ingalunda den säkerhet som af en laglig handling erfordras, och kunna af en oväldig efterverld skäligen betraktas med misstroende. Det är svårt att säga hvad som i denna s. k. rättegång är vidrigast: den uppenbara lagkränkningen, eller frambärandet af stundom orimliga och hvarannan motsägande anklagelser, under namn af »rena facta».

Emellertid blef dödsdomen enhällig, utan åberopande af något tillämpligt lagens rum, ehuru aktor förklarat att »*efter Sveriges lag* hade hvar och en af baron Görtz' missgerningar förtjent

*) Se Cederschiölds företal till nämnda skrift. När riksrådet Bonde, såsom ordförande i en särskild kommission för räkenskaperna, begärde del af alla handlingar, »utlemnades alla akter och handlingar, som angå räkenskaperna och medlen, — men hvad *sjelfva voteringsprotokollet* uti den aflifvade Görtz' sak vidkommer, så fastställdes, att *det ej skulle utlevereras*». Cederschiöld, *Bihang till 1719 års riksdag*, sid. 343.

stegel och hjul». Man har ej lätt att förstå, huru de i flera fall kunnige och ansedde män, som suttit öfver målet, kunnat komma till sådant domslut, så vida man ej får antaga, att partisinnet och hatet mot en främling, äfvensom mot enväldet, hvars verktyg de sågo framför sig, inverkade på ärendets uppfattning. Rådman LEYEL fann saken »solklar, bevist och fulltygad», — borgmästaren HYLTHÉN ansåg, att »hvad processen vidkommer, så har den sin riktighet, — alla skrupler äro vordne upphäfne, — Görtz bör som en otrogen tjenare och förrädare skaffas ur vägen»; — kyrkoherden AURIVILLIUS liknade honom vid »den främlingen hos konung Ahaswerus Haman», och åberopade *Esthers bok*, men tyckte i afseende på arten af dödsstraffet, det »oförgripligen ej vara anständigt att gå till det svåraste, ty det torde gifva anseende af hämndgirighet». Doktor MOLIN liknar GÖRTZ vid GÖRAN PERSSON och finner af hans afsigt och tillgöranden, att »land och folk utan dröjsmål förderfvas och utrotas». — Bland de få ledamöter, som sökte stödja sin mening på lagrum, yttrade sig först kammarrådet DANCKWARDT, åberopande KARL IX:s stadslag, i högmålsbalkens VI kapitel. Förste ombudsmannen STJERNCRONA anförer samme konungs landslag, högmålsbalkens VIII kapitel. Begge dessa

lagrum stadga dödsstraff för »hwar som resir Häär å moth Konunge, eller Rijkesins Herra, eller Forsååth gör, at han wil fånga eller dräpa, eller gör noghra Wåldsgerninga eller orätt, medh brefwom, rådom, gerningom eller hielp». Stadgandets senare del är naturligtvis åsyftadt, men begge lagrummen hänvisa till laga domstol, som nu förbigicks. Öfverste STEEN ARFVIDSSON åberopade landslagens högmålsbalk, 13:e kapitlet, som ej äger ringaste gemenskap med det förevarande målet, endast att det slutar med orden: »åth then är illa troande, som androm ondt iättar»*) Hellre än att anlita dylika lagrum, inskränkte sig flertalet af ledamöter till allmänna domskäl, såsom förrädiska och förderfliga råd och gerningar, »arga intentioner» — »straffbar malice» — o. s. v. Ingen enda bland domstolens ledamöter hänvisar till det lagrum, som var tillämpligt, nemligen den af ständerna 1682 gjorda förklaring af IV kap. konungabalken, L. L., ytterligare

*) Lagrummet lyder: »Nu undsigher noghor Bonda eller Boo hans, skeer Bondanom sidan skadhi aff Eld, dråap, mord, eller androm ondom åthgerningom, och är ey uppinbart aff hwem skadin skedde: Hafwi tå bondin Witzord åth saklöso skulda then til rätta som undsäghn giorde: Liggi thet til Häradz nempd. Wäria the han, Wari saaklös: Fälla the han, Wari lagh sammu som nu äro saghd: Thy åth then är illa troande, som androm ondt iättar». KARL IX:s *Landz-Lagh.*

bekräftad af 1693 års riksdagsbeslut, till följd hvaraf konungen såsom enväldig ägde lagstiftningsrätt i alla de frågor, hvarom i rättegången handlades, och kunde »authorisera» hvem honom godt syntes att befordra verkställigheten. Men dermed skulle Görtz varit frikänd.

Domen innehåller följande: »Alldenstund baron Görtz, sedan han sig här i riket inställt, har på ett fördömmeligt och för hela den ärbara verlden vederstyggligt sätt sökt att sätta Sveriges rikes invånare så i gemen, som i synnerhet, högre och lägre, uti omildt omdöme och misstroende hos deras konung och öfverhet, i det han genom åtskilliga sina till Hans Kongl. Maj:t högloflig i åminnelse affärdade bref och memorialer, hvilka han hvarken kunnat förneka eller till någon annan mening rimmeligen förtyda, dem falskeligen angifvit för illasinnade, tröge och motvillige, förutan flere högst förgriplige utlåtelser, som han till deras oförskyltа förklening inflyta låtit, på det han sålmedelst måtte kunna skilja Kongl. Maj:ts råd, kollegier och trogne embetsmän ifrån deras konungs nådiga förtroende och förvaltningen af rikets angelägnaste ärenden, och sig allena deruti, emot Sveriges lag och stadgar, inträngа, samt sitt skadliga uppsåt emot riket och dess inbyggare desto bättre befrämja, hvil-

ket han också i så måtto verkställt, att han tid efter annan sådana förderfliga förslag på bane bragt, som endast gått derpå ut att draga undersåtarne utur händer deras goda och gångbara medel, banko-kapitaler, pantegods, guld och silfver, samt annan redbar egendom och effekter; och sedan han således försatt undersåtarne uti ett utblottadt tillstånd, har han icke desto mindre, som dess egna bref utvisa, igenom skenbara föreställningar på allt upptänkligt sätt styrkt till krigets fortsättande, så ock sökt att inveckla konungen och riket uti farliga och vidt utseende saker. Fördenskull, och som af detta, förutan annat baron Görtz' fördömmeliga förfarande, hvilket för vissa orsaker här icke utfördt blifver, klarligen är att finna, det han varit en bedräglig upphofsman till den kundbara skada och olägenhet, Sveriges land och rike derigenom öfvergått, kunnandes han, som medelst den sig åtagna förvaltningen ställt sig uti samma förbindelse med en undersåte, icke undgå sådana sina grofva brott och missgerningar lagligen att umgälla; alltså pröfvar den kongl. kommissionen för skäligt och rättvist, det skall Georg Henrik von Görtz, sig sjelf till välförtjent straff och andra slike falske rådgifvare och landsförderfvare till skräck och varnagel, mista lifvet och på galg-

backen halshuggas, samt dess kropp af bödeln dersammastädes nedergräfvas. Och sådant allt med rätta. *Actum ut supra.*

P. Ribbing. Carl Cronstedt. Steen Arfwidsson.
Gab. Stierncrona. Joh. Brauner.
P. Danckwardt. C. Ribbing. J. Cederstedt.
Edv. Plaan. Laurent. Molin. P. Aurivillius.
And. Hylthén. Erland Caméen. Joh. Leyel.
J. C. Bahr.

Man bör tro, att de aktningsvärde män, som vid 1809 års riksdag föreslogo uppsättande af ordföranden i kommissionen Per Ribbings bröstbild, såsom en prydnad för svenska riddarhuset, glömt den del han ägde i förevarande mål*).

Allt annat oberäknadt, är denna dom förmodligen den enda i sitt slag, der den anklagade sakfälles för, bland annat, »ett fördömligt förfarande, hvilket *för vissa orsakers skull här*

*) Frågan om denna hedersbevisning åt en af de verksammaste grundläggarne af 1720 års statsskick väcktes först vid 1756 års blodiga riksdag, då man firade besagda statsskicks seger, under d. v. hattparti. Mössorna, som återfingo väldet 1762, undansköto verkställigheten. Bröstbilden utfördes likväl och befanns 1772 färdig, men emellan nämnda år och 1809 kunde dess uppsättning ej ifrågakomma. Det var först genom den återvaknande frihetskänslan vid den sistnämnda år timade statshvälfning, som hos riddarhusutskottet tanken vaknade på verkställighet af 1756 års beslut. (Jfr *Biogr. Lexikon*, art. *Ribbing.*)

icke utfördt blifver», och hvarigenom således öppet tillkännagifves, att man har hemliga skäl, som man ej vill omtala.

Sedan man låtit uppkalla Görtz att höra domen förkunnas, men doktor v. Horn anmält, att han »för dess svåra sjukdoms skull ej kunde komma upp, och att man hade orsak frukta, det han skulle dö på vägen, i fall han tvingades att komma upp och sjelf afhöra domen», blef denna honom i fängelset föreläst. Han afhörde den med lugn, anhållande endast om så långt uppskof med verkställigheten, som fordrades för afläggande af redogörelse för de medel, som han haft om händer. Nåd sökte han ej heller nu, hvarken af drottningen eller ständerna, till hvilkas stadfästande domen öfverlemnades. Då vi ej erinre oss hafva i svenskt tryck sett den skrifvelse till de senare, der Görtz begär att få göra redo för sin förvaltning, meddelas den här, så lydande:

»Sedan det behagat rikets ständer att förfoga öfver mitt lif, och timmen redan är bestämd, underkastar jag mig Guds vilja och högl. ständernas makt och myndighet. Då jag likväl ägt förvaltningen af rikets medel och äfven förmodat, att man före min död skulle derför fordra räkenskap, hvilket dock hittills icke skett; så har

jag ej bort underlåta att härmed tillkännagifva, det jag är beredd, och önskar, att högl. rikets ständer täckas förunna mig tid att göra redo och räkenskap för de medel, jag haft under händer, på det jag må kunna för så väl rikets höglofliga ständer som för den öfriga verlden ådagalägga, att jag fört min förvaltning som en redlig man. Skulle denna min bön, som så mycket annat, ej villfaras, hyser jag dock det förtroende till rikets höglofliga ständers högsinthet, att de i detta mål ej rikta anspråk mot mina arfvingar, som äro fullkomligt främmande för denna sak, samt att mina jordiska qvarlefvor måtte till dem öfverlemnas. I öfrigt önskar jag ur djupet af mitt hjerta Sveriges rike all välsignelse, ära och framgång» *).

Ingen af dessa önskningar villfors. Ehuru samma dag, som domen afkunnades, ett exemplar sändes till öfverståthållaren Taube med förständigande att »låta densamma fordersammast komma till behörig verkställighet», dröjdes dock dermed mer än en vecka (enligt andras förmenande nära tre, eller från den 11 februari till den 2 mars), under hvilken tid åtminstone hufvuddragen af en redogörelse kunnat tecknas af den, som var dertill så beredd och villig. Af

*) Moser, s. 304.

tillgängliga handlingar ha vi ej förmått spåra anledningen till ett uppskof*).

När öfverståthållaren TAUBE förfrågade sig hos rådet, huruvida någon lindring i domen skulle äga rum, förekommo olika meningar. »Grefve Cronhielm utlät sig, att som salig konungen haft förtroende till Görtz, så ansåg han betänkligt att så hårdt förfara med honom». — »Grefve Horn ansåg en man, som velat *kasta i kull hela vårt rike* och begått det, som domen innehåller, hvarmed han ock kommit så vida, det föga fattas att han ju vunnit sitt förderfliga uppsåt, icke vara för hårdt dömd, hvilket han ville hafva för sin räkning i protokollet stående». — »Baron Banér hade föreställt sig, att domen skulle blifva svårare än den är». — »Grefve Tessin sade sig ej hafva några skäl till en lindrigare mening», och

*) Besynnerligt nog uppgifvas tre olika dagar såsom GÖRTZ' dödsdag. LAGERBRING antager den 20 februari. Äfvenså MALMSTRÖM. Hos FRYXELL finna vi den icke angifven. ELERS nämner den 14 mars (II delen, sid. 43), hvilket sannolikt är tryckfel. Enligt MOSER (sid. 316) afrättades GÖRTZ den 2 mars. Detta öfverensstämmer med anteckningen i rådsprotokollet den 4 mars, hvari förmäles, att RIBBING då aflemnat det bref, som GÖRTZ dagen innan han aflifvades tillskrifvit grefve v. DERNATH. Möjligen kan nyare häfdatecknares olika uppgift förklaras af den förändring emellan nya och gamla stilen, som försiggått innan den första historiska antecknaren, LAGERBRING, skref.

återkom med förslaget till »ett monument, som lemnar efterverlden att känna huru förhållandet varit». — »Grefve Rehnsköld fann väl, att Görtz har genom sina förderfliga anslag förtjent döden; men lemnade till Hennes Maj:ts nådiga ompröfvande, om hon ville visa honom någon nåd i afseende på hans familj». — Grefve GYLLENSTJERNA ansåg likets jordande på afrättsplatsen »en infami för Görtz' familj». — »Hennes Maj:t ansåg honom infam nog, när han går under bödelns hand». Rådets flertal gillade domen. »Sist befalde Hennes Maj:t, att exekutionen öfver Görtz skall, såsom resolveradt är, gå för sig till följd af kommissionens dom»*).

Följande dag anmäldes fredsunderhandlaren på Åland grefve GYLLENBORGS förfrågan, om han hädanefter kunde begagna GÖRTZ' silfver, »helst som Görtz' vapen står derpå», hvarvid följande omröstning förekom: »Baron Sparre mente, att det kunde brukas». — »Grefve Cronhielm ansåg alldeles oanständigt att bruka det». — »Grefve Tessin tyckte, att det kunde brukas, blott vapnet borttages». — »Grefve Horn ansåg silfret kunna värderas och behållas tills man får se, hvad han är skyldig; kunnande, derest han ingenting blir skyldig, arfvingarne få penningar derför eller

*) CEDERSCHIÖLD, sid. 334.

silfver i stället». — »Baron Sparre ansåg bättre att bruka Görtz' silfver än att vara alldeles utan, hvilket skulle förråda för stor fattigdom». — »Hennes Maj:t sade sig vara *samvetsgrann i detta mål* och biföll alltså grefve Cronhielms mening». — »Grefve Horn påminte, att 10 af riksens råd stadnat härom i enahanda mening». — »Hennes Maj:t svarade, det hon för *sitt samvetes skull* icke kan gå ifrån grefve Cronhielms mening»*).

Denna öfverläggning hölls den 13 februari, således ett par veckor före GÖRTZ' aflifvande.

Utredningen, med hvilken icke skyndades, såsom med domen, blef först nio år efter hans död, sedan holsteinska partiet åter vunnit inflytande, afslutad, då det befanns, att han, i stället för skuld, hade en betydlig fordran hos svenska kronan. Denna fordran förblef ogulden under nära femtio år, till dess den, som nämndt är, betalades af konung GUSTAF III, hvilken i ett bref till den olycklige ministerns dotter, friherrinnan v. EYBEN, gjorde rättvisa åt hennes faders minne**).

*) CEDERSCHIÖLD, sid. 338.

**) Arfvingarnes fordran gäldades, enligt öfverenskommelse med dem, till ett mindre belopp än den verkligen utgjorde. »Åren 1776—1777 betalades — säger GEIJER — till de Görtziska arfvingarne, efter slutad aversionshandel för deras vida större kronofordran, 70,387 rdr 24 s.» *Sv. Akad. Handl.* XVIII: 25.

Görtz' sista vilja begynner med följande ord: »Jag dör, betygande inför Gud, att man gör mig den största orättvisa, då man anklagar mig för att hafva hyst förderfliga afsigter emot Sveriges rike och hafva velat stifta oenighet emellan dess konung och undersåtar. I morgon är min dödsdag och tiden för kort att utveckla allt detta. De hos kommissionen förekomna, intet sägande anklagelser (*Nullitäten*) utvisa tillräckligt, att man ej velat låta det komma till förklaring. Domen var på förhand skrifven, för att afkyla hat och ovilja mot en främling»*). Han ber slutligen general Ranck (som emottog testamentet) att rädda hans ära, och tillägger: »Jag dör, emedan jag aktat äran högre än lifvet och allt».

Tyske pastorn Conradi, hvilken besökte Görtz under den sista fängelsetiden, intygar, att han fann honom lugn och beredd. De samtalade om själens odödlighet, om vår heliga troslära tröstegrunder, och Conradi sade sig vara förvissad, att den anklagade dog icke blott som politisk martyr, utan som en sann kristen**). Vid afskedet från sina gråtande tjenare sökte Görtz lugna dem. Då han begaf sig till afrättsplatsen, var han klädd i svart sammet. Vagnen var om-

*) *Rettung der Ehre*, s. 312.

**) *Ders.*, s. 315.

gifven af 200 gardister, och den öppna likkistan fördes i tåget, närmast efter fången. Enligt några uppgifter skymfades han af pöbeln, enligt en annan (Le Montey) visade sig folkhopen stilla, och Görtz helsade den med värdighet*). Hufvudet föll vid första hugget. Åtta dagar derefter firades konung Karl XII:s likbegängelse. Görtz' tjenare begagnade tillfället, då den allmänna uppmärksamheten var af sorgfesten upptagen, att uppgräfva sin herres lik och lägga det i en koffert, hvarefter det fördes till Tyskland**).

*) Fryxell, XXIX: 169.

**) Kommissionens protokoll den 2 mars 1719 eftermiddagen innehåller följande: »Aktor, lagman Fehman, androg: Alldenstund kongl. kommissionen icke varit tillsammans sedan domen öfver baron Görtz exequerades, och det förnimmes, att berörde dom icke till alla delar är vorden fullgjord, der dock hvarken Hennes Kongl. Maj:t eller ständerna velat göra någon ändring deruti, eller leuterera densamma, skolandes kroppen vara nedlagd i en klädd kista och af baron Görtz' egna drängar nedergräfven; alltså hemställer jag kongl. kommissionens ompröfvande, om icke skall efterfrågas, huruledes härmed tillgått».

»Kongl. kommissionen fann herr aktors påminnelse vara skälig och rättvis och pröfvade nödigt att förnimma af slottsfogden, huruledes dermed är beskaffadt». Cederschiöld, *Bihang*, sid. 341.

Af råds- och ståndsprotokollen synes, att man lade vigt på likets nedgräfvande i galgbacken. Borgareståndet yrkade »enhälligt derpå», af fruktan dels att liket, derest det utlemnades, skulle till förtret för hela riket kunna utrikes med stor stånd och heder begrafvas; och dels att

Sin egen grafskrift författade Görtz i fängelset, så lydande:

A la veille de conclure un grand traité
de Paix
Mon héros périt,
La Royauté avec lui.
Je meurs aussi.
C'est toujours mourir en bonne compagnie,
Quand on meurt avec le Roi et la Patrie.

Domen öfver Görtz väckte i Europa ett allmänt och för Sveriges nya regering föga hedrande uppseende. Personligen känd af de största samtida regenter och deras sändebud, med hvilka han underhandlat, och utmärkt af sin ryktbare konungs uteslutande förtroende, hade han i utlandet förvärfvat sig ett anseende, som erkändes på flerfaldigt sätt, äfven af hans politiska mot-

minsta ändring i föreskriften om den döda kroppens behandling skulle till äfventyrs kunna förtydas såsom ett erkännande att Görtz blifvit för hårdt dömd». (*Riksdagen 1719*, sid. 485.) Presteståndet var af samma mening, att »kroppen skulle läggas i galgbacken», och biskop Svedberg sändes med en deputation till adeln att »tillkännagifva denna ståndets enhälliga mening». — »Några funno äfven icke obilligt, att en *statua* borde uppresas; honom (Görtz) till evärdelig skam, och alla landsförderfvare till sky och skräck». (*Ders.* s. 416.) Adeln lät i denna fråga de ofrälse ståndens yttra sig först och instämde. Afsigten är genomskinlig. Såsom vanligt vid denna riksdag, då statsämnen förekommo, hördes bönderna icke.

ståndare. Ehuru den plan, man tillagt Görtz, att söka genom understöd åt pretendenten Stuart störta Georg I från engelska thronen, var grundlös, — med Görtz' politiska förstånd syntes den föga tänkbar, — så kunde konung Georg dock icke äga förkärlek för den svenske minister, som ens i penningeväg, såsom händelsen nu var, velat begagna sig af jakobiternas anbud. Icke dess mindre, när dennes slägting, presidenten v. Görtz i Hannover, förfrågade sig hos konung Georg, om han finge antaga förmynderskapet för sin olycklige frändes döttrar, svarade konungen: »Le baron Gœrz, qui a péri en Suède, a servi fidèlement son roi, il a agi par ses principes; acceptez la tutèle de ses enfans, et comptez sur la protection que je leur accorde». Konung Georg gaf ett ytterligare bevis på sin aktning för Görtz' minne, då han utnämnde dennes döttrar till hoffröknar hos sin gemål. Czar Peter hade, liksom Karl XII, varit intagen af Görtz, och man befarade i svenska rådet, att han skulle på de svenska fångarne hämnas dennes öde. Den ädle konung Stanislaus — om hvilken det yttrats, att han förtjente bättre än en krona, — visade Görtz ända intill dennes död oafbrutet förtroende och vänskap. Äfvenså hans vapenbroder, den ridderlige först Poniatowski. Marskalk d'Huxelles,

som underhandlade med GÖRTZ på hertigen-regentens (ORLÉANS) vägnar, kallade honom »l'unique instrument pour porter les choses à une pacification dans le Nord». Det märkligaste vitsord om GÖRTZ fälles dock af den, hvars omdöme i statssaker torde vara svårast att jäfva, och som här kunde yttra sig fullkomligen opartiskt, då han ej ägde del i händelserna, endast skildrande dem, nemligen FREDRIK den andre. Han skrifver: »En punissant Gœrz, les Suédois flétrissaient indirectement un héros, dont ils honorent encore à présent la mémoire. — L'envie inventa un nouveau crime pour le charger: il fut accusé d'avoir calomnié la nation auprès du roi. — Gœrz était né pour être le ministre d'Alexandre, ou de Charles XII» *).

Att under en sådan sinnesstämning i utlandet prinsen af Hessen ville synas ha gjort allt för att rädda GÖRTZ och sökte kasta på ständerna skulden för hans öde, är förklarligt. Det skönjes jemväl af ett bref från dåvarande hessiske ministern i Stockholm till den ofvannämnde presidenten v. GÖRTZ, den 6 april 1719, hvari försäkras, att »prinsen och hans gemål med nöje skulle sett en *laglig* rättegång, der Görtz *säkerligen rättfärdigat sig*, men att dennes vänner åt-

*) *Memoires de Brandebourg.* III.

minstone ägde den tröst, att hvarken i anklagelsen eller i domen finnes något, som skadar hans anseende inför en opartisk verld, liksom hans uppförande intill dödsstunden måste af alla beundras»*). Brefvet synes en samvetets hemliga afbön.

Man frågar sig efter allt detta: med hvad rätt lät prinsen af Hessen — som önskade en »process *en forme*» — på eget bevåg fängsla GÖRTZ, antingen han ansåg denne såsom KARL XII:s eller hertigens af Holstein förste minister, och öfverlemna honom till hans fiendes *Rage?* Var det

*) Skrifvelsen lyder: »*Die Rage der Stände dominirt über das Pouvoir Ihro Königl. Hoheit des Erbprinzen.* Ich kann E. E. versichern, dass Ihro Hoheiten gerne gesehen, dass der Process *en forme* wäre tractirt worden, *wobey ohnfehlbar seine völlige Justification erfolgt wäre,* allein es war in dieser Situation, da der Process den Ständen einmahl übergeben (?), unmöglich was auszurichten, wie der H:r General-Lieutenant Ranck E. E. umständlich berichten wird, der sich so viel Mühe gegeben, dass er sich fast alle von der Nation zu Feinden gemacht. Dieses ist seinen Freunden einigermassen eine Consolation, dass in des seeligen Baron Gœrz seiner *Accusation* so wohl als in dem verfassten *Urtheil nicht das geringste gefunden worden,* welches ihn vor der *desinteressirten Welt* blamiren könnte, und ist *dessen Conduite bis an seinen Tod* von einer solchen Fermeté gewesen, dass sie alle Welt *admiriren* müssen». MOSER, s. 310, 311.

på sådant sätt han förgäfves använde sin »Pouvoir» att rädda honom?

Intet är vanligare, än att en statsman på höjden af sin makt hyllas af dem, som i fallets stund öfvergifva och förneka honom. Man har sett huru äfven utmärkte män, som mer och mindre deltagit i Görtz' förvaltning, — hvaribland Tessin, Höpken, Thegner m. fl. — förhöllo sig. Under rättegången upplystes, att ombudsrådet Fahlström, v. Müllern, general Hård och v. Kochen »temoignerade stor vänskap för baron Görtz» — såsom ett vittne uttryckte sig, men deraf syntes ej mer något spår. Bland dem, hvilka fordom hyllat Görtz såsom Sveriges räddare, var äfven det snillebegåfvade, i flera fall förtjenta riksrådet grefve Mauritz Wellingk. Vi hafva sett, huru han vid ministerns anträde till förvaltningen beklagade, att det ej skett långt förut, och uttömde sig i loford öfver honom. Ännu senare förklarade han, att intet var honom dyrbarare än Görtz' vänskap, hvilken han skulle bevara till sin död*). Tonen ändrades sedan rättegången emot vännen begynts. Det säges, att fruktan för inblandning deri förestafvat följande ord i ett bref från den gamle diplomaten: »Je ne puis jamais me consoler... d'avoir été soupçonné seu-

*) Moser, s. 362.

lement de participer aux mauvaises pratiques dont on accuse le baron de Goertz». — WELLINGK ville dock icke förneka hans utomordentliga skicklighet, och tillägger: »J'ai toujours rendu témoignage à l'habileté de ce Baron, n'ayant connu que lui et un autre capables d'un *vrai esprit pour les finances*. S'il en a fait mauvais usage, tant pis pour lui»*). WELLINGK anade ej att tre år derefter sjelf bli dömd från lif, ära och gods af samma politiska parti, som störtade GÖRTZ, på angifvelse af samme prins af Hessen.

Ett ofta anfördt skäl för brådskandet med den olagliga domen öfver GÖRTZ är »svenska folkets förbittring». Man androg år 1810 samma föregifvande såsom ursäkt för mordet på FERSEN, under myndigheternas ögon. Några dagars kringlöpande, orimligt rykte, att denne ädle man skulle förkortat prinsens lif, var nog att bereda hans bane**). Ännu lättare kunde ett allmänt hat tändas emot den, som i åratal framställts såsom orsaken till fäderneslandets alla olyckor. Afunden

*) *Biogr. Lexikon*, art. *Wellingk*.

**) En särdeles upplysande skrift, i afseende på frågan om kronprinsen KARL AUGUSTS död, är den i Upsala utgifna: *Om kronprinsen Karl Augusts dödssätt och de rättsmedicinska hufvudpunkterna af rättegången mot Rossi*, af A. I. AMNEUS. Upsala 1866. Den ådagalägger till fullo ryktets grundlöshet, att prinsen varit förgifven.

till hans obegränsade makt — och denna förlänad åt en främling framför infödde, — hans stolthet, hans praktfulla uppträdande, hans förakt för sina motståndare, det skämt hvarmed han mötte deras hotelser, — allt detta förklarar tillräckligt den fiendtliga sinnesstämningen. Antecknaren, som kallar sig »åsyna vittne», yttrar derom: »Svenskarne tåla intet embetsmanna-myndigheten, allraminst då en nackdryg och högdragen utländing bekläder ett svenskt embete. I alla tider hafva vi misstyckt våra konungars förtroende till främlingar, och stundom grufligen straffat deras öfvermod, med samma som konungens reputation mycket lidit»*).

Med allt detta: kan en hufvudstads pöbels hämndskrän gälla som en ursäkt för laglösa handlingar af en regering? Kan en domstol åberopa sådant som skäl, hvarför den anklagade ej skulle få tid att förklara sig? Och om man ej vågade uppskjuta domen, huru dristade man låta så lång tid förflyta emellan denna och dess verkställighet? Ännu besynnerligare synes, att man kunnat vädja till massans förbittring såsom ett bevis på den anklagades brottslighet. Man har gått ännu längre: man har ansett förnärmande för Svenskarne, att någon djerfdes ifrågasätta att

*) *Handl. till Skand. historia,* VII: 263.

Görtz icke förtjenat sitt straff. Det är dock tvertom genom sanningens uppdagande, som de skyldige stadna i ansvar och folket frikännes. Ingen lärer tillräkna holländska nationen Olden-Barneveldts död, sedan hans verklige förföljare är afslöjad, och Karl I:s blod skrifves ej på engelska folkets, utan på Cromwells räkning.

Ju närmare man betraktar rättegången emot Görtz, ju mera finner man bekräftad den i början af denna undersökning yttrade förmodan, att han föll icke blott för hvad han gjort, men för hvad man af honom befarade; mindre som Karl XII:s forne än som hertigens af Holstein blifvande rådgifvare; mindre för Svenskarnes hat, — ehuru det begagnades som medel, — än för det hessiska partiets beräkningar. Från regeringen i Stockholm, eller från laglig myndighet, utgick ingen befallning om hans häktande; det var, såsom vi sett, generalissimus, arfprinsen af Hessen, hvilken hade intet att skaffa med statsärendena eller med rättegångsåtgärder, som i ögonblicket efter konungens död skickade en af Görtz' enskilda ovänner, öfverste Baumgarten, hvilken trodde sig af ministern förorättad, att fängsla en konungens rådgifvare, emot hvilken ännu ingen angifvelse ägt rum, hvarpå alla, som ansågos tillhöra holsteinska partiet, insattes, ehuru oskyl-

diga, och höllos i strängt förvar till dess GÖRTZ' öde var afgjordt.

Återstår att besvara den svåra fråga, hvad andel hvar och en af de handlande personerna ägde i detta politiska sorgspel.

Om prinsens våldsgerning var uppenbar, synas de, som fingo målet om hand, ehuru sannolikt icke missbelåtna dermed, till en början lika oförberedda på bästa sättet att handlägga detsamma. Vid första öfverläggningen (den 7 december) visste rådet ej hvart man skulle skicka honom. Omsider »stadnades i det slut, att han skulle föras till Stockholm». Vid följande sammanträde föreslog öfverståthållaren TAUBE, att han borde sändas till Waxholm, men man fann honom behöfvas här i Stockholm, »*i händelse någon process mot honom skulle anställas*». Det var således en vecka efter hans fångslande icke afgjordt, om någon rättegång skulle äga rum, hvilket tydligen ådagalägger, att prinsen af Hessen utan rådets vetskap bemäktigat sig den fruktade motståndaren, för att på ett eller annat sätt få honom undanröjd. Ännu den 15 december »discurrerades *hvad* process skall anställas med Görtz, när han hitkommer», och den 19 fortfor man att »discurrera om *sättet* att förfara med baron Görtz». Hittills hade drottningen icke yttrat sig, möjligt-

vis ännu okunnig om sin gemåls afsigter; men nu beslöts tillsättande af den särskilda kommissionen, hvars förnämsta ledamöter, såsom nämndt är, föreslogos af Arved Horn. Hädanefter tyckes allt utvisa, att drottningen, hennes gemål och de fleste i rådet voro öfverens.

Meningen var, som bekant är, att Görtz skulle anklagas för *statsbrott*. Men när någon förklaras statsbrottsling, är det vanligt, att man känner brottets beskaffenhet, eller kan deråt ge en rubrik. Det var här icke händelsen. Den för ändamålet sammansatta domstol, hvars beskaffenhet man känner, sammanträdde visserligen oförd röjligt, men icke att förhöra den anklagade och infordra hans förklaring, utan för att »formera en plan». Tiden medgaf ej alla handlingarnes läsning; af dessa skulle endast företagas hvad som kunde »*göra* honom till statsbrottsling», såsom orden lydde. Ehuru Tessin i rådet förklarat, att »hvad som skulle ske med Görtz bör ske *snart*», och fastän man till åklagare valt den bland lagfarne »oförskräcktaste och fintligaste», som kunde upptäckas, hade den anklagade varit fängslad i sex veckor, innan han kallades till första förhöret, då likväl aktor ännu ej utfunnit bättre sätt att göra den tilltalade till svensk statsbrottsling, än att han, såsom man vet, började med

åtal af de åtgärder, hvilka Görtz i egenskap af holsteinsk minister vidtagit för sin dåvarande herres bästa, utvisande, enligt aktors påstående, »elaka intentioner emot Sverige»; hvartill Görtz naturligtvis svarade, att det var hertigens af Holstein, icke Sveriges fördelar han då ägde att bevaka; men att han i allt fall lemnat del af sina tillgöranden åt svenske ministern i Berlin, Friesendorff, samt åt kongl. rådet Wellingk, och att konungen sjelf, som tagit kännedom af saken, förklarat Bassewitz' angifvelser, på hvilka aktor stödde sig, för »lappri», hvilket ombudsrådet v. Müllern kunde intyga, hvarjemte det oinskränkta förtroende, som konungen sedan skänkte Görtz, bäst vittnade, att han ej hyste elaka afsigter med riket. Att den valda anklagelsen icke lät sig hänföra till statsbrott, visar sig äfven deraf, att, efter flera försök i denna väg, förklarade åtalaren sjelf, att han lät denna punkt falla*).

Efter detta misslyckade tillbud följde andra, — att såsom statsbrott förklara tillvägabringandet af kreditpapper och mynttecken, hvilka senares utgifvande begynt före Görtz' ankomst till Sverige, och hvaraf större delen preglats honom ovetande, på konungens befallning; — vidare hans tvifvelsutan ändamålsenliga förslag att genom ett

*) Cederschiöld, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 250.

anfall i hjertat af danska riket eröfra Norge; — vidare anklagelsen att han oaflåtligen eggade konungens krigslust, ehuru ingen arbetade ifrigare på fred; — vidare förordningarne om spanmålsmagasiner till hungersnödens förekommande, samt om bagerier, bryggerier, bränderier, hvilka endast kunde räknas till polisförfattningar; — yttrandena, att några landshöfdingar voro »tröga», och att borgarena ej hade »en rätt patriotism», hvilka, såsom plockade ur enskilda bref, ej rimligen kunde hänföras till egenskapen af statshandlingar; — författningarne om sex-procentafgiften och om pantgodsens inlösen, som aldrig trädde i verkställighet, och hvilka, om än de blifvit i finansiellt hänseende högst tryckande, likväl ej kunde stämplas till hvad man i vanlig mening förstår med brott emot staten, enär konungen, såsom fullkomligt suverän, ägde, enligt dåvarande statsskick, laglig rätt att utfärda dessa förordningar, äfven, hvad den senare angick, med upphäfvande af en äldre författning. De öfriga anklagelsepunkterna voro, som bekant är, att Görtz skulle uppmuntrat Karl XII att i striden »blottställa sin höga person»; — att han »beröfvat rådet konungens förtroende», ehuru det var allmänt kändt (hvad Görtz också i sitt genmäle anförde), att konungen långt före Görtz' ankomst

ej mera hade något förtroende för rådet; — och slutligen, att han inlagt dubbelhet i fredsunderhandlingarne på Åland, så att konungen kunnat ratificera eller icke ratificera, bryta eller hålla traktaten efter behag, eller med andra ord, att Görtz velat »lura Ryssarne», hvilket synes en märklig anledning hos en svensk underhandlare att anklagas för statsbrott*). Det tycks såsom hade

*) Det inför domstolen i denna fråga åberopade bref af Görtz är af den 30 juli 1718, sedan konungen icke antagit det första af denne uppgjorda fredsförslag med czaren, utan sändt Görtz tillbaka att underhandla om ett nytt fördrag. I brefvet synes, huru Görtz, af farhåga att konungen skulle förkasta äfven detta nya förslag, öppnar för honom utsigt att kunna i nödfall bryta det, i fall han funne skäl att åter begynna leken med Ryssarne, sedan han fått hvila ut och hemta krafter. Görtz skrifver, bland annat:

»Det är mig omöjligt att med pennan uttrycka de afsigter jag har med hvarje punkt. Om derför E. M. skulle till äfventyrs någonstädes finna något anstötligt, eller ock Ryssarne ännu vilja andraga ett eller annat postulat, såsom t. ex. att äfven inrycka deras successionsverk, hvilket icke skulle vara godt för E. M., som i detta fall bör behålla sina händer fria; så vore ännu ett medel öfrigt, att antingen bringa Ryssarne dit man ville hafva dem, eller ock eljest draga en vigtig nytta af underhandlingen med dem. Men jag måste dess förinnan nödvändigt få veta hvad principer E. M. har i afseende på sådana underhandlingar, nemligen om E. M. anser sig kunna underlåta att i allo ratificera hvad en befullmäktigad minister undertecknat, och om E. M. skulle onådigt upptaga, att en minister undertecknade en traktat, med hvilken E. M. ej vore till alla delar nöjd, när eljest denna underskrift kunde i

det politiska parti, som anlagt denna rättegång, anat, att den dag skulle komma, då man skulle prisa »svensk frihet under ryskt beskydd».

---

ett annat afseende medföra stor nytta. Många exempel skulle kunna anföras på andra herrar, som ej hållit sig dertill så noga förbundne. Nimwegska freden var af de holländske ministrarne redan undertecknad, och prinsen af Oranien hade traktaten redan i sina händer, men lemnade likväl före ratifikationen ett fältslag, för att försöka, om ej dess utgång till äfventyrs kunde tillvägabringa bättre vilkor. Hade utgången blifvit lycklig, så hade hvarken han eller republiken ansett sig till någonting förbundne. Då det underhandlades om sista freden med Frankrike, lät markis de Torcy gifva sig de allierades orimliga fordringar underskrifna och lofvade att derpå skaffa ratifikation. Men då man i Frankrike blott erhöll detta dokument af de allierade, tänktes ej mer på någon ratifikation, utan man betjenade sig deraf för att göra en hufvudsaklig coup med England. Efter så lysande exempel skulle jag äfven gerna göra E. M. den uppoffring att låta för E. M:s nytta min handling förklaras ogiltig, så framt blott ingen onåd vore dermed förenad. Om deremot E. M. har andra principer, så skulle det vara tillräckligt, att E. M. blott gåfve mig och grefve Gyllenborg befallning att så godt vi kunde afsluta med Ryssarne, under förbehåll af E. M:s ratifikation, då de säkert skola blifva *narrade* genom sin girighet. Korteligen, jag må antingen i denna afsigt eller med E. M:s fullkomliga samtycke komma till underskrift med Ryssarne, så skulle jag icke vara dermed tillfreds, derest icke E. M. förblefve vid sin afsigt att med dem snart börja å nyo, såsom jag ock skall söka att så inrätta ord och uttryck, att E. M. dertill må äga allehanda rättmätiga anledningar och orsaker. Men jag anhåller underdånigst, att E. M. värdes efter genomläsnin-

Ur hvad synpunkt man än må skärskåda de förebragta angifvelserna, synes, efter svensk lag, ingen anklagelse för statsbrott på dem kunna grundas. Också stadnade åklagare och domare, såsom vi vete, vid de så kallade »*rena facta*», eller de allmänna talesätten om den anklagades »elaka intentioner» och »straffbara malice», — att han »velat ruinera Sveriges innebyggare», o. s. v. Likväl, och ehvad man må dömma om sjelfva åtgärdernas lämplighet och rättvisa, eller om öfverskattandet af rikets krafter för att hålla det fortfarande uppe på höjden af stormakt i Europa, synes af de förda underhandlingarne och skrifvelserna till konungen, sjelfva »intentionen» ej varit annan än att förskaffa riket en hedrande

---

gen uppbränna dessa rader». Uttrycket om det förberedande afslutandet af traktaten med Ryssarne hade först i konceptet följande tillägg: »på det man sålunda måtte af dem kunna knipa sig ett *autentikt dokument*», men hvilka ord sedan uteslötos. GÖRTZ lyckades äfven erhålla ett sådant dokument, det redan omnämnda förmånliga fredsförslaget, med czarens påskrift, den 26 augusti 1718. Man kan, lika med aktor, ur detta bref söka bevisa, att GÖRTZ tillstyrkt konungen krigets fortsättande med czaren; men underhandlingens gång och den förtviflan, hvari GÖRTZ råkade efter konungens vägran att antaga fördraget, visa tydligen, att hvad underhandlaren yttrat i förbemälda hänseende var en *captatio benevolentiæ*, för att häfva alla konungens betänkligheter att ratificera fördraget, helst det kunde i nödfall eluderas.

fred. Hvad derpå skolat följa: om GÖRTZ, hänförd af en öfverdrifven ärelystnad, sedan skolat inleda konungen i nya, äfventyrliga företag, tillhör gissningens område. Om i hans ekonomiska och finansiella tillgöranden något statsbrott funnits, så borde alla de embetsmän, som jemte honom deri deltagit, ej undgått att tilltalas, hvarom dock fråga aldrig uppstod, eller kunde uppstå, emedan ingen lag gaf anledning att anse ifrågavarande åtgärder såsom statsförbrytelser. Allt antyder, att GÖRTZ' död var det mål, till hvilket man ville komma, eller att, såsom orden i förste ombudsmannen STJERNCRONAS votum lyda: »Kongl. kommissionen har för denna sakens vigt och angelägenhets skull funnit nödigt att *hasta till doms*, på det rikets *befarade olägenheter må förekommas*»*). Hvilka voro dessa »befarade olägenheter»? Att något parti i Sverige skulle resa sig till förmån för den fallne gunstlingens person, var ej att befara. Desto ögonskenligare var vådan af de råd, han kunde lemna en farlig medtäflare om kronan.

Det är emellertid en ännu gängse föreställning, att, ehuru de lagliga formerna ej iakttogos, var domen öfver GÖRTZ dock *moraliskt* rättvis. Tager man allt det här anförda i öfvervägande,

*) CEDERSCHIÖLD, *Bihang till riksdagen 1719*, sid. 309.

så torde man svårligen komma till en sådan slutsats. Också ansågs domen i det öfriga Europa allmänt såsom ett politiskt mord, och der fanns väl näppeligen bland samtida regenter och statsmän någon obekant med de verkliga driffjedrarne. Görtz var ej heller den ende, hvilken samma politiska parti sökte förvandla till statsbrottsling för att tillintetgöra en fruktansvärd vederdeloman. Rättegångarne mot Wellingk och Stobée, tvenne senare anhängare af de holsteinska rättsanspråken, ägde samma ursprung och syftning, och om deras hufvuden ej föllo för bilan, var sådant ej det hessiska partiets förtjenst. »Wellingk och Stobée — säger K. G. Tessin — äro kinkiga namn i konung Fredrik I:s historia»*).

Deremot är det ej osannolikt, att Görtz' domare voro enskildt öfvertygade, att hans död var nödvändig i sakernas dåvarande ställning, till förekommande af den strid på lif och död som kunnat uppstå, i fall Görtz gått fri och kunnat vädja för sin hertig icke blott till det för honom stämda parti i Sverige (hvilket, såsom det sedan visade sig, redan hade öfvervälde på 1723 års riksdag), men, hvad som var långt vådligare, erbjudit sin tjenst åt czaren, och understödt dennes bemödanden att bringa samme

*) *Tessiniana*, sid. 256.

hertig, sin blifvande måg, på svenska thronen. Troligen var det dock endast de i det styrande partiets politik närmast invigde — bröderna Ribbing, förste ombudsmannen Stjerncrona o. s. v. — som sågo saken ur denna synpunkt, sedan kommissionens ordförande fått i rådet det besked af Arved Horn, att »kommissionen *bör gå fort till väga*, och icke uppehålla sig för penningesakens (redovisningens) skull», hvilket drottningen bekräftade med orden, att »man vill häruti *göra slut*». Beträffande kommissionens ledamöter af en lägre ordning, synes det såsom hade partiandans blindhet och hat till enväldets tjenare försatt dem i den ställning, att, enligt en författares ord, man »tyckte sig vid fällandet af ett sådant skadedjur icke behöfva iakttaga alla lagens former; man trodde icke att den tid skulle någonsin komma, då svensk man kunde sätta i fråga, huruvida Görtz förtjent döden eller ej»*). Presterna, i deras fromma nit emot en utropad gudsförnekare, erinra ej så litet om den välmenande gumman, som bar sin vedbörda till bålet för Huss.

Ville man åter tänka sig, att vid Karl XII:s död de hessiska planerna för thronföljden icke funnits, utan denna, enligt arfslag och gällande

*) »Om olagligheterna under rättegången mot Görtz». *Nordisk Universitets-Tidskrift*, I: 149.

statsförfattning, tillfallit konungens systerson, hertigen af Holstein: hvad hade följden kunnat blifva? Att hertig KARL FREDRIK uppträdt såsom ett slags motstycke till hans senare utkorade frände ADOLF FREDRIK; att GÖRTZ, såsom hans förste minister, i december 1718 fortsatt sin i november afbrutna fredsunderhandling, hvilken af czaren redan var undertecknad; att man följaktligen sluppit 1721 års nesliga fredstraktat samt tre års ytterligare krig och härjningar, och att GÖRTZ, som då blifvit ständerna redo skyldig och obestridligen var större financier än hans vederdelomän samt ägde det högsta interesse i myntteknens inlösen, — enär han ej, såsom i utskottet yttrades, när myntteknen aflystes, kunde »spela bankrutten på *en annans* hals», — verkställt realisationen skickligare än den nu skedde. I allt detta synes ingen olycka varit för Sverige. Men med prinsen af Hessen hade GÖRTZ från början brutit, genom vägran att ingå i hans förtroende, då prinsen lofvade att »allt skulle gå bättre, om Görtz ville sluta sig till honom».

När GÖRTZ' enda qvarlefvande dotter begärde af konung GUSTAF III godtgörelse för hennes faders fordran hos svenska kronan, tillskref konungen henne följande bref, hvilket väckte stort

uppseende i Europa och infördes i flera främmande tidskrifter och tidningar:

»Gripsholm den 28 augusti 1773.

»Fru friherrinnan Eyben! Jag högaktar för mycket den namnkunnige och olycklige baron Görtz' minne, för att icke hafva blifvit på det lifligaste rörd, då jag fick veta, att det ännu fanns ett af hans barn, dem drottning Ulrika Eleonoras tyranni och grufliga orättvisa jemte deras, som styrde 1719 års riksdag, gjort faderlösa. Hans oskyldiga blod har för länge ropat på hämnd. Sverige har under femtio års olyckor, förödelser och invertes oro nog dyrt fått betala den skuld himmelens vrede lagt på en stor och oskyldig mans mord, för att jag icke såsom förste medborgaren i mitt fäderneland skulle med ifver önska att i samma fäderneslands namn godtgöra den orättvisa, mina företrädare utöfvat. Till denna titel, den jag anser som den vackraste af alla dem försynen gifvit mig att bära, bifogar jag äfven den af mitt hus, för hvilken er olycklige fader varit ett offer. Ni bör då finna, huru benägen jag är att låta eder vederfaras den rättvisa, ni begär, i egenskap af dotter och arfving af salig baron Görtz. Jag har derför låtit den ansökning hvila, som B***s arfvingar i det afse-

endet gjort. Den inlaga ni omnämner bevisar ert påstående, och när ni inlemnat den, skall jag granska den med största uppmärksamhet»*).

En slutbetraktelse må tilläggas. KARL XII:s i samråd med GÖRTZ uppfattade plan att göra de yttersta ansträngningar till bevarande af fäderneslandets sjelfständighet och ernående af en hedrande fred var lika enkel som fosterländsk. Motståndspartiets, under ledning af ARVED HORN, bröderna RIBBING m. fl., hemliga bearbetningar att genom konungamaktens förlamande tvinga konungen till fred och införa ett friare statsskick voro af en långt osäkrare framgång. Det vissa är, att de stridiga förslagen kunde omöjligt föras i bredd, utan att bereda rikets fullkomliga upplösning och undergång, i fall konungens död ej lemnat hans motståndare såsom herrar af fältet. Ehuru prisvärd afsigten med en friare statsförfattnings införande var i och för sig sjelf, — förutsatt att den innersta meningen ej var adelsväldets återställande, — så var den dertill valda tidpunkt lika missgynnande, som anläggningarnes fortsättning blef olycklig genom thronföljare-intriger och långvariga

*) »Friherrinnan v. Eyben återfick sin faders egendom, ehuru preskriptionstiden var förbi och fordran dömd såsom förfallen». *Gustaf III:s skrifter*, IV: 84.

riksdagsstrider, för hvilka man ytterligare i tre år uppsköt den redan i åtta år af samma parti så ifrigt påyrkade freden med rikets mäktigaste fiende, under hvilken tid krigets härjningar fortfarande hemsökte det nästan oförsvarade fäderneslandet.

Denna utgång, då czaren, såsom han sjelf erkände, erhöll mer än han dristat begära, om man lemnat honom »*carte blanche*», visade, att KARL och GÖRTZ ej saknade fog, då de ville tala med vapen i hand för att erhålla en med Sveriges ära förenlig fred, hvarefter de inre angelägenheterna först kunde med trygghet ordnats. Det är för de i statskonsten invigde en oeftergiflig fordran att förstå välja tiden för sina afsigters utförande, men mera talande bevis på frånvaron af denna egenskap torde näppeligen kunna uppspåras, än att söka införa eller rättare insmyga ett fritt statsskick under en konung som KARL XII, och att sedan detta misslyckades fördjupa sig i riksdagsintriger, kamp om ståndsföreträden, rangtvister och hårklyfverier om ordalydelsen i statshandlingar, under det Hannibal ännu stod utanför portarne. Frånvaron af politisk blick röjde sig ej mindre i afbrytandet af den utaf GÖRTZ med så utmärkt skicklighet förda underhandlingen på Åland, der czaren redan bundit sig genom an-

tagandet af ett för Sverige förmånligt fredsförslag, som man offrade för att söka hjelp hos England, hvilket riktade sig på bekostnad af Sverige, som, bedraget, öfverlemnades åt sitt öde. En del af skulden kastades, icke utan skäl, på den nye konungen; men de, som stodo i spetsen för ärendena, visade vid andra tillfällen, att de ganska väl förstodo att binda honom, när de det verkligen önskade. Lyckligast för Sverige och dess framtid synes varit, om Ulrika Eleonora, oförledd af sidoberäkningar, vunnit den seger öfver sig sjelf att bibehålla Görtz till dess freden varit sluten och det finansiella trångmålet blifvit utredt, samt förvissat thronföljden efter sin gemål och sig åt sin systerson, hvartill de inflytelserikaste främmande makter — England, Österrike, Ryssland och Preussen — jemväl styrkte. Men hon var bunden af intrigerna för »vårt hessiska hus», för hvilket hon offrade allt och qväfde ända till skyldskapens stämma.

Svenska Akademiens täflingsämnen

för år 1868.

Estetiska och litterärhistoriska ämnen.

1) I hvilket sammanhang har, under den menskliga odlingens särskilda skiften, den estetiska bildningen stått med religionen?

2) Hvilka äro hufvudkaraktererna af det homeriska epos? Hvilka voro de förnämsta anledningarna till dess uppkomst och utbildning? Och huruvida, eller under hvilken förändrad form, kan det gifvas ett modernt epos?

3) Jemförelse mellan de olika åsigter af sorgspelet och de olika former af dess behandling, hvilka förekommit inom särskilda nationers vitterhet, med afseende på deras inbördes företräden.

4) Om skiljaktigheten mellan den antika klassiciteten och den moderna, sådan den skapats af Fransmän, Italienare och deras efterföljare.

5) I hvad mån är den åsigt hos en del nyare smakdomare grundad, att den så kallade reflexions-poesien icke tillhör den sanna diktens område?

6) Skildring af romanens uppkomst, betydelse i litteraturen och inflytelse på sederna.

7) Om skådespelens olika verkan på bildningen och tänkesätten hos de gamle och de nyare.

8) Hvaruti bör orsaken sökas, att Spaniorer och Engelsmän företrädesvis skapat en egen dramatisk litteratur, under

det andra nationer tagit till mönster dels de gamle, dels den spanska eller engelska dramen?

9) Om anledningarna till den långvariga glömska, som träffade Shakspeare's verk inom hans fädernesland, hvilket sedan inrymt åt honom främsta rummet bland skaldesnillen.

10) Under hvad vilkor kan lärodikten anses som poesi?

11) I hvad mån är det påstående grundadt, att satiren, eller den bestraffande dikten i allmänhet, tillhör ett sjunkande samhälle?

12) Om folkvisans uppkomst samt hennes förhållande till odlingen i allmänhet och särskildt till skaldekonsten.

13) Fabeln såsom bildningsmedel, med en jemförande öfversigt af denna diktarts olika karakter, ifrån den österländska och esopiska fabeln intill den nyare af Lafontaine, Holberg, Lessing, Gleim, Gellert, Gyllenborg m. fl.

14) Om uppkomsten och rätta betydelsen af benämningen *humor* och *humorist*.

15) Svar på frågan: Hvilka äro fordringarna af en fullkomlig brefstil? Med en jemförelse emellan de utmärkande egenskaperna hos Cicero, Plinius, Sevigné, Voltaire, Rousseau, Johannes von Müller, Bonstetten, Gustaf III, Leopold m. fl.

16) Om rimmets uppkomst; jemte utredning, i hvad mån dess införande skadat ellef gagnat den sanna poesien.

17) Skall den godtyckliga bildning af versformer, som ofta hos nyare skalder äger rum, ej småningom utplåna känslan af det sköna i versbildning, i fall icke, genom ett närmare iakttagande af det musikaliskt och rytmiskt fulländade i versen, en viss begränsning äger rum?

18) Om den olika karakteren af äldre och nyare tiders politiska vältalighet, jemte en utveckling af de grunder, ur

hvilka åtskilnaden mellan den förra och den senare måste härledas.

19) Hvilken inflytelse har det industriella lifvets tilltagande utveckling, under de senast förflutna seklerna, utöfvat på folkets seder och karakter, på samhällsförfattningen, samt på den intellektuella och estetiska bildningen?

20) I hvad mån har folkledarnes språk varit detsamma i skilda tider och länder? Hafva de öfver hufvud sökt anslå samma känslor och egga samma lidelser hos mängden?

21) Jemförelse mellan de gamles och nyares förnämsta häfdatecknare, i anseende till förtjenster och brister.

22) Jemförelse mellan Dalin och Holberg, såsom häfdatecknare och språksnillen.

23) Jemförelse mellan Kellgren och Lessing, såsom skalder, tänkare och vitterhetsdomare.

24) Jemförelse mellan Leopold och Jacobi, såsom filosofiska skriftställare.

25) Jemförelse mellan Bellman och Béranger, såsom folkskalder.

26) Lemnar Akademien de täflande frihet att välja något estetiskt eller filosofiskt ämne. De täflande lära sjelfva inse, att det icke är ensamt den metafysiska grundläggningen, som fordras; men att Akademien, då hon förklarat sig emottaga filosofiska afhandlingar, önskat framkalla bemödanden att öfverföra skrifartens förtjenst till dessa ämnen för vigtiga undersökningar.

I språkforskningen

utfäster Akademien ett pris af 100 dukater för besvarandet af frågan:

Hvilka äro hufvud-epokerna af det svenska språkets utbildning, och hvad har det vunnit eller förlorat vid de åtskilliga förändringar det undergått?

För den historiska framställningen.

Ur fäderneslandets häfder.

1) Man har hos svenska folket trott sig finna en större benägenhet för krigiska företag än för fredliga näringar och arbeten. Är denna åsigt grundad? Och, i sådant fall, hvilka äro orsakerna?

2) Om anledningarna till riksföreståndarskapets uppkomst i Sverige, beskaffenheten och gränserna af denna makt, samt det inflytande, som de tre Sturarnes utöfning deraf ägde på fäderneslandets öden.

3) Åsyftade den af konung Gustaf I utförda ombildning af den svenska kyrkan från början någon väsendtlig förändring af troslärorna, eller endast en begränsning af de andliges välde? Och hvad andel ägde presterskapets motstånd samt tidens politiska och stats-ekonomiska förhållanden i den timade religionsförändringen?

4) Teckning af konung Gustaf I:s senaste regeringsår, hans personliga egenskaper och karakteren af hans 39-åriga regering.

5) Stridigheterna mellan konung Gustaf I:s söner och sonsöner om de furstliga rättigheterna.

6) Undersökning af de orsaker, som föranledde hertig Karl Filips försakelse af den erbjudna ryska thronföljden.

7) Om beskaffenheten och syftningen af de hemliga underhandlingar, som efter konung Gustaf Adolfs död ägde rum mellan Axel Oxenstjerna och Wallenstein.

8) Jemförelse mellan Sveriges ställning vid Gustaf II Adolfs död år 1632 och vid Karl Gustafs död 1660, med en öfversigt tillika af rikets yttre och inre tillstånd år 1644, då Kristina, och 1672, då Karl XI emottog riksstyrelsen ur förmyndare-regeringens händer.

9) Framställning af de följder och den inflytelse Sveriges deltagande i 30-åriga kriget haft, så väl i hänseende till rikets yttre och inre politiska förhållanden, som äfven i afseende på national-karakteren, den allmänna bildningen, lefnadssättet, sederna, språket.

10) Om den verkan som Karl XII:s död och den statshvälfning, som derpå följde, haft på svenska folkets tänkesätt, bildning och seder.

Ur allmänna historien.

1) I hvad mån är den åsigt grundad, att de gamles orakler voro förbundna med deras statskonst?

2) Om den verkan, som de gamles kämpaspel (de olympiska, pythiska, istmiska, nemeiska) ägt på nationalandan och sederna.

3) Hvad hufvudsaklig andel hafva olika folk ägt i den efter romerska väldets fall uppkomna europeiska civilisationen? Och i hvad mån är den af åtskilliga författare gjorda förutsättning grundad, att det franska folket gått i spetsen för densamma?

4) Teckning af den strid, som kämpades ömsom af islamismen i Europa och kristendomen i Asien, betydelsen af de tillfälliga välden, som af dem grundades (konungariket Jerusa

lem och de mohamedanska rikena i Spanien), samt de begge religionernas skiftande utsigter till öfvervälde.

5) Om kristendomens inflytande, såsom verldshändelse, på samhällsförfattningar, vetenskaper och konster.

6) I hvad mån utgör kyrkans gamla penitentiärlagstiftning grunden för de nyare straffsystemerna, såsom åsyftande att genom straffet bereda bättring och försoning?

7) Om den verkan som de, genom Nantesiska ediktets återkallande, från Frankrike utgångna lärde, konstnärer och idkare af borgerliga yrken ägt på bildningen, näringsutvecklingen och den politiska rörelsen i Europa.

8) Om det inflytande, som Polens egenskap af valrike ägt på dess öden.

9) Hvilka voro orsakerna till preussiska konungadömets hastiga skapelse? Och i hvad mån var minskandet af Sveriges och Polens makt för detsamma nödvändigt?

10) Har den förändring, som den europeiska statskonsten undergått efter westfaliska freden, då den religiösa principens inflytelse upphörde och den så kallade kabinettspolitiken, hufvudsakligen efter Richelieu's och Ludvig XIV:s mönster, vann insteg, verkat gagnande eller skadligt för den allmänna statsrätten och folkens inbördes förhållanden?

11) Man har i nyare tider allmänneligen inrymt åt Frankrike ett försteg i europeiskt inflytande. Har detta vunnits *mer* genom segrar, eller genom lyckliga underhandlingar och bildningens företräden?

12) Fråga: Om det måste medgifvas att, i allmänhet taget, samfundsandan yttrade sig i en högre grad af liflighet och kraft hos forntidens förnämsta folk, än hos de nyare, hos hvilka en mera kosmopolitisk syftning tyckes sträfva att göra sig gällande; af hvilka orsaker måste denna olikhet mellan de äldre

och nyare folken hufvudsakligen förklaras? Utfaller jemförelsen till fördel för de förra eller de senare? Och huruvida låter sann patriotism förena sig med kosmopolitism i detta ords rätt förstådda bemärkelse?

13) Om handelsinteressets inflytande på de europeiska folkens politiska förhållanden.

14) Jemförelse mellan England och Carthago, såsom handelsstater, grundläggare af kolonier och handelspolitikens stiftare.

15) Fritt val af ämne i den historiska stilen. Med det förbehåll, att ämnet icke får vara närmare vår tid, än konung Gustaf III:s död, beror det i öfrigt af de täflande att ur Sveriges eller andra länders historia välja någon icke alltför vidsträckt period, eller någon märklig händelse, tjenlig för en utförligare berättelse, eller ock en målning af flere namnkunniga personer i något visst tidehvarf. Akademien önskar likväl helst, att ämnet väljes ur fäderneslandets häfder.

I skaldekonsten

lemnar Akademien fritt val af ämne; men då stiftaren velat genom detta samfund framkalla sånger till upphöjande af Äran och Minnet, samt till de store mäns lof, som dels styrt, dels tjenat och räddat fäderneslandet, ser Akademien med särskild tillfredsställelse, om de författare, som täfla om hennes belöningar, välja till föremål för sin sång sådana fosterländska ämnen som förtjena att i efterverldens minne återkallas. Akademien mottager derjemte öfversättningar af klassiska auktorer.

För Zibetska priset:

Sång, till upplifvande af något bland fäderneslandets stora minnen.

Priset är Akademiens vanliga stora belöningsmedalj af tjugusex dukaters vigt.